

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Γιαραμάνη Άννα Μαρία

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους
της ύστερης αρχαιότητας.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΑΒΑΛΑ

ΜΑΡΤΙΟΣ 2023

Γιαραμάνη Άννα Μαρία

A.M.: 2020ΠΑΚ04

**Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους
της ύστερης αρχαιότητας.**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: Α. Κορολή, Επίκουρη καθηγήτρια τομέα
Κλασικής Φιλολογίας

ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Α. Παπαθωμάς, Καθηγητής τομέα Κλασικής Φιλολογίας

Μ. Θωμά, Επίκουρη καθηγήτρια τομέα Κλασικής Φιλολογίας

Copyright ©, **Γιαραμάνη Άννα Μαρία**, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παύρους της ύστερης αρχαιότητας.

«Σου είπα:

- Λύγισα.

Κι είπες:

-Μη θλίβεσαι.

Απογοητεύσου ήσυχα.

Ήρεμα δέξου να κοιτάς σταματημένο το ρολόγι.

Λογικά απελπίσου πως δεν είναι ξεκούρδιστο,

ότι έτσι δουλεύει ο δικός σου χρόνος.»

Κική Δημουλά

Στους γονείς μου που είναι πάντα εδώ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παπυρολογία αποτελεί έναν κλάδο της αρχαιογνωσίας, ο οποίος έχει ως γνωστικό αντικείμενο την ανάγνωση και την ερμηνεία κειμένων που έχουν σωθεί σε πάπυρο και συναφείς φορείς γραφής. Μέχρι στιγμής έχουν μελετηθεί πολυάριθμα παπυρικά ευρήματα, τα οποία δίνουν πληροφορίες του παρελθόντος, δυστυχώς όμως υπάρχουν και αρκετά που δεν έχουν αναγνωστεί και η μελέτη αυτών θα μπορούσε να φέρει στο φως ένα θησαυρό πληροφοριών. Ο μεγαλύτερος όγκος παπύρων προέρχεται από την Αίγυπτο και η γλώσσα τους συνήθως είναι τα Αρχαία Ελληνικά. Ωστόσο, αν και σε μικρότερο αριθμό, έχουν σωθεί και παπυρικά κείμενα με την Αρχαία Αιγυπτιακή (Ιερογλυφικά, Ιερατικά, Δημοτικά και Κοπτικά), την Αραβική, την Λατινική, την Αραμαϊκή, την Περσική και άλλες γλώσσες.

Το ενδιαφέρον μου για την Παπυρολογία γεννήθηκε τα δύο τελευταία έτη των προπτυχιακών μου σπουδών μέσω των διαφόρων παπυρολογικών μαθημάτων, καθώς είχα επιλέξει την Κλασική Ειδίκευση. Ούσα φοιτήτρια του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης είχα την τιμή να διδαχθώ την επιστήμη της Παπυρολογίας, κυρίως από τον κ. Σταμάτη Μπουσέ, Αναπληρωτή Καθηγητή Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, ο οποίος με ενέπνευσε ειδικότερα με το μάθημα ελεύθερης επιλογής της «Αρχαίας Ιατρικής». Ο ίδιος υπήρξε αρωγός στην αναζήτηση του μεταπτυχιακού μου με εξειδίκευση στην μελέτη παπύρων. Επίσης, και η κ. Χαρίκλεια Ιωαννίδου, Καθηγήτρια του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, συνέβαλε στη γνωριμία μου με την παπυρολογία. Φοβερή τύχη αισθάνομαι που αρχικά γνώρισα τον κ. Αμφιλόχιο Παπαθωμά, Καθηγητή της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας-Παπυρολογίας, μέσω των συγγραμμάτων του στα προπτυχιακά μου χρόνια και έπειτα είχα την ευκαιρία να αποτελέσει έναν από τους κύριους καθηγητές μου σε αυτό μου το εγχείρημα. Όταν το καλοκαίρι του 2020 είδα τυχαία την ανακοίνωση του κ. Αμφιλόχιου Παπαθωμά για τη δημιουργία του μεταπτυχιακού προγράμματος «Παπυρολογία και Κλασική Γραμματεία» στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κατάλαβα ποιο θα ήθελα να είναι το αντικείμενο των μεταπτυχιακών μου σπουδών και έσπευσα να κάνω αίτηση.

Η παρούσα εργασία στοχεύει στο σχολιασμό της αέναης προσπάθειας των ανθρώπων να γιατρέψουν τις διάφορες ασθένειες τους και συγκεκριμένα τις

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

οφθαλμολογικές τους παθήσεις. Η αρχαία Αίγυπτος (3300 π.Χ. με 525 π.Χ.) αποτελεί την πρώτη αυγή της σύγχρονης ιατρικής περίθαλψης, συμπεριλαμβανομένης της ρύθμισης των οστών, της απλής χειρουργικής επέμβασης και της χρήσης διαφορετικών συνόλων φαρμάκων. Η πρώτη αναφορά «ιατρού» έγινε το 3533 π.Χ., θεραπεύοντας τον Φαραώ Σαχούρα της 5^{ης} δυναστείας. Μέσω της μελέτης των παπύρων ερχόμαστε σε επαφή με τον κόσμο της ιατρικής τέχνης εκείνων των εποχών και τον τρόπο αντιμετώπισης των ασθενειών τους. Αναλυτικότερα, στόχος της εργασίας είναι η μελέτη διαφόρων οφθαλμικών συνταγών και ο σχολιασμός της εφευρετικότητας των ιατρών εκείνης της εποχής για την αντιμετώπιση των εκάστοτε οφθαλμικών προβλημάτων.

Σε αυτό μου το εγχείρημα είχα την αμέριστη συμπαράσταση της κ. Αικατερίνης Κορολή, η οποία ήταν δίπλα μου σε όλα τα στάδια της διπλωματικής μου εργασίας, προσφέροντας μου «λύσεις» εκεί που φαινόταν να μην υπάρχουν. Παράλληλα, οφείλω ευχαριστίες και στα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον κ. Αμφιλόχιο Παπαθωμά, Καθηγητή της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας-Παπυρολογίας, ο οποίος με το εύρος των γνώσεών του βοήθησε στην έκβαση της εργασίας, και στην κ. Μαριάννα Θωμά, Επίκουρη Καθηγήτρια τομέα Κλασικής Φιλολογίας. Τέλος, δίπλα μας σε όλο αυτό το ταξίδι για την απόκτηση του μεταπτυχιακού μας διπλώματος υπήρξαν ο κ. Αμφιλόχιος Παπαθωμάς, η κ. Αικατερίνη Κορολή, η κ. Νικολέττα Καναβού, η κ. Ροζαλία Χατζηλάμπρου και η κ. Μαριάννα Θωμά, οι οποίοι μας υποστήριζαν και μας ενθάρρυναν να μην παρατάμε τα όνειρα μας. Η ενθάρρυνση, οι παρατηρήσεις και οι παροτρύνσεις τους υπήρξαν καταλυτικές στη ψυχολογία όλων μας, αλλά και στην δική μου για την ολοκλήρωση της εργασίας μου. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Γιαραμάνη Άννα Μαρία

Καβάλα, Μάρτιος 2023

<u>ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ</u>	<u>ΣΕΛ.</u>
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ — ΠΕΡΙΛΗΨΗ	14
1. ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ	15
1.1 ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ	
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗ	17
1.1.1 Ο ΠΑΠΥΡΟΣ “EDWIN SMITH”	18
1.1.2 Ο ΠΑΠΥΡΟΣ “EBERS”	20
2. ΟΦΘΑΛΜΙΚΕΣ ΠΑΘΗΣΕΙΣ	23
2.1. ΟΦΘΑΛΜΟΣ: ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	23
2.2. ΝΟΣΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΘΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΟΦΘΑΛΜΩΝ	
ΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ	23
3. ΚΑΡΚΙΝΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ	29
3.1 ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΕΣ ΘΕΡΑΠΕΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΟΦΘΑΛΜΙΚΟΥ ΚΑΡΚΙΝΟΥ	30
4. «ΑΧΑΡΙΣΤΟΝ ΚΟΛΛΥΡΙΟΝ»	32
5. ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΣΥΝΤΑΓΩΝ	33
6. ΜΟΝΑΔΕΣ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΒΑΡΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	40
7. ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΣΚΕΥΑΣΜΑΤΩΝ	40
8. ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ	42
9. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΦΘΑΛΜΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΥΝΤΑΓΩΝ	
ΣΕ ΠΑΠΥΡΟΥΣ	45

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παύρους της ύστερης αρχαιότητας.

1. P. Oslo. Inv. 1654/ TM 118694	45
2. TM 63019	49
3. TM 63789	52
4. SB XIV 12086 / P. Princ. 3 155 / TM 63920	61
5. SB XIV 11964 / P. Mich. Inv. 482/ TM 64889	67
6. SB XVI 13045 / TM 26761	70
7. P. Oslo. Inv. 1657 / TM 118693	73
8. P. Oxy. LXXIV 4977	75
9. TM 64848/ P. 21272	79
10. P. Grenf I 52/ SB 16 12329/ TM 64213	82
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	85
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα ευρύ φάσμα ελληνικών παπύρων της Αιγύπτου καλύπτει ένα χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των ένδεκα αιώνων, από την περίοδο της κατάληψης της χώρας του Νείλου από τον Μέγα Αλέξανδρο (332 π.Χ.) έως τα τέλη του όγδοου ή τις αρχές του ενάτου αιώνα μ.Χ.. Κατά τον 3^ο με 2^ο αιώνα π.Χ. σώζονται λίγοι ιατρικοί πάπυροι και αυτοί χάρη στην χρήση τους σε διάφορες μάσκες των μουμιών σαν πεπιεσμένο χαρτί. Ωστόσο, οι πάπυροι αυτοί προσφέρουν υπολείμματα έργων, δεδομένου ότι σώζουν αυθεντικές πληροφορίες για την επιστημονική κουλτούρα βασισμένα σε ιατρικά βιβλία της Αιγύπτου των Πτολεμαίων¹.

Συνηθίζεται οποιαδήποτε αρχαία «καινοτομία» εκείνης της εποχής να θεωρείται ως ένα θαύμα και μία πρόοδος, έτσι και η αρχαία ελληνική ιατρική θεωρείται ως ένα ελληνικό θαύμα. Ωστόσο, είναι δύσκολο να τοποθετηθεί χρονικά η αρχή της ελληνικής θεραπευτικής, διότι σίγουρα και πριν από τις πρώτες αναφορές στα Ομηρικά Έπη οι άνθρωποι προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν τις ασθένειες και τα τραύματα τους². Επίσης, παρόλο τον μυστικιστικό χαρακτήρα της Αιγυπτιακής ιατρικής, η μεθοδολογία τους επηρέασε την ιατρική πρακτική άλλων πολιτισμών, ειδικότερα του ελληνικού³. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι δεν είχαν σαφή διαχωρισμό μεταξύ της ιατρικής και της μαγείας, θεωρώντας ότι η υγεία και η ασθένεια προέκυπταν από τη σχέση του ανθρώπου με το σύμπαν⁴. Για τους αρχαίους Έλληνες, η Αίγυπτος νοούνταν ως η πατρίδα της σοφίας και των μυστηρίων, βασίζοντας την τέχνη της ιατρικής εκεί. Υπήρχε το αντίστοιχο φάρμακο ανάμεσα σε όλους τους κλάδους της επιστήμης, όπως αναφέρεται και από τον Όμηρο (Οδύσσεια, δ 229-232), υπήρχε γόνιμο έδαφος και όλοι οι γιατροί ξεπερνούσαν όλους τους άλλους σε εμπειρία. Η ιατρική στα ομηρικά έπη αν και βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στην μαγεία και τη θρησκεία, αρκετές φορές αντιμετωπιζόταν εμπειρικά και ορθολογικά. Στην Οδύσσεια αναφέρονται επαγγελματίες ιατροί και όχι ιερείς, εμφανίζονται έμπειροι με ιατρικές-χειρουργικές γνώσεις σε τραύματα μαχών και γνώστες των βοτάνων και των φυτών. Αλλά και ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος ανέφερε ότι οι Αιγύπτιοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ιδρυτές της ιατρικής τέχνης, οι οποίοι σαν όρος εμφανίστηκαν από τον

¹ Andorlini (2017) 217-218.

² Σκαλτσά (2015) 28.

³ Κριτσωτάκη (2018) 6.

⁴ Metwaly (2021) 5823-5832.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

6^ο αιώνα π.Χ.. Ο βαθμός κατά τον οποίο η ελληνική ιατρική βασίζεται στην φαραωνική δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, ωστόσο σε κάθε περίπτωση η αντίστοιχη ορολογία είναι λιγότερο αιγυπτιακή παρά ελληνική⁵.

Απορίας άξιες θεωρούνται οι μαρτυρίες που σώζονται για την οφθαλμολογία. Αν και δεν υπάρχουν επαρκείς θεραπείες, υπάρχει βιβλιογραφία για κάποιες σπάνιες οφθαλμολογικές παθήσεις. Γενικότερα, η ανατομία του ματιού μελετήθηκε και περιγράφηκε περισσότερο από οποιαδήποτε άλλα όργανα του σώματος. Σώζονται διάφορες μαρτυρίες μεταξύ του 2^{ου}- 13^{ου} αιώνα μ.Χ. σε διάφορες γλώσσες (ελληνικά, συριακά, αραβικά και λατινικά)⁶. Οι αρχαίοι Έλληνες και σε αρκετά μεγάλο βαθμό και οι Ρωμαίοι αντιμετώπιζαν τον οφθαλμό και τις λειτουργίες αυτού εμπειρικά, επηρεάζοντας τα πρώτα βήματα της επιστημονικής οφθαλμολογίας. Οι Έλληνες φυσιολόγοι, και κυρίως ο Αριστοτέλης, μελέτησαν τον ανθρώπινο οφθαλμό κυρίως εξωτερικά, τελεολογικά, επηρεάζοντας και τους μεταγενέστερους Περιπατητικούς⁷.

Ο καρκίνος είχε κάνει την εμφάνισή του από την αρχαιότητα με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί η χειρουργική. Αν και δεν είχε την σύγχρονη έννοια του όρου «καρκίνου», νοούνταν ως κάθε όγκος σκληρός με ή χωρίς εξελκώσεις. Η προσπάθεια αντιμετώπισης του καρκίνου, είχε ως αποτέλεσμα την ανακάλυψη της χειρουργικής, η οποία αποτελούσε τη μόνη λύση για την αντιμετώπιση. Η χειρουργική μέθοδος χρησιμοποιούνταν για την εξόρυξη του οφθαλμικού βολβού, με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν διάφορες τεχνικές οι οποίες δεν αφορούσαν μόνο τον καρκίνο αλλά και διάφορους τραυματισμούς. Αν και από την αρχαιότητα και έπειτα στην ρωμαϊκή και την βυζαντινή εποχή, η χειρουργική επέμβαση αποτελούσε τον μόνο τρόπο αντιμετώπισης του καρκίνου, δεν έχουν σωθεί οι τεχνικές που χρησιμοποιούνταν. Αυτή, όμως, η απουσία περιγραφής της χειρουργικής συνεχίστηκε και κατά τους αραβικούς και μεσαιωνικούς χρόνους. Η πρώτη επίσημη καταγεγραμμένη περιγραφή της διαδικασίας εξόρυξης του οφθαλμικού βολβού συντελέστηκε το 1583 από τον Bartisch. Με το πέρασμα των αιώνων, οι τεχνικές αυτές εξελίχθηκαν από σκληρές σε

⁵ Budka (2000) 13 και Κριτσωτάκη (2018) 13.

⁶ Andorlini (2004) 3.

⁷ Πλάντζος (2007) 58.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

πιο λεπτομερείς με λιγότερους τραυματισμούς, ειδικότερα από τον 18^ο και 19^ο αιώνα⁸.

Για αρκετές χιλιάδες χρόνια, διάφορα φυτά είχαν φαρμακευτικές χρήσεις και προορίζονταν αποκλειστικά και μόνο στις θεραπείες εξωτερικών πληγών και τραυμάτων, διότι οι μη τραυματικές παθήσεις αποδίδονταν σε πράξεις Θεών. Υπήρχε η πεποίθηση ότι οι Θεοί προκαλούσαν τις ασθένειες και θεωρούσαν ότι τα φυτά ήταν δώρα αυτών για τη σωτηρία τους. Τα διάφορα σχήματα των φύλλων, των καρπών ή των ριζών θεωρούνταν ενδεικτικά του εκάστοτε οργάνου του ανθρώπινου σώματος που προορίζονταν για θεραπεία⁹. Γενικότερα, ο όρος «φαρμακολογία» ήταν γνωστός από την εποχή του Γαληνού και τους σύγχρονους του, εξηγώντας με βάση την επιστημονική έρευνα την επίδραση των φαρμάκων στους διάφορους ζωντανούς οργανισμούς. Ωστόσο, με την σημερινή έννοια του όρου διακρίνεται από την «φαρμακοποιία», η οποία αφορά την γνώση της παρασκευής, εφαρμογής και διάδοσης ιατρικών αγωγών και θεραπειών¹⁰.

Η αρχαία ελληνική ιατρική εμφανίστηκε ακόμη από την εποχή του Ομήρου και του Ησιόδου, ονομαζόμενη ως προϊποκρατική περίοδο (3^{ος}- 5^{ος} αι. π.Χ.) κατά την οποία οι θεοί θεωρούνταν οι αιτίες για τους λοιμούς και η προσευχή ως θεραπευτικό μέσω αυτών σε συνδυασμό με φαρμακευτικά σκευάσματα. Πίστευαν ότι οι αρρώστιες προέρχονταν από τους Θεούς και για αυτό και αρμόδιοι για την θεραπεία ήταν ιερείς ή ιέρειες, όπως ο Απόλλωνας (αποκαλύπτοντας διάφορα ιαματικά μέσα με τις ιέρειες του), η Αθηνά ή αλλιώς Υγεία και η Αρτέμιδα (προστάτιδα της μητρότητας) στους οποίους απέδωσαν θεραπευτικές δυνάμεις. Η θεραπευτική είχε θεοκρατικό χαρακτήρα και η θεραπεία ήταν συνδεδεμένη με επικλήσεις και προσευχές, όπως και στους ανατολίτικους λαούς. Προς το τέλος της προϊποκρατικής περιόδου οι θεοκρατικές απόψεις άρχισαν να υποχωρούν και να αντικαθίστανται με φιλοσοφικές¹¹.

Η αρχαία ελληνική ιατρική στηριζόταν στην ιδέα των φιλοσόφων, οι οποίοι πίστευαν ότι ο κόσμος αποτελούνταν από τέσσερα στοιχεία (χώμα, φωτιά, νερό και αέρας). Αντίστοιχα, στηριζόμενοι στη θεωρία του Ιπποκράτη «περί ανάμειξης των

⁸ Λάϊος (2019) 74.

⁹ Σκαλτσά (2015) 28.

¹⁰ Μαλαπάνη (2014-2015) 15.

¹¹ Σκαλτσά (2015) 28-29.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

χυμών», δηλαδή το φλέγμα, το αίμα την ξανθιά και μαύρη χολή, θεωρούσαν ότι η ανάμειξη αυτών προκαλούσε τις διάφορες ασθένειες. Η φαρμακολογία, η χειρουργική και η δίαιτα συνιστούσαν τους τρεις κλάδους της αρχαίας ιατρικής, οι οποίοι αν και δεν θεωρούνταν ισάξιοι, οι ιατροί ήταν αναγκασμένοι να τους γνωρίζουν ώστε να τους χρησιμοποιούν σε κάθε περίπτωση. Ωστόσο, η φαρμακολογία και η χειρουργική σε αντίθεση με την δίαιτα θεωρούνταν δραστικές επεμβατικές μέθοδοι και επιλέγονταν για την εξουδετέρωση ασθενειών και τραυμάτων¹². Επίσης, έχουμε την εμφάνιση και του Ασκληπιού, με την «εγκοίμησις» των ασθενών σε ειδικό κοιτώνα, όπου λάμβανε χώρα η θεραπεία τους είτε κατά τη διάρκεια του ονείρου είτε με διάφορες οδηγίες που ονειρευόντουσαν και η ίαση ερχόταν σταδιακά¹³.

Από τον 5^ο με 4^ο αιώνα π.Χ., παράλληλα με τις παραδοσιακές θεραπευτικές πρακτικές, αναπτύχθηκε μία νέα ιατρική παράδοση βασιζόμενη στην λογική παρατήρηση, η οποία δέχτηκε φιλοσοφικές επιδράσεις και συνδέθηκε με τον Ιπποκράτη από την Κω (περ. 460- 379 π.Χ.) (ιπποκρατική περίοδος). Διάφορα έργα έχουν αποδοθεί στον Ιπποκράτη και τους ακολούθους του, δηλαδή τους μαθητές του, συντάσσοντας την «Ιπποκρατική Συλλογή», ένα από τα σημαντικότερα έργα στην ιστορία της ιατρικής. Αυτά τα έργα είναι βασιζόμενα στη λογική θεώρηση των πραγμάτων, για αυτό και η αρχαία ελληνική της ιπποκρατικής περιόδου μπορεί να θεωρηθεί ως η βάση της σύγχρονης επιστημονικής Ιατρικής. Στα ιπποκρατικά κείμενα σπάνια υπάρχει η παρουσία θεϊκού στοιχείου και μαγείας, διαχωρίζοντας τον κόσμο του φυσικού από τον θεϊκό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η θεραπευτική με φυτά δεν ήταν διαδεδομένη στην ιπποκρατική ιατρική και δεν συμπεριλαμβάνονταν κανένα φαρμακολογικό έργο στην ιπποκρατική συλλογή, εκτός και αν χάθηκε. Αργότερα, εμφανίστηκε ο Γαληνός, ο οποίος θεωρήθηκε αυθεντία μέχρι και τον Μεσαίωνα και το μοντέλο του για την ανθρώπινη φυσιολογία έγινε η βάση της πανεπιστημιακής ανατομίας στην Ευρώπη του Μεσαίωνα. Οι γιατροί της ιπποκρατικής περιόδου, ο Γαληνός, ο Κέλσος, και άλλοι στήριζαν την θεωρία τους στον Αριστοτέλη και τις θεραπευτικές πρακτικές τους στην παράδοση. Όσο προχωρούμε χρονικά προς το Μεσαίωνα παρατηρείται ένας περιορισμός της συγγραφικής δραστηριότητας και των νεκροτομιών, γυρνώντας και πάλι προς τους ιερείς-ιατρούς και γενικότερα υπήρξε επανάληψη των παρατηρήσεων, θεωριών και

¹² Μαλαπάνη (2014-2015) 4.

¹³ Τσαγκαράκη (2019) 4-11. Μαλαπάνη (2014-2015) 16.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

συνταγών των Ελλήνων¹⁴. Η σύγχρονη ορθολογική ιατρική εξελίχθηκε σύμφωνα με την εμπειρική παρατήρηση και συστηματοποίηση των ενδείξεων, η οποία βασίστηκε στην αρχαία ιατρική. Τόσο οι αρχαίοι όσο και οι σύγχρονοι ιατροί γνωρίζουν ότι ένα από τα βασικότερα αίτια των οφθαλμικών παθήσεων της Αιγύπτου οφείλονταν στο ζεστό και ξηρό κλίμα. Στην Αίγυπτο ήταν ευρέως γνωστές οι μολύνσεις των ματιών, ειδικότερα των αγροτών¹⁵.

Στη διεξοδική της μελέτη η Isabella Andorlini μάς προσφέρει πλήθος πληροφοριών για τις οφθαλμικές παθήσεις. Ομοίως, η διδακτορική διατριβή του Δημήτρη Ρουμπέκα με τίτλο «Το σύστημα υγείας της ελληνορωμαϊκής και βυζαντινής Αιγύπτου μέσω των παπύρων»¹⁶ παρουσιάζει και αναλύει μεγάλο φάσμα θεμάτων που αφορούν στην ιατρική, έχοντας ως αντικείμενο μελέτης έναν αξιοσημείωτο αριθμό παπυρικών κειμένων. Οι δύο προαναφερθείσες μελέτες με ενέπνευσαν να ασχοληθώ με τη θεματική αυτή εστιάζοντας στην ερμηνεία των φυτικών συστατικών των οφθαλμολογικών συνταγών.

Γνωρίζουμε ήδη διάφορες οφθαλμικές παθήσεις που ταλαιπωρούσαν τους ανθρώπους κατά τη μετακλασική και την ύστερη αρχαιότητα, αλλά πόσο καλά γνωρίζουμε τις θεραπείες των ασθενειών αυτών; Τα ερωτήματα που γεννώνται αφορούν στον τρόπο παρασκευής των οφθαλμικών συνταγών, καθώς και τα συστατικά που χρησιμοποιήθηκαν. Για τον λόγο αυτό, θέλησα να βρω και να μελετήσω διάφορες οφθαλμικές συνταγές σε παπυρικά έγγραφα, καλύπτοντας ένα χρονικό διάστημα από τον 2^ο αιώνα μ.Χ. έως περίπου τον 6^ο αιώνα μ.Χ. Αντικείμενο της μελέτης μου είναι συνταγές κάθε είδους, οι οποίες σώζονται σε αρχαίους φορείς γραφής και οι οποίες αφορούσαν σε οφθαλμικές παθήσεις όπως τραχιά βλέφαρα, φλεγμονές και φλεγμονώδεις όγκους. Στόχος μου ήταν να σχολιάσω και να αναδείξω την εφευρετικότητα των αρχαίων «ιατρών» ανά τους αιώνες, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν και αναμείγνυαν διάφορα βότανα, καθώς και τη λογιότητα των κειμένων τους. Τέλος, στόχος της παρούσας εργασίας είναι η αναφορά στα συστατικά που περιλαμβάνονται στις πιο γνωστές και σημαντικές οφθαλμικές συνταγές, οι οποίες εξάγουν τη δύναμη των βοτάνων της φύσης. Βότανα, που έχουν επιβιώσει, άλλα γνωστά στη σύγχρονη εποχή και άλλα όχι, απέδειξαν το θαυματουργό έργο

¹⁴ Τσαγκαράκη (2019) 4-11, Πλάντζος (2007) 58 και Κριτσωτάκη (2018) 16-17.

¹⁵ Andorlini (2017) 9.

¹⁶ Ρουμπέκας (2017)

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

τους. Το παράρτημα επιτρέπει στον αναγνώστη της παρούσας εργασίας να τα γνωρίσει ή να τα θυμηθεί.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αφορά στην αρχαία ιατρική. Ειδικότερα, αντικείμενο μελέτης αποτελούν ιατρικές συνταγές που σώζονται σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας. Στο πλαίσιο της εργασίας αναλύονται τα οφθαλμικά νοσήματα και οι προτεινόμενοι τρόποι αντιμετώπισής τους.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Πάπυρος, αρχαία ιατρική, οφθαλμολογία, ασθένεια, καρκίνος, οφθαλμολογικές συνταγές, ιατροί-ιερείς/ιέρειες, φαρμακολογία, ιατρικός εξοπλισμός.

1. ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Στην αρχαία Αίγυπτο, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, γνωστό ως πατέρα της Ιστορίας (περίπου το 450 π.Χ.), υπήρχαν ξεχωριστοί ιατροί που ήταν υπεύθυνοι για τη θεραπεία του κάθε οργάνου, σε αντίθεση με την αρχαία Ελλάδα. Οι Αρχαίοι Αιγύπτιοι είχαν μία καταπληκτική γνώση για την ανατομία, γνωρίζοντας πολλές ασθένειες του οστικού, πεπτικού, αναπνευστικού, κυκλοφοριακού, γεννητικού, μυϊκού, νευρικού, οφθαλμικού, ακουστικού και οσφρητικού συστήματος¹⁷. Σύμφωνα με το παρακάτω χωρίο γίνεται κατανοητή η ύπαρξη ιατρών για τους οφθαλμούς, το κεφάλι, τα δόντια και γενικότερα τα εσωτερικά και εξωτερικά όργανα. Μέσω αυτού του χωρίου (Herodotus Hist Historiae, 2.84.1- 2.84.5) φανερώνεται και η ύπαρξη οφθαλμιάτρων, ως εξειδικευμένων ιατρών και όχι ως γενικών ιατρών. Άλλωστε ο Ηρόδοτος ανέφερε ότι ο κάθε γιατρός ήταν υπεύθυνος να θεραπεύει μία μόνο ασθένεια και όχι πολλές, οι γιατροί αφθονούσαν και υπήρχαν διάφοροι οφθαλμιάτροι, οδοντίατροι, στομαχολόγοι και γιατροί για εσωτερικές παθήσεις:

“Ἡ δὲ ἰατρικὴ καὰ τὰδε σφί δέδασται μιῆς νόσου ἕκαστος ἰητρός ἐστι καὶ οὐ πλεόντων. Πάντα δ’ ἰητρῶν ἐστι πλέα οἱ μὲν γάρ ὀφθαλμῶν ἰητροὶ κατεστᾶσι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νόσων.”

Αν και η αρχαία αιγυπτιακή ιατρική διατήρησε την παράδοση της, η οποία ξεκίνησε από τους Προϊστορικούς χρόνους, επηρεάστηκε και από την αρχαία Ελληνική με την ύπαρξη της Ξακουστής Ιατρικής Σχολής της Αλεξάνδρειας¹⁸. Η αρχαία αιγυπτιακή και ελληνική γραμματεία περιελάμβανε πλήθος κειμένων για προλήψεις και μαγικές πρακτικές για θεραπείες ασθενειών. Οι περιγραφές των ασθενειών, οι τρόποι διάγνωσης και οι διάφορες θεραπείες, οι οποίες σώζονται μέσω των παπύρων, δίνουν πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο άσκησης της ιατρικής¹⁹. Άλλωστε, οι άνθρωποι της κοινωνίας της αρχαίας Αιγύπτου ήταν βαθιά θρησκευόμενοι, αποδίδοντας τις ασθένειες σε θεϊκές τιμωρίες, δαίμονες, κατάρες και διάφορα κακά πνεύματα. Οι αρχικές μέθοδοι θεραπειών ήταν βασισμένες σε μαγικές και δαιμονικές δυνάμεις, οι οποίες σώζονται μέσω της λαϊκής παράδοσης σήμερα.

¹⁷ Metwaly et al. (2021) 5823-5832.

¹⁸ Λάϊος (2019) 11-12.

¹⁹ Metwaly et al. (2021) 5823-5832.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Αρκετές φορές οι θεραπείες συνοδεύοντουσαν και από φάρμακα, από βότανα και άλλα φυσικά προϊόντα. Ωστόσο, αρκετές ασθένειες εξηγούνταν και ορθολογικά, αποδίδοντάς τες στο νερό, τη τροφή, τα παράσιτα και τους σκώληκες, βλάβες αγγείων και άλλα. Ένα απόσπασμα από τον πάπυρο του Ebers αναφέρει ότι *«Η μαγεία είναι αποτελεσματική μαζί με την ιατρική. Η ιατρική είναι αποτελεσματική μαζί με την μαγεία.»*. Αξιοσημείωτη είναι η ανάπτυξη της επιστήμης της αστρολογικής ιατρικής και των ιατρομαθηματικών, οι οποίες συνέβαλαν στην ιατρική με τις γνώσεις που προσέφεραν γύρω από τα εποχιακά φαινόμενα και τις επιρροές στα χρόνια και οξέα νοσήματα. Ωστόσο, στο κομμάτι της φαρμακολογίας οι Αιγύπτιοι είχαν διαφορετικές πρακτικές και ιδέες συγκριτικά με τους αρχαίους Έλληνες²⁰.

Γύρω στο 2000 με 1200 π.Χ. οι Αιγύπτιοι είχαν αρχίσει να συνθέτουν διάφορους ιατρικούς παπύρους. Μέσω αυτών των ιερογλυφικών κειμένων διαδίδεται η παράδοση της ιατρικής γνώσης των Αιγυπτίων και η κατάσταση της ιατρικής. Οι κύλινδροι αποτελούνταν από κολλημένα φύλλα παπύρων από τα δεξιά προς τα αριστερά και το κάθε φύλλο περιείχε στήλες στις οποίες αναλύονταν η διάγνωση, η περιγραφή και η θεραπεία του κάθε ασθενούς. Στο πρώτο μέρος περιγραφόταν η πάθηση με την βοήθεια της εξέτασης των εκάστοτε συμπτωμάτων και έπειτα συντελούνταν η διάγνωση με τον ακριβή προσδιορισμό της ασθένειας. Τέλος, περιλαμβάνονταν η θεραπεία, αλλά και τα μέτρα συμπεριφοράς για μετά το πέρας της θεραπείας²¹. Παρά τον μυστικιστικό χαρακτήρα της αιγυπτιακής ιατρικής, η φαρμακολογία τους επηρέασε την ιατρική και άλλων πολιτισμών και ειδικά του ελληνικού. Η φυτοθεραπεία της αρχαίας Αιγύπτου έπαιξε σημαντικό ρόλο, καθώς οι διάφορες μεταφράσεις παπύρων δίνουν πλήθος συνταγών φυτικών φαρμάκων πιστοποιώντας ότι τα βότανα ήταν απαραίτητο συστατικό της θεραπευτικής αγωγής²².

Σύμφωνα με αρχαίες πηγές, στον ελληνορωμαϊκό κόσμο υπήρχαν διάφορα επαγγέλματα είτε νόμιμα είτε παράνομα, τα οποία σχετίζονταν με τα φάρμακα. Ο εκάστοτε ιατρός αρκετές φορές είχε και την ιδιότητα του φαρμακολόγου-φαρμακοποιού, δηλαδή πέρα από την παράδοση της συνταγής ήταν υπεύθυνος και για την παρασκευή της. Για περισσότερα από 600 χρόνια, οι Ρωμαίοι θεωρούσαν ιατρό κάθε έναν, ο οποίος γνώριζε τις βασικές θεραπευτικές γνώσεις και ιδιότητες,

²⁰ Μαλαπάνη (2014-2015) 19 και Κριτωτάκη (2018) 6.

²¹ Schott (1993) 28.

²² Κριτωτάκη (2018) 7.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

χωρίς να έχουν ειδήμονες ιατρούς. Πίστευαν ότι η φύση ήταν υπεύθυνη για την χορήγηση των συνταγών και αυτοί ήταν το μέσω διάδοσης τους. Εξάλλου ήταν διαδεδομένη η τάση των ρωμαίων για αυτάρκεια, με αποτέλεσμα να θεωρούν ότι οι θεραπείες ασθενών μπορούσαν να επιτευχθούν με μικρό αριθμό συστατικών από την φύση. Ο πρώτος Ρωμαίος ιατρός, ο Αρχάγαθος από την Πελοπόννησο (219 μ.Χ.), ασχολούνταν με τη θεραπεία τραυματισμών και ελκών, απονέμοντάς του το τίτλο του «τραυματολόγου» και του «Ρωμαίου πολίτη». Γνωστοί ως «ρίζοτόμοι» και «φαρμακοπώλαι» οι Έλληνες ασχολούνταν με το επάγγελμα εμπορίας φαρμάκων, επεκτείνοντας τις δραστηριότητές τους και στη Ρώμη²³.

Από την μία, οι «ρίζοτόμοι» ήταν υπεύθυνοι για την εξόρυξη και συλλογή ριζών και βοτάνων, έχοντας βοτανολογικές γνώσεις και βοηθώντας στον εμπλουτισμό της φαρμακολογίας. Μετά την συλλογή και επεξεργασία των μερών του εκάστοτε φυτού για την παρασκευή φαρμάκων, οι ίδιοι ήταν υπεύθυνοι για την πώλησή τους. Από την άλλη, οι «φαρμακοπώλαι» ήταν είτε πλανόδιοι είτε νόμιμοι πωλητές φαρμάκων. Πάντως και οι δύο κερδοσκοπούσαν εκμεταλλευόμενοι τις προσλήψεις και τις δεισιδαιμονίες των ανθρώπων. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπήρχε κάποιος έλεγχος του εμπορίου φαρμάκων ούτε και των πρώτων υλών τους. Επίσης, στη ρωμαϊκή ιατρική διαδεδομένη ήταν και η χρήση αλοιφών για διάφορα δερματικά, γυναικολογικά και οφθαλμικά (καταρράκτης) νοσήματα²⁴.

1.1 ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗ

Κύριες πηγές της φαραωνικής ιατρικής αποτελούν ο «πάπυρος Edwin Smith» και ο «πάπυρος Ebers». Από τη μία, ο πάπυρος του Edwin Smith είναι ένα ειδικό βιβλίο για θεραπείες τραυμάτων, δομημένο σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές, ξεκινώντας από τα κρανιακά κατάγματα και πηγαίνοντας προς τα κάτω, στο σώμα. Ο συγκεκριμένος πάπυρος αποκαλύπτει ένα μείγμα εμπειρίας και θεωρίας, που είχαν χρησιμοποιηθεί εκείνη την εποχή. Η αποκτημένη θεωρία εκφράζεται μέσω των συγκεκριμένων ερωτήσεων ή αιτημάτων προς τον ασθενή, από την αντίδραση του οποίου μπορούν να συναχθούν ακριβείς και σαφείς διαγνώσεις. Χωρίς την παρουσία μαγείας ο πάπυρος του Edwin Smith θεωρείται ένα παράδειγμα της πρώιμης ακριβούς φυσικής επιστήμης. Από την άλλη, ο πάπυρος Ebers είναι ένα συλλογικό

²³ Μαλαπάνη (2014-2015) 21-23 και Κριτσωτάκη (2018) 15.

²⁴ Μαλαπάνη (2014-2015) 21-23 και Κριτσωτάκη (2018) 15.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

χειρόγραφο, συγκεντρώνοντας πλήθος διαφορετικών θεμάτων για τις ανθρώπινες παθήσεις. Κυρίως περιλαμβάνει ασθένειες που αφορούσαν το στομάχι, διάφορες πεπτικές διαταραχές και επιπτώσεις σε ολόκληρο το σώμα, αλλά και θεραπείες για παιδιά²⁵.

Αν και δεν υπάρχουν δεδομένα για χειρουργικές εκτομές σε καμία από τις ευρεθείσες μούμιες, στους παπύρους αναφέρονται το ράψιμο τομών και το κλείσιμο των πληγών με το δέσιμο με κολλητική ταινία από λινό. Διάφορα θεραπευτικά εξαρτήματα αναγράφονται και στους δύο παπύρους, όπως επιθέματα για πληγές από χνούδι φυτικής προέλευσης είτε στεγνό για την απορρόφηση εκκρίσεων είτε εμποτισμένο με φάρμακα για τοπική εφαρμογή, αλλά και λινό. Επίσης, το λινό χρησιμοποιούνταν σε διάφορα ιατρικά εργαλεία, όπως στηρίγματα από ξύλο επενδυμένα με λινό για τη σίτιση ασθενών, νάρθηκες από λινό. Συγκεκριμένα, στον πάπυρο Ebers περιγράφεται λεπτομερώς η χρήση χνουδιών, ζωικού λίπους και μελιού ως τοπικό θεραπευτικό σε πληγές. Σύμφωνα με την μαρτυρία του παπύρου το χνούδι παρείχε μία ινώδης βάση που συντελούσε στην επούλωση του σημείου του τραύματος, το ζωικό λίπος εμποδίζει την εισροή παθογόνων μικροβίων από το περιβάλλον και τέλος το μέλι είχε αντιβιοτικές ιδιότητες. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι είχαν εξέχουσες γνώσεις στο δέσιμο επιδέσμων και η θεραπεία τους εξελίχθηκε από τη μαγεία στην εμπειρική παρατήρηση²⁶.

1.1.1 Ο ΠΑΠΥΡΟΣ «EDWIN SMITH».

Ο «πάπυρος του Edwin Smith» ή αλλιώς γνωστός και ως χειρουργικός πάπυρος Edwin Smith (η ψηφιακή φωτογραφία αποσπάσματος του παπύρου βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Edwin_Smith_Papyrus), επιβεβαιώνει τη γέννηση και ανάπτυξη της αιγυπτιακής ιατρικής κατά την αρχαιότητα. Ανακαλύφθηκε το 1862 έξω από το Λούξορ της Αιγύπτου και θεωρείται ως το παλαιότερο γνωστότερο χειρουργικό κείμενο στην ιστορία του πολιτισμού. Ο ίδιος περιέχει 48 περιστατικά τραυματισμών από το κεφάλι και προς τα κάτω στο θώρακα και τη σπονδυλική στήλη, δίνοντας οδηγίες για την εξέταση του ασθενούς και την αναζήτηση αποκαλυπτικών φυσικών σημαδιών. Ο πάπυρος αυτός φημολογείται ότι

²⁵ Schott (1993) 17.

²⁶ Saber (2010) 332-333.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

άλλαξε την κατανόηση της ιστορίας της ιατρικής, αναφέροντας ότι η αιγυπτιακή ιατρική περίθαλψη των τραυματισμών στο πεδίο των μαχών βασιζόταν στην παρατήρηση της ανατομίας και όχι σε μαγικές θεραπευτικές πρακτικές, όπως στον πάπυρο Ebers.

Ο πάπυρος πιστώνεται ότι περιέχει την παλαιότερη γνωστή καταγεγραμμένη ομάδα παρατηρήσεων στη φύση. Πολλά από τα επιστημονικά δεδομένα που περιέχονται αναφέρονται για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία. Επίσης, οι χειρουργικές επεμβάσεις στον πάπυρο ήταν αρκετά λογικές δεδομένης της χρονικής περιόδου και η χρήση μαγείας γινόταν μόνο σε μία περίπτωση. Ακόμη, περιγράφονται ανατομικές παρατηρήσεις με εξαιρετική λεπτομέρεια, όπως περιγραφές κρανιακών ραφών, μηνίγγων, εξωτερικών επιφανειών εγκεφάλου, εγκεφαλονωτιαίου υγρού και ενδοκρανιακών παλμών. Από αυτή τη συλλογή, οι εννέα σελίδες ήταν αφιερωμένες στις οφθαλμικές παθήσεις της εποχής²⁷. Θεωρείται ως μία σημαντική πηγή για τα διάφορα εργατικά ατυχήματα της εποχής και τους τραυματισμούς (τραύματα, σπασμένα οστά, έλκη, κ.α.), μαρτυρώντας το υψηλό επίπεδο αιγυπτιακής ιατρικής, αλλά όχι την κορύφωση της. Χρησιμεύει ως ένα εγχειρίδιο για τους ιατρικούς απογόνους, αλλά και για πρακτική εφαρμογή, πρόγνωση και διάγνωση, λειτουργώντας με εμπειρική γνώση. Ωστόσο, οι φυσιολογικές λειτουργίες των οργάνων και των αγγείων φαινόταν να ήταν ένα πλήρες μυστήριο για τους αρχαίους Αιγύπτιους.

Ο πάπυρος του Edwin Smith φημολογείται ότι είναι ένα μικρό αντίγραφο ενός προγενέστερου εγγράφου, χρονολογούμενος περίπου τον 3^ο αιώνα π.Χ., δίνοντας αρκετές σημαντικές πληροφορίες για την ιατρική πρακτική των αρχαίων Αιγυπτίων του ποταμού Νείλου στη διάρκεια της αυγής του πολιτισμού τους. Ωστόσο, το άτομο που το αντέγραψε έκανε αρκετά λάθη και διορθώσεις, με αποτέλεσμα ο πάπυρος να στερείται την αρχή και τέλος του αρχικού εγχειριδίου. Έπειτα, από το θάνατο του Σμίθ, ο οποίος άφησε το πάπυρο στη κόρη του, το 1938 ο πάπυρος στάλθηκε στο

²⁷ Αργότερα το 1889, ο Ebers έκανε μία δημοσίευση αποκλειστικά για τις παθήσεις των οφθαλμών, επεξηγώντας και κατηγοριοποιώντας τες (βλεφαρίτιδα, τύφλωση, καρκίνωμα, καταρράκτης, χαλάζιο, χημειώσεις, εκτρόπιο, εντρόπιο, κοκκοποίηση, αιμορραγία, υδροφθαλμός, φλεγμονή, ιρίτιδα, λεύκωμα, οφθαλμοπληγία, pinguecula, περύγιο, σταφύλωμα και τριχίαση). Bryan (1930) 94-95.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Μουσείο του Μπρούκλιν και το 1948 μεταφέρθηκε στην Ιατρική Ακαδημία της Νέας Υόρκης, όπου και παραμένει²⁸.

1.1.2. Ο ΠΑΠΥΡΟΣ «EBERS».

Από την άλλη, ο «πάπυρος του Ebers» (ψηφιακή φωτογραφία αποσπάσματος του παπύρου βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ebers_Papyrus) είναι ένα καλά διατηρημένο ιατρικό έγγραφο από την αρχαία Αίγυπτο, χρονολογούμενο περίπου το 1550 π.Χ.. Σε σύγκριση με τον πάπυρο του Edwin Smith είναι μεγαλύτερος και πληρέστερος, αποτελούμενος από μία συλλογή με ποικίλα ιατρικά κείμενα, προσφέροντας την πληρέστερη καταγραφή της αιγυπτιακής ιατρικής. Το μήκος του υπολογίζεται περίπου 20 μέτρα και 23 εκ. και το ύψος του 30 εκ., αποτελούμενος από 110 σελίδες. Οι σελίδες είχαν το ίδιο μήκος μεταξύ τους και έφεραν σελιδοποίηση. Άλλωστε, ονομάστηκε ως ο πιο σημαντικός ιατρικός πάπυρος που έχει ανακτηθεί από την αρχαία Αίγυπτο, ο οποίος παρουσιάζει μία πρόιμη αναζήτηση για μία συστηματική προσέγγιση της υγείας και της αποκατάστασης της φυσικής αρμονίας στο ανθρώπινο σώμα. Το κείμενο είναι γραμμένο σε ιερατική αιγυπτιακή γραφή, η οποία μοιάζει με ιερογλυφικά και αποτελείται από 877 επικεφαλίδες ενοτήτων, οι οποίες ξεχωρίζουν χάρη στο κόκκινο μελάνι. Είναι δομημένος σε 108 στήλες, αποτελούμενες από 20 με 22 γραμμές η κάθε στήλη. Ο πάπυρος ήταν γραμμένος με μαύρο και κόκκινο μελάνι, τα οποία διατηρήθηκαν σε εξαιρετική κατάσταση, χωρίς να έχουν ξεθωριάσει. Η «ζωηρότητα» του χρώματός τους έμοιαζε σαν να είχε γραφτεί εκείνη τη στιγμή²⁹.

Η βασική έννοια της υγείας και της ασθένειας στο πάπυρο είναι ότι το ανθρώπινο σώμα έχει είκοσι δύο αγγεία, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους μεταφέροντας διάφορες ουσίες όπως το αίμα, το σπέρμα, τα βλέννα και τα δάκρυα με βασικό άξονα την καρδιά³⁰. Στο πάπυρο εντοπίζονται διάφορες ασθένειες, όπως του στομάχου, του δέρματος, του πρωκτού, της κεφαλής, των ημικρανιών, της ροής των ούρων, των τριχών, των εγκαυμάτων και τραυμάτων από σάρκα, των διαταραχών των άκρων, της γλώσσας, του δέρματος, των δοντιών, του αφτιού, της μύτης, του λαιμού και των γυναικολογικών. Στις πρώτες παραγράφους περιέχονται μαγικά ξόρκια για

²⁸ https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Edwin_Smith_Papyrus, Stiefel (2006) 182-188 και Budka (1993) 14.

²⁹ https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ebers_Papyrus. Bryan (1930) 1,6. Schott (1993) 28.

³⁰ Metwaly et al. (2021) 5823-5832.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

την προστασία από υπερφυσικές παρεμβάσεις στη θεραπεία και τη διάγνωση των ασθενειών. Σε όλη την έκταση του κυλίνδρου σημειώνονται περίπου 700 μαγικές φόρμουλες και θεραπείες για την καταπολέμηση των ασθενειών, μέσα σε αυτές εντοπίζονται και ξόρκια με σκοπό την απομάκρυνση των δαιμόνων που τα προκαλούσαν, όπως και στοιχεία για μια μακρά παράδοση εμπειρικής πρακτικής και παρατήρησης. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ιατροί είχαν καταγράψει ένα μεγάλο αριθμό παθήσεων, οι θεραπείες των οποίων συντελούνταν από τον συνδυασμό μαγείας και φαρμακολογίας. Ο πάπυρος αγοράστηκε από τον Georg Ebers, στον οποίο οφείλει και το όνομά του, και τώρα βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Λειψίας στη Γερμανία³¹.

Ο πάπυρος του Ebers δεν είναι απλά ένα βιβλίο, αλλά μία συλλογή από εκχυλίσματα και σημειώσεις, οι οποίες αντλήθηκαν από ένα πλήθος τουλάχιστον σαράντα διαφορετικών πηγών. Περιέχει μία μεγάλη συλλογή συνταγών διαφόρων παθήσεων, προσδιορίζοντας τα ονόματα των φαρμάκων, τις ποσότητες του καθενός, καθώς και τον τρόπο χορήγησής τους. Ορισμένες ενότητες του παπύρου ασχολούνται με την διάγνωση και τα συμπτώματα των ασθενειών και άλλες με την χειρουργική, την θεραπεία τραυμάτων και πυώδους πληγών, αλλά και τη δράση της καρδιάς και των αγγείων. Ο πάπυρος αντιμετώπιζε κυρίως, τις εσωτερικές ασθένειες, συμπεριλαμβανομένων των παθήσεων των ματιών, του δέρματος και των γυναικολογικών νοσημάτων. Εννέα σελίδες αυτού του ιατρικού εγγράφου είναι αφιερωμένες στις οφθαλμικές παθήσεις, όπως το πτερύγιο, σταφύλωμα, τριχίαση, καταρράκτη και οφθαλμοπληγία. Πολλά από τα αποσπάσματα έχουν αντιγραφεί από παλαιότερα βιβλία, με αποτέλεσμα να είναι φανερό διάφορες κειμενικές διαφορές. Ωστόσο, χρειάζεται να επισημανθεί ότι η μετάφραση αυτού στα Αγγλικά και γενικότερα σε άλλες γλώσσες παρουσιάζει δυσκολίες, διότι είναι αδύνατον να συσχετιστούν όλοι οι όροι των ασθενειών και των φαρμάκων με αντίστοιχους ξενόγλωσσους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα σε αυτές τις συνταγές περιέχονται και μαγικά ξόρκια για την απομάκρυνση των δαιμόνων, τα οποία αρχικά είχαν εμπνευστεί από ορθολογικές εκτιμήσεις. Οι περιγραφές ασθενειών και οι θεραπείες αυτών περιέχουν πολλά προδιαγεγραμμένα ξόρκια, χαρακτηριστικό γνώρισμα της αιγυπτιακής

³¹ https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ebers_Papyrus και Κριτσωτάκη (2018) 8.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ιατρικής. Άλλωστε στην αρχή δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ της θρησκείας και της επιστήμης, αλλά ούτε και της λογικής και της μαγείας³². Σύμφωνα με τις διαθέσιμες μεταφράσεις εντοπίζονται συνταγές για την αντιμετώπιση της βλεφαρίτιδας, της τύφλωσης, του καρκινώματος, του καταρράκτη, των χαλαζίων, του εκτροπίου, της κοκκοποίησης, των αιμορραγιών, των υδροφθαλμών, των φλεγμονών, της ιρίτιδας, του λευκώματος, των οφθαλμοπληγιών, του πτερυγίου, του σταφυλώματος και της τριχίας. Επίσης, όπως αναφέρεται και στην Παλαιοπαθολογία οι αρχαίοι Αιγύπτιοι είχαν αναπτύξει και άλλες ασθένειες, οι οποίες σχετιζόνταν έμμεσα με τις οφθαλμικές διαταραχές³³.

Επίσης, ανάμεσα σε αυτές τις σελίδες εντοπίζεται η απεικόνιση ενός κροκόδειλου (η ψηφιακή φωτογραφία βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο: <https://www.egyptianhistorypodcast.com/episode-81-the-book-of-the-dead/>), ο οποίος σύμφωνα με τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά συμβόλιζε κάτι δεινό και φοβερό. Υπήρχε η άποψη ότι ο κροκόδειλος είχε συσχετιστεί με τη νόσο του καρκίνου από τους αρχαίους Έλληνες, διότι φημολογούνταν ότι δεν γνώριζαν την ύπαρξη του συγκεκριμένου ζώου. Ωστόσο, η άποψη αυτή δεν είναι εξ ολοκλήρου αποδεκτή, διότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν επαφές με τους λαούς της Μεσογείου και γνώριζαν την ύπαρξη τους, αν και δεν αποτελούσε μέρος της πανίδας τους, αλλά η χρήση του αποδίδεται σε λαϊκές δοξασίες. Επίσης, ο Ebers προβληματίζεται για το αν η οφθαλμική νόσος που σχετιζόταν με την εικονογράφηση κροκόδειλου ήταν το πτερύγιο ή ο καρκίνος του βλεφάρου ή του οφθαλμικού κόγχου³⁴. Υπήρχε μία σαφής σχέση της οφθαλμικής νόσου και του κροκόδειλου. Ο κροκόδειλος ήταν ένα από τα ζώα που προκαλούσαν έκλειψη του Ήλιου, ώστε αυτός δεν μπορούσε να «δει» τον κόσμο³⁵.

³² Bryan (1930) xiii-xix και Schott (1993) 28 και https://eyewiki.aao.org/History_of_Ophthalmology

³³ Krause (1933) 266.

³⁴ Λάϊος (2019) 11-12.

³⁵ Krause (1933) 271.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

2. ΟΦΘΑΛΜΙΚΕΣ ΠΑΘΗΣΕΙΣ

2.1 ΟΦΘΑΛΜΟΣ: ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το μάτι είναι το μέρος του σώματος που λαμβάνει την οπτική εντύπωση και την αίσθηση ή συνείδηση εμπρός. Η ετυμολογία του ματιού δίνεται ως το μέρος του σώματος που δέχεται την όραση, εγκαταλείποντας τη λογική. Δημιουργείται από το συνδυασμό τριών υγρών και τεσσάρων δερμάτων, αποτελούμενο από μία μεμβράνη. Εντοπίζεται ένα υγρό στη μέση, το κρύσταλλο και πάνω από αυτό βρίσκεται ένα υπόλευκο, συμπεριλαμβανομένου του υαλοειδούς. Στη μέση των κρυσταλλοειδών υπάρχει ένα υγρό στην επάνω και στην κάτω πλευρά του κράματος. Ο κρυσταλλοειδής είναι σαν κρύσταλλος όπου ενώνει το οπτικό νεύρο και είναι παρόμοιο με το λεύκωμα, το οποίο από την υγρασία του περιέχει κρυσταλλοειδή που στέλνουν δάκρυα στον πόνο των ματιών με τις οφθαλμολογικές σταγόνες. Επίσης υπάρχει και το υγρό «ιαλοϋδής», το οποίο είναι σαν γυαλί και είναι ένα ακόμη υγρό καλυμμένο με κρυσταλλοειδή. Υπάρχουν τέσσερις μεμβράνες, η εξωτερική ονομάζεται «αμφιβληστροειδής», η δεύτερη «ραγοειδής», έπειτα η τρίτη «κερατοειδής» και τέλος η τέταρτη η πιο εσωτερική «εσωτερική μεμβράνη των βλεφάρων». Για αυτό και αν κάτι ακουμπήσει- τρυπήσει την εσωτερική μεμβράνη μπορείς να χάσεις την όρασή σου³⁶.

2.2 ΝΟΣΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΘΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΟΦΘΑΛΜΩΝ ΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ

Οι διάφορες φλεγμονές του οφθαλμού ονομάζονταν «οφθαλμία» και η πάθηση τους αφορούσε την δυσλειτουργία του ματιού, περιορίζοντας την όραση του ασθενούς ή προκαλώντας του δάκρυα. Στη σημερινή εποχή, η πάθηση αυτή θα μπορούσε να είναι η επιπεφυκίτιδα. Οι διάφορες παθήσεις των οφθαλμών αντιμετωπίζονταν εμπειρικά, συμπτωματικά, με σκοπό την ανακούφιση του πόνου. Γενικότερα, η μη ύπαρξη υγρασίας στον οφθαλμό προκαλούσε δυσλειτουργία στην όραση, για αυτό και η χρήση του σμαραγδιού και άλλων λίθων θεωρούνταν ότι προσέφερε ανακούφιση στο μάτι, αναπληρώνοντας την υγρασία³⁷.

Από την αρχαιότητα έως σήμερα, το γλαύκωμα και ο καταρράκτης αποτελούν από τις πιο κοινές παθήσεις των ματιών, οι οποίες οδηγούν στην τύφλωση. Αν και

³⁶ Andorlini (2004) 9.

³⁷ Πλάντζος (2007) 60-61.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

αναφέρεται ότι στην περίπτωση του καταρράκτη είναι αναστρέψιμη και δημιουργείται από την σταθεροποίηση του υγρού στο φακό, ενώ το γλαύκωμα δημιουργείται από αφυδάτωση και τον αποχρωματισμό του φακού. Ως μία μορφή θεραπείας προτεινόταν η πίεση χειρουργικά ενός μέρος του ματιού. Στην περίπτωση του καταρράκτη η χειρουργική μπορούσε να βοηθήσει με την αναρρόφηση του θόλου του φακού, ωστόσο υπήρχαν και επιπλοκές³⁸. Ορισμένες φορές αντιμετωπιζόνταν με καταπλάσματα από λίπος χήνας και μέλι σε συνδυασμό με προτροπές προς τους θεούς «να κάνουν την θεραπεία ακόμη πιο δυνατή». Το όνομά του προέρχεται από το λατινικό “cataractus”, που σημαίνει καταρράκτης, αναφερόμενος στον αιγυπτιακό καταρράκτη του Νείλου. Είτε συμβόλιζε την αίσθηση της θέασης μέσα από την «κουρτίνα του νερού» είτε από την περσική λέξη “nazul-i-ah”, η οποία είχε την έννοια του καταρράκτη και προκαλούνταν από ένα επιβλαβές υγρό που εξαπλωνόταν στο μάτι. Ο όρος «καταρράκτης» σίγουρα είναι το αποτέλεσμα της μετάφρασης της αραβικής λέξης τον 11^ο αιώνα από έναν Τυνήσιο μοναχό³⁹.

Η «αίγιλωπία» είναι μία οφθαλμική πάθηση, η οποία εμφανίζεται με τη σταδιακή μείωση της όρασης με την ανάπτυξη δακρυϊκού συριγγίου⁴⁰. Σύμφωνα με τον Ορειβάσιο, σε ορισμένα ιατρικά κείμενα εμφανίζεται ένα φυτό με την ονομασία «αίγιλωψ», το οποίο προτείνεται ως θεραπευτικό για την αίγιλωπία. Επίσης, ως «άμβλωπία» χαρακτηρίζεται η ασθένεια κατά την οποία παρατηρείται μειωμένη όραση από ποικίλα παθολογικά αίτια. Γνωστό και σήμερα, είναι το «λεύκωμα»⁴¹, στο οποίο εμφανίζεται μία λευκή κηλίδα στον κερατοειδή χιτώνα του οφθαλμού, είτε εξαιτίας παθολογικών αιτιών είτε τραυματισμού. Ακόμη, η μείωση της όρασης κατά τη διάρκεια της νύκτας, ονομάζεται «νυκταλωπία»⁴². Τέλος, γνωστή ασθένεια στην αρχαιότητα αποτελούσε το «τράχωμα»⁴³, το οποίο προκαλούσε σκλήρυνση του

³⁸ Andorlini (2004) 23-24.

³⁹ <https://brusselseyedoctors.be/en/ophtalmology-the-ancient-times/>

⁴⁰ «Αίγιλωψ λέγεται, όταν απόστημα γένηται ἐγγύς τοῦ μεγάλου κανθοῦ καὶ τῆς ῥινός. ἔστι δὲ ὅτε ῥήγνυται καὶ συριγγοῦται εἰς τὸν κανθόν, κακεῖθεν φέρεται τὸ πῦον.» (Λέων, Σύνοψις ἱατρική, σ. 139), Χρόνη (2011) 172.

⁴¹ «Λεύκωμά ἐστίν οὐλή ἐξ ἐλκώσεως τοῦ κερατοειδοῦς χιτῶνος παχεῖα καὶ λευκὴ καὶ ἐμποδίζουσα τὴν ὄψιν εἰς τὸ ὄρᾶν.» (Λέων, Σύνοψις ἱατρική, σ. 143), Χρόνη (2011) 173.

⁴² «Νυκταλωπία δὲ λέγουσιν, ὅταν συμβῇ τὴν μὲν ἡμέραν βλέπειν, δύναντος δὲ τοῦ ἡλίου ἀμαυρότερον ὄρᾶν, εἴτα νυκτὸς γενομένης μηδὲν βλέπειν.» (Βλ. Ἀέτιος Ἀμιδηνός, 7.48 καὶ Βλ. καὶ Ὁρειβάσιος, Πρὸς Εὐνάπιον, 4.18), Χρόνη (2011) 173.

⁴³ «Τὸ μὲν τράχωμα τραχύτης ἐστὶ ταῶν ἔνδον τοῦ βλεφάρου, ἡ δὲ τούτων ἐπίτασις, ὥστε καὶ οἶον ἐντομάς ἔχειν, σύκωσις καλεῖται, χρονίσασα δὲ καὶ τυλωθε[σα, τύλωσις ὀνομάζεται.]»

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

εσωτερικού του χιτώνα των βλεφάρων⁴⁴. Το τράχωμα ήταν και εξακολουθεί να είναι μία κοινή και σοβαρή ασθένεια στην Αίγυπτο. Ήταν γνωστή από την εποχή του Ρωμαίου γιατρού Γαληνού. Η τριχίαση με τελικό αποτέλεσμα την τύφλωση, αντιμετωπιζόταν με την αφαίρεση βλεφαρίδων και με διάφορες αλοιφές για την πρόληψη της υποτροπής⁴⁵.

Επιπρόσθετα, και η ρωμαϊκή ιατρική αποτελεί συνέχεια της ελληνικής, στην διάρκεια της οποίας οι Έλληνες ιατροί μετέφεραν τις γνώσεις τους στους Ρωμαίους. Οι μετανάστες ιατροί, που έφτασαν στην Ρώμη, έφεραν από τις πατρίδες τους τις δικές τους ιατρικές πρακτικές και θεωρίες. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν και οι πραγματείες των ιατρικών συγγραφέων, των οποίων εμφανίζονταν στο Ιπποκρατικό Σώμα του 5^{ου}- 4^{ου} αιώνα π.Χ.. Ωστόσο, συμπεριλαμβάνονταν και οι πρόοδοι στην ανατομία και φυσιολογία των ιατρών στην Πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια, κάνοντας συστηματικές ανατομές⁴⁶. Με τη σειρά τους οι Ρωμαίοι ιατροί ασπάστηκαν τις απόψεις των Ελλήνων, ενσωματώνοντας τις στην δίκη τους ιατρική. Σε αυτούς ανήκουν ο Ρούφος ο Εφέσιος, ο Σωρανός ο Εφέσιος, ο Γαληνός, ο Δημοσθένης ο Φιλαλήθης και ο Αρεταίος ο Καππαδόκης. Αν και αυτοί είχαν γράψει οφθαλμικές μελέτες, δεν έχουν σωθεί στη σημερινή εποχή, εκτός από ορισμένες μέσω των βυζαντινών κειμένων⁴⁷. Επίσης, δύο πολύ σημαντικοί ρωμαίοι ιατροί συγγραφείς ήταν ο Πλίνιος και ο Κέλσος, οι οποίοι με τα έργα τους συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ρωμαϊκής ιατρικής και φαρμακολογίας χάρη στην εισαγωγή πολλών φυτών και φαρμάκων από την Κύπρο⁴⁸.

Παρά την εκτεταμένη έρευνα των ρωμαίων ιατρών και των ελλήνων προκατόχων τους, ο μηχανισμός της όρασης έμεινε ένα δυσνόητο μυστήριο για τον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Ο αλεξανδρινός φυσιολόγος Ηρόφιλος, ήδη από τον 3^ο αιώνα π.Χ. μαζί με τον Ερασίστρατο διενήργησαν εκτεταμένες ανατομικές έρευνες ακόμη και σε ζώντα ανθρώπινα πειραματόζωα, περιγράφοντας την ανατομία του ανθρώπινου οφθαλμού. Οι περιγραφές του κερατοειδούς και αμφιβληστροειδούς χιτώνα παραμένουν έως σήμερα έγκυρες, όπως και οι ονομασίες τους. Ωστόσο, αν και εντόπισε ανατομικά το φακό του ματιού, απέτυχε να τον αναγνωρίσει

⁴⁴ Χρόνη (2011) 172-173.

⁴⁵ Andersen (1997) 340.

⁴⁶ Potter (2006) 495.

⁴⁷ Andorlini (2017) 325

⁴⁸ Μαλαπάνη (2014-2015) 13-14.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

επηρεασμένος από την περιπατητική ανάλυση και ευκλείδεια οπτική, πίστευε ότι ο οφθαλμός λειτουργούσε ως ένα μαθηματικό σημείο και η όραση συντελείται στην επιφάνεια του. Βασιζόμενος σε αυτή τη θεωρία, κατά τον 11^ο αιώνα μ.Χ. ο άραβας επιστήμονας Ιμπν Αλ Χαϊτάμ αξιοποίησε τα πειράματά του για την σύνθεση μίας νέας θεωρίας για την όραση, η οποία σε γενικές γραμμές ισχύει ακόμη. Ωστόσο, η αδυναμία των ελλήνων ιατρών να αντιληφθούν τον ανθρώπινο οφθαλμό ως ένα ολοκληρωμένο οπτικό όργανο δεν τους επέτρεψε να επέμβουν στη λειτουργία του, δρώντας προληπτικά ή θεραπευτικά. Αποτέλεσμα αυτής της αδυναμίας ήταν η ελληνορωμαϊκή φαρμακολογία να παραμείνει προσηλωμένη σε παραδοσιακές, εμπειρικές μεθόδους θεραπείας, ριζωμένες στις τοπικές προλήψεις⁴⁹.

Οι οφθαλμικές παθήσεις ήταν ιδιαίτερα συχνές στην Ελλάδα και στη Ρώμη, η αντιμετώπιση των οποίων βασιζόταν σε γενικές αντιλήψεις των φιλοσόφων και των φυσιολόγων. Ορισμένες φορές η μερική ή ολική απώλεια όρασης αποδίδονταν και στην ηλικία του ασθενούς. Ο Πλίνιος, επίσης, ανέλυσε τις παθήσεις των ματιών, την «μυωπία» και την «πρεσβυωπία», ως την αδυναμία ορισμένων να διακρίνουν είτε μακριά είτε κοντά διάφορα αντικείμενα. Ο ίδιος πίστευε ότι η ένταση ή και η παντελής απουσία ηλικιακής ακτινοβολίας μπορούσε να προκαλέσει τις ασθένειες αυτές. Η μυωπία, στην αρχαιότητα, θεωρούνταν αποτέλεσμα της απώλειας οπτικών ακτινών από το ανθρώπινο μάτι. Όπως περιγράφεται στο έργο «Προβλήματα 31. 15-16» οι μύωπες μισοέκλειναν τα μάτια τους για να μπορούν να εστιάσουν καλύτερα και η κίνηση αυτή προστάτευε τον οφθαλμό από την απώλεια οπτικών ακτινών. Ο γνωστότερος μύωψ της αρχαιότητας ήταν ο Νέρων, το βλέμμα του οποίου περιγράφεται από τον Πλίνιο και τον Σουητώνιο «βαρύ» και «νωθρό»⁵⁰.

Σε γενικές γραμμές, η βυζαντινή ιατρική περιελάμβανε διάφορες ιατρικές θεωρίες και πρακτικές, οι οποίες κυκλοφορούσαν στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, από τον 4^ο αιώνα και έπειτα⁵¹. Στα ρωμαϊκά ιατρικά κείμενα, αν και αναφέρονται διάφορες οφθαλμικές παθήσεις, δεν γίνεται κάποια ειδική αναφορά στον καρκίνο των οφθαλμών. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί η ξεχωριστή θέση των οφθαλμιάτρων στην γαλατική ιατρική, οι οποίοι διέθεταν ειδικές εργαλαιοθήκες με τα χειρουργικά τους εργαλεία, κατασκευάζοντας κολλύρια και έχοντας ειδικές σφραγίδες για να

⁴⁹ Πλάντζος (2007) 61-62.

⁵⁰ Πλάντζος (2007) 61.

⁵¹ Andorlini (2017) 325.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

σφραγίζουν τα χορηγούμενα φάρμακα. Γενικότερα, ήταν αρκετά ανεπτυγμένη η οφθαλμική χειρουργική, καθώς ασχολιόντουσαν με την αντιμετώπιση του καταρράκτη συχνά. Για αυτό, αργότερα προχώρησαν και σε εκτομές οφθαλμικών όγκων και ελκών, ονομάζοντάς τα καρκινώματα με βάση την αρχαία ελληνική παραδοσιακή ιατρική⁵².

Σε διάφορα βυζαντινά ιατρικά κείμενα καταγράφονται οφθαλμικές αλλά και ωτικές δυσλειτουργίες (αίγιλωπία, άμβλυωπία, λεύκωμα, νυκταλωπία, τράχωμα, ώταλγία, όφθαλμικές και ώτικές φλεγμονές), οι οποίες αντιμετωπίζονταν με τη χρήση ζωικών προϊόντων. Για την αντιμετώπιση αυτών των ασθενειών χρησιμοποιούνταν διάφορα σκευάσματα, όπως εναιωρήματα, επιθέματα και καταπλάσματα. Και στις οφθαλμικές αλλά και στις ωτικές ασθένειες χρησιμοποιούνταν κοινά κολλύρια, τα οποία είχαν ως βασικά συστατικά ζωικά προϊόντα, όπως γάλα, μέλι, αυγά, ήπαρ, λίπος, ζωμός, σάρκα οστρακοειδών και χολή τετραπόδων ζώων, ιχθύων και πτηνών. Ειδικότερα, για τα οφθαλμικά εναιωρήματα χρησιμοποιούνταν χολή ιχθύων (αυτούσια ή ως πρώτη ύλη). Για τα επιθέματα και τα καταπλάσματα ως πρώτη ύλη χρησιμοποιούσαν ακατέργαστο γάλα, τυρί, βούτυρο, κηρωτή και ζωμό από βρασμένα ένυδρα είδη⁵³.

Η διαβίωση των Αραβικών λαών σε περιοχές της Ανατολίας και της Βόρειας Αφρικής, στις οποίες παρατηρείται μεγάλη ηλιοφάνεια, υπήρξε εφελτήριο για την ανάπτυξη της οφθαλμολογίας και στην αραβική ιατρική. Η ηλιοφάνεια, σε συνδυασμό με τις μεγάλες εκτάσεις ερήμου και των μη κανόνων τήρησης της υγιεινής, επηρέαζαν αρνητικά την υγεία των οφθαλμών. Αποτέλεσμα αυτών, ήταν η στροφή των αράβων ιατρών κατά κύριο λόγο στην οφθαλμολογία, που δεν παρατηρείται σε άλλους λαούς. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη Μεσαιωνική περίοδο, η οφθαλμολογία δεν διδασκόταν ως μάθημα στις ιατρικές σχολές των αραβικών πανεπιστημίων, αλλά ο ιατρός την «διδασκόταν» εμπειρικά δίπλα σε κάποιο γιατρό, κάνοντας πρακτική. Όση και αν υπήρξε η πρόοδος της αραβικής ιατρικής στο χειρουργικό τομέα, στην ανατομία, τη φυσιολογία και την παθολογία του οφθαλμού και της οπτικής, τα περισσότερα είχαν ήδη ειπωθεί από τους αρχαίους Έλληνες ιατρούς και ειδικότερα τα πορίσματα του Γαληνού για την ανατομία του

⁵² Λάϊος (2019) 15-17.

⁵³ Χρόνη (2011) 152-153.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

οφθαλμού. Ο καρκίνος των οφθαλμών συνεχίστηκε να ερμηνεύεται με βάση τα λεγόμενα των αρχαίων Ελλήνων ιατρών και των βασικών χαρακτηριστικών του. Αν και η νόσος στη συγκεκριμένη εποχή επικεντρώνεται στο κερατοειδή, γίνεται και αναφορά για την γενικότερη καταστροφή του οφθαλμού και τη διατύπωση ότι επρόκειτο για μία ανίατη νόσο. Ωστόσο, παρατηρείται ότι δεν προτείνεται η αντιμετώπιση της νόσου με κάποιο χειρουργείο, δείχνοντας την αδυναμία και την έλλειψη γνώσεων των γιατρών της εποχής. Άλλωστε ήταν πιθανόν να υπάρξουν και τραυματισμοί των γύρω οργάνων, διότι ήταν δύσκολη η αφαίρεση όλου ή μέρους των δομών του οφθαλμού, αλλά υπήρχε και ο κίνδυνος λοιμώξεων⁵⁴.

Στο πέραςμα των αιώνων και συγκεκριμένα κατά τον Μεσαίωνα, παρατηρήθηκε η δημιουργία των πρώτων πανεπιστημίων στην Ευρώπη, με την ιατρική να κατέχει εξέχουσα θέση. Πολύ σημαντικές ήταν η Σχολή του Salerno και η Σχολή του Montpellier, οι οποίες φημίζονταν για την πρωτοπορία τους. Οι περισσότεροι ιατροί της εποχής ήταν κληρικοί ή μοναχοί, αλλά και καθηγητές με αποτέλεσμα τη σύνδεση της ιατρικής της εποχής με την ιεροσύνη και τον μοναχισμό. Αν και σημειώθηκαν βήματα στη χειρουργική τέχνη, η ιατρική βασίστηκε πάνω στην αρχαία ελληνική, ρωμαϊκή και αραβική ιατρική⁵⁵.

Καταλυτικό παράγοντα τον 16^ο αιώνα για την αλλαγή της άσκησης της χειρουργικής υπήρξε το «Διάταγμα της συνόδου της Tours» το 1163, στο οποίο γραφόταν ότι η «Εκκλησία αποστρέφεται το αίμα». Αυτό είχε ως αποτελέσματα οι ιατροί να αποστρέφονται την άσκηση της χειρουργικής, διότι οι περισσότεροι ήταν κληρικοί και μοναχοί, και τις αναλάμβαναν κουρείς-χειρουργοί, οι οποίοι εκτελούσαν τέτοιες επεμβάσεις χωρίς να διαθέτουν την ιατρική παιδεία. Έτσι, από τον 16^ο αιώνα και έπειτα υφίσταται η θεωρητική διαπραγμάτευση του οφθαλμικού καρκίνου από τους επιστήμονες της εποχής, αλλά η χειρουργική πρακτική γινόταν από τους κουρείς-χειρουργούς, οι οποίοι και ανέφεραν διάφορες πληροφορίες στα βιβλία τους. Ωστόσο, από τον 17^ο αιώνα η χειρουργική τέχνη επανέρχεται σταδιακά στους επιστήμονες ιατρούς, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για τον οφθαλμικό καρκίνο και αναζητούσαν επιστημονικές ερμηνείες αυτού⁵⁶.

⁵⁴ Λάϊος (2019) 18-19.

⁵⁵ Λάϊος (2019) 21.

⁵⁶ Λάϊος (2019) 26.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Σταθμός στην ιστορία της οφθαλμολογίας αποτέλεσε ο 18^{ος} αιώνας, στην διάρκεια του οποίου αναθεωρήθηκαν τα αρχαία δόγματα και άρχισε η σταδιακή κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης και για την οφθαλμολογία αλλά και για τις υπόλοιπες ειδικότητες⁵⁷. Αποτέλεσμα αυτής της αλλαγής ήταν η εδραίωση της οφθαλμολογίας κατά τον 19ο αιώνα. Πέρα από τους Γάλλους ιατρούς και τους Γερμανούς πλέον ασκούσαν την τέχνη της ιατρικής και οι Βρετανοί, και προς το τέλος του 19ου, αρχές 20ου και οι Αμερικάνοι. Σε αυτή την αλλαγή σημαντικό ρόλο έπαιξε και η ανακάλυψη και εισαγωγή του ηλεκτρικού μικροσκοπίου, βοηθώντας στην καλύτερη κατανόηση του ανθρώπινου ιστού, τη φυσιολογία και την παθολογική φυσιολογία της όρασης. Ειδικότερα, η παθολογική ανατομική έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ερμηνεία του οφθαλμικού καρκίνου⁵⁸.

3. Ο ΚΑΡΚΙΝΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗ.

Σε διάφορα ιατρικά κείμενα της αρχαιότητας γίνονται αναφορές για τον εντοπισμό του καρκίνου σε διάφορα σημεία του ανθρώπινου σώματος⁵⁹. Ωστόσο, η έννοια του καρκίνου στην αρχαιότητα διαφέρει από την σημερινή νεοπλασματική κακοήθεια, όπως ορίζεται από τη σύγχρονη ιατρική. Οι αρχαίοι Έλληνες ιατροί ως καρκίνο όριζαν κάθε όγκο σκληρό με ή χωρίς εξελκώσεις, του οποίου οι παρακείμενες φλέβες έφεραν μελαγχολικό χυμό, αλλά και έλκη που δεν επουλώνονταν και ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα επώδυνα. Για την αντιμετώπιση αυτού στην αρχαιότητα χρησιμοποιούνταν ως μέθοδος η χειρουργική επέμβαση, η οποία περιελάμβανε την εκτομή και τον καυτηριασμό σε συνδυασμό με τη χρήση διάφορων φαρμάκων της εποχής κατασκευασμένα από προσμίξεις όπων φυτών ή πολτών φυτών και άλλων υγρών. Επίσης, από τους ιατρούς της αρχαιότητας ήταν γνωστό ότι ο καρκίνος ήταν δύσκολα διαχειρίσιμος και οι χειρουργικές επεμβάσεις περιορίζονταν μόνο στο εξωτερικό του σώματος και σε επιφανειακές στιβάδες ή σε προσβάσιμες κοιλότητες, όπως ο κόλπος και το ορθό. Δεδομένου ότι οι

⁵⁷ Λαΐος (2019) 30.

⁵⁸ Λαΐος (2019) 41.

⁵⁹ Σύμφωνα με τη μελέτη του Αριστοτέλη Κούζη, «Ο καρκίνος παρά τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἰατροῖς», η οποία θεωρείται η παλαιότερη και πληρέστερη, ως σημεία του σώματος με εμφάνιση καρκίνου αναφέρονται «Ἐν τῇ κεφαλῇ, ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἐπὶ βλεφάρων, κερατοειδοῦς, ἐπὶ τοῦ χεῖλους, ὠτός, ρινός, τοῦ πλαγίου χόνδρου τῆς ρινός, τραχήλῳ, περὶ τὴν μασχάλην, περὶ τὸ στήθος τῷ θώρακι, ἐπὶ τοῦ ταῆς χειρὸς θέναρος, νώτοις, βουβῶσι περὶ τὴν ἕδραν, ἥβης, αἰδοῖα, γυναικός τε καὶ ἀνδρός, βάλανῳ τε καὶ πόσθῃ, τῷ κρυπτῷ τῷ γυναικείῳ, μαζῷ, μαζοῖς, μασθοῖς, τετθοῖς, τὸ ἄκρον τοῦ τιτθοῦ, παρά τὴν τοῦ μαστοῦ θηλήν, ἀδένων, ἐν τῷ στόματι, οὐρανίσκῳ, τοῖς παρισθμίσι, ἐν τῷ φάρυγγι, ἐν τοῖς ἐντέροις, τοῖς παχέσι καὶ τοῖς λεπτοῖς.» (Βλ. επανατύπωση από: Καραμπερόπουλος 2004).

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

αρχαίοι Έλληνες δεν γνώριζαν την ανατομία των εσωτερικών οργάνων του ανθρώπινου σώματος και δεν ερχόντουσαν συχνά σε επαφή με το εσωτερικό, δεν μπορούσαν να προβούν σε τέτοιες εγχειρήσεις⁶⁰.

Η πρώτη γραπτή περιγραφή της νόσου του καρκίνου αναφέρθηκε στον πάπυρο του Edwin Smith για μία περίπτωση καρκίνου του μαστού. Από την άλλη, στο πάπυρο του Ebers έχουν περιγραφεί αρκετοί όγκοι, όπως του θυρεοειδή, πολύποδες του φάρυγγα, του δέρματος, του στομάχου, του ορθού και της μήτρας⁶¹. Ωστόσο, οι σωζόμενες πληροφορίες για τον οφθαλμικό καρκίνο είναι έμμεσες και έχουν σωθεί μέσα από αναφορές Βυζαντινών ιατρών. Οι παραθέσεις αυτών στα ιατρικά τους κείμενα συμφωνούν με τα λεγόμενα των αρχαίων Ελλήνων ιατρών, καθώς αποτέλεσαν συνεχιστές των έργων τους και των απόψεών τους⁶².

Στη συνέχεια των χρόνων, ο οφθαλμικός καρκίνος έφτασε μέχρι την Βυζαντινή ιατρική, η οποία ενστερνίστηκε τις αρχές και τις ιδέες της αρχαίας ελληνικής ιατρικής. Άλλωστε μέσω αυτής έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα και ορισμένα αρχαία ιατρικά συγγράμματα. Εκτός από τα διασωθέντα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων για τον οφθαλμικό καρκίνο στα βυζαντινά κείμενα, υπάρχουν και οι αντιλήψεις των Βυζαντινών σε αυτά. Οι αρχαίοι Έλληνες ιατροί αναγνώρισαν και περιέγραψαν τα γενικά χαρακτηριστικά του καρκίνου, τα οποία εφάρμοζαν σε όλα τα μέρη του σώματος με τη διάγνωση μίας παρόμοιας κατάστασης. Βασιζόμενοι στην γενική θεώρηση ότι ο καρκίνος είναι όγκος περιβαλλόμενος από φλέβες με μελαγχολικό χυμό, ο οποίος είναι σκληρός και φέρει ή και όχι έλκη, αλλά και επώδυνα και δυσίατα έλκη, προσπάθησαν να αναζητήσουν τα ανάλογα συμπτώματα στα βλέφαρα και στους χιτώνες των οφθαλμών (κυρίως κερατοειδή), αναγνωρίζοντας στο όργανο αυτό τον καρκίνο. Οι Βυζαντινοί ιατροί με τη σειρά τους βασίστηκαν σε αυτή τη θεωρία, ανέπτυξαν την ιατρική τους και διέδωσαν το έργο τους⁶³.

3.1 ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΕΣ ΘΕΡΑΠΕΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΟΦΘΑΛΜΙΚΟΥ ΚΑΡΚΙΝΟΥ.

Με το πέραμα των αιώνων, άρχισε η σταδιακή εισαγωγή φαρμακευτικών θεραπειών για την αντιμετώπιση του οφθαλμικού καρκίνου βοηθητικά. Είχε κάνει

⁶⁰ Λάϊος (2019) 5-8.

⁶¹ Metwaly et al. (2021) 5823-5832.

⁶² Λάϊος (2019) 8.

⁶³ Λάϊος (2019) 12-14.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παύρους της ύστερης αρχαιότητας.

την εμφάνιση του από την αρχαιότητα και μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί ριζικός τρόπος για την αντιμετώπισή του. Πλήθος κατηγοριοποίησης φαρμάκων σώζονται σε διάφορα έργα ιατρών-φαρμακολόγων της αρχαιότητας απόρεια του τεχνοκρατικού πνεύματος⁶⁴. Κάποια από τα φάρμακα που διακρίνονται είναι τα καταπλάσματα και τα κολλύρια, ειδικότερα από τη ρωμαϊκή εποχή και έπειτα. Τα κολλύρια είναι διαλύματα φαρμάκων σε αποστειρωμένο λάδι ή νερό, τα οποία χρησιμοποιούνται τοπικά για διάφορες οφθαλμικές παθήσεις. Κατά κύριο λόγο, τα σκευάσματα αυτά περιείχαν διάφορα βότανα με καταπραϋντικές ιδιότητες με βάση κυρίως το γάλα, το αβγό και το μέλι ειδικά μέχρι και το Μεσαίωνα. Εκτός από την εύκολη εύρεση αυτών των τριών βασικών συστατικών, χρησιμοποιούνταν και για τις ιδιότητές τους. Σε αυτά προσέθεταν και άλλα βότανα και κάποια υγρά και στο τέλος τοποθετούνταν πάνω στον πάσχοντα οφθαλμό⁶⁵.

Αναλυτικότερα, το γάλα λειτουργούσε ως καταπραϋντικό, το μέλι ως αντισηπτικό και το αβγό για την σύνδεση των διαφόρων υλικών αλλά και με στυπτική χρήση. Όπως και, η προσθήκη ασπραδιών από αβγά σε οφθαλμολογικά φάρμακα βοηθούσε για την αντιμετώπιση του πόνου των ματιών⁶⁶. Επίσης, σύμφωνα με λαϊκές δοξασίες για την αντιμετώπιση των οφθαλμικών νόσων χρησιμοποιούσαν και σκόνη από σώμα σαύρας, αλλά ως ξόρκι και όχι ως ιατρικό μέσο. Ειδικότερα κατά το Μεσαίωνα, εισήχθη το φυτό *Belladonna*⁶⁷, το οποίο διακρινόταν για τη χρήση του ως δηλητήριο, έχοντας ως συστατικά την υοσκιαμίνη και τη σκοπολαμίνη. Εξαιτίας της τοξικότητας του, έφερε αποτελέσματα στο καρκίνο του οφθαλμού, αλλά

⁶⁴ Μαλαπάνη (2014-2015) 12.

⁶⁵ Λάιος (2019) 92. Παπαδοπούλου, Κεφάλαια (1998) 9.

⁶⁶ Andorlini (2017) 9.

⁶⁷ Πρόκειται για ένα πολυετές πόα ύψους 0,5-1,8 μέτρων, με πλατιά, ωοειδή, μαλακά, έμμοχα, οξύληκτα φύλλα και καμπανοειδή, μαυρικόκκινα άνθη και κάρπους τεφρούς, μεγέθους καρυδιού. Τα φύλλα και οι ρίζες του είναι δραστικά. Έχει διάφορες δραστικές ουσίες, όπως η υοσκυμίνη, ατροπίνη, σκοπολαμίνη (αλκαλοειδή), κυτταρίνη, χλωροφύλλη, λιπαρές ουσίες, οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν δηλητηρίαση. Η μπελαντόνα έχει αναλγητική καταπραϋντική και μυοχαλαρωτική δράση. Επίσης, ανακουφίζει από τους κολικούς των νεφρών και καταστέλλει τις εκκρίσεις των βλεννογόνων (αντιχολινηργική δράση). Σημειωτέον ότι παλαιότερα είχε χρησιμοποιηθεί και κατά της νόσου του Parkinson. Ακόμη, χρησιμοποιείται ως μυδριατικό στην οφθαλμολογία και ως αντίδοτο σε ουσίες, που προκαλούν έντονο χολινηργικό σύνδρομο. Χορηγείται επίσης, για την αντιμετώπιση της ακούσιας νυχτερινής ενούρησης, της πολουρίας, της σπερματόρροιας, κατά των στομαχικών και ηπατικών πόνων, της δυσκοιλιότητας, της ναυτίας, της ζάλης, του άσθματος και του κοκκύτη. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι προκαλεί ξηροστομία, διαστολή της κόρης του οφθαλμού (μυδρίαση), φωτοευαισθησία, παραισθήσεις, κοκκινισμένο δέρμα, κατακράτηση ούρων, εμετούς, πυρετό, ταχυκαρδία, υπέρταση και γενικότερα όλη η σύσταση του φυτού είναι τοξική. (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Σχολή Επιστημών Υγείας Τμήμα Ιατρικής, Εργαστήριο Φαρμακολογίας http://mediplantepirus.med.uoi.gr/pharmacology/plant_details.php?id=23, Rajput (2013) 1-2).

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

χρησιμοποιούνταν και για την πρόκληση μυδρίασης. Επιπρόσθετα, γινόταν και χρήση «αρσενικού», ειδικότερα από τον Μεσαίωνα και έπειτα, διότι χάρη στη τοξικότητά του κατέστρεφε τους ιστούς, δίνοντας την εντύπωση ότι είχε αποτελεσματικότητα. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου (19^{ος}-20^{ος} αιώνας) και την εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης, σημαντική θέση στην θεραπεία του καρκίνου απέκτησε η «θρυψίνη»^{68,69}.

4. «ΑΧΑΡΙΣΤΟΝ ΚΟΛΛΥΡΙΟΝ».

Στους παρακάτω παπύρους εντοπίζονται διάφορες οφθαλμικές συνταγές, όπως το «αχάριστον κολλύριο». Το όνομά του προκύπτει από την λέξη «άχαρος», λόγο της δυσάρεστης αίσθησης που προκαλεί στα μάτια κατά την εφαρμογή του. Η χρήση και μόνο αυτού του φαρμάκου ως αντιβίωση έφερε επιτυχίες στη θεραπεία διαφόρων νόσων, ιδιαίτερα στους αγρότες. Η έκθεση των κάτοικων της Αιγύπτου στο ξηρό και ζεστό κλίμα που επικρατούσε προκαλούσε πλήθος οφθαλμικών παθήσεων, οι οποίες αντιμετωπίζονταν με τη χρήση αχάριστου κολλυρίου. Η χορήγηση αυτών των κολλυρίων από τους Αιγύπτιους ιατρούς έφερε αποτελέσματα, όπως αναφέρει και ο Γαληνός στην πραγματεία του «Περί Συνθέσεως Θεραπειών κατά τόπους»⁷⁰.

Η ιδιαιτερότητα των «αχάριστων» παρασκευασμάτων αναγνωρίζεται βάση της μοναδικότητά τους. Ειδικότερα οι οφθαλμικές παθήσεις θεωρούνται οι πιο επώδυνες και η εφαρμογή του φαρμάκου δημιουργούσε ενόχληση και δυσανεξία. Ωστόσο, η σταδιακή διείσδυση του φαρμάκου με τις στυπτικές ιδιότητες του ορισμένες φορές προκαλούσε ερεθισμούς ή αλλεργίες⁷¹. Επίσης, ο Γαληνός στο έργο του «Περί συνθέσεως Φαρμάκων κατά τόπους» αναφέρει το φάρμακο «αχάριστον»⁷² ως μία οφθαλμική αλοιφή κατά της έντονης ροής των ματιών. Οι Αιγύπτιοι ιατροί χρησιμοποιούσαν ως θεραπεία ενάντια στην νόσο αυτή την αλοιφή, η οποία ήταν η μοναδική που έφερε αποτελέσματα⁷³. Ο λατίνος συγγραφέας Celsus (περίπου 1^{ος} αιώνας μ.Χ.) απέδιδε τη συνταγή αυτή στο γιατρό Θεόδοτο. Επίσης, και ο Marcellus,

⁶⁸ Η «θρυψίνη» είναι ένα πρωτεολυτικό ένζυμο που καταλύει τη διάσπαση των πρωτεϊνών και είναι απαραίτητο ένζυμο στους ζωντανούς οργανισμούς και για τη σωστή λειτουργία των κυττάρων. Εντοπίζεται σε φυτά, βακτήρια, μύκητες και στο λεπτό έντερο ζώων, συμπεριλαμβανομένων και των ανθρώπων, <https://el.lambdageeks.com/is-trypsin-an-enzyme/>.

⁶⁹ Λάιος (2019) 92.

⁷⁰ Andorlini (2017) 9.

⁷¹ Andorlini (2017) 56-57.

⁷² «τό ἀχάριστον ἐπιγραφόμενον, πρὸς τὰς μεγίστας ἐπιφορας. Μόνῳ τούτῳ ἐν Αἰγύπτῳ οἱ ἰατροὶ χρώμενοι εὐήμεροὺς καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀγροικωτέρων (Comp.med.loc. IV 7 = XII 749,13-15K. Ex Asclepiade).

⁷³ Andorlini (2017) 237.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ο οποίος έγραφε στα λατινικά τρεις αιώνες αργότερα, έδωσε την ίδια συνταγή αλλά με ορισμένες παραλλαγές στις ποσότητες των συστατικών ονομάζοντάς το «αχάριστον κολλύριον». Τα βασικά συστατικά των συνταγών αυτών ήταν το οξειδίο του ψευδαργύρου (καλαμίνη), ο χαλκός, η ακακία, η έρικα, το όπιο, το μύρο και το κόμμι⁷⁴.

Επιπρόσθετα, αξιοσημείωτη είναι η διαφορετική έννοια των κολλυρίων στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, τα οποία δεν ήταν μόνο φάρμακα σε υγρή μορφή για την θεραπεία των παθήσεων των ματιών ή των βλεφάρων. Σύμφωνα με τα αρχαία ιατρικά κείμενα, τα συστατικά των κολλυρίων ήταν λεπτά αλεσμένα, ψημένα ή ακόμη και σε στάχτη και αναμεμειγμένα με κάποιο υγρό συστατικό. Έτσι, η ανάμειξη όλων αυτών δημιουργούσε μία πάστα που στέγνωνε στον αέρα. Πλήθος ετικετών με την ονομασία «κολλύρια» είχαν χρησιμοποιηθεί για την σφράγιση αυτών, τα οποία ήταν σε μορφή πάστας. Ορισμένες ετικέτες έφεραν κάποιο προσωπικό όνομα ή το όνομα ενός φαρμάκου ή μία ένδειξη θεραπείας ή μία μέθοδο διαχείρισης. Πολλές ετικέτες υποδηλώνουν ότι οι σφραγίδες κολλυρίου χρησιμοποιούνταν από επαγγελματίες ελληνικής καταγωγής ή ελληνικού πολιτισμού. Αρκετές ρωμαϊκές ετικέτες παρουσίαζαν στολισμένα γράμματα δανεισμένα από το ελληνικό αλφάβητο και ορισμένα λατινικά κείμενα με χαραγμένους ελληνικούς χαρακτήρες⁷⁵.

5. ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΣΥΝΤΑΓΩΝ

Μία ποικιλία φυτών, ελαίων, ορυκτών, εντόμων, ζωικών προϊόντων, χυμών και κρασιών χρησιμοποιούνταν στην καθημερινή πρακτική των φαρμακευτικών σκευασμάτων. Το έργο *Materia Medica* (η ψηφιακή φωτογραφία βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο:

https://el.m.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%C E%BF:Dioscorides_De_Materia_Medica_Spain_12th_13th_century.jpg) του ρωμαίου φαρμακολόγου και ιατρού Διοσκουρίδη του Πεδάνιου (1^{ος} αιώνας μ.Χ.) από την Ανάζαρβο της Κιλικίας, άσκησε μεγάλη επιρροή τόσο στην ιατρική της αρχαιότητας όσο και μετέπειτα. Στην πέντε τόμων «Φαρμακολογία» του περιγράφονται διεξοδικά τα θεραπευτικά μέσα των τριών βασιλείων της φύσης (φυτά, ζώα και μέταλλα). Αξιοσημείωτη είναι η επιλογή του να κατατάσσει τα φυτά βάσει των εξωτερικών

⁷⁴ Youtie (1976) 121-129.

⁷⁵ Pardon-Labonnelie (2014) 240-241.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

τους χαρακτηριστικών ή των θεραπευτικών τους δράσεων και όχι αλφαβητικά. Επίσης, απαριθμεί τα μέταλλα για εξωτερική χρήση σε οφθαλμικές και δερματικές παθήσεις. Από τα 708 φυτά που περιγράφει στο έργο του, τα 101 προορίζονταν για την οφθαλμολογία, από τα οποία πολλά χρησιμοποιούνται μέχρι και σήμερα. Η πραγματεία του για τα θεραπευτικά φυτά επηρέασε την φαρμακολογία μέχρι το 1600 μ.Χ., καθώς είναι απαλλαγμένη από προλήψεις και δεισιδαιμονίες, λαμβάνοντας υπόψη τις προγενέστερες ιατρικές και βοτανικές θεωρίες. Ωστόσο, μετέπειτα σε πολλά χειρόγραφα του ακολουθείται το αλφαβητικό σύστημα καταγραφής των φυτών και βοτάνων σύμφωνα με τα πρότυπα που καλλιεργήθηκαν από τον Γαληνό έως τον Ορειβάσιο.⁷⁶ Το καλύτερο διασωθέν αντίγραφο είναι ο «Διοσκουρίδης της Βιέννης», το οποίο έγινε στην Κωνσταντινούπολη για την πριγκίπισσα Anicia Julian, περίπου το 512 μ.Χ., εικονογραφημένο με έγχρωμα σχέδια βυζαντινού καλλιτέχνη⁷⁷.

Ο Διοσκουρίδης περιέγραψε τα θεραπευτικά μέσα και των τριών βασιλείων της φύσης, δηλαδή τα φυτά, τα ζώα και τα μέταλλα. Τα φυτά διακρίνονταν σε διάφορα είδη, όπως ρίζες, θάμνους, πόες, καρπούς και δέντρα. Χαρακτηρίζεται για την πρωτοτυπία του ότι κατέτασσε τα φυτά με βάση τα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους ή τη θεραπευτική τους δράση και όχι αλφαβητικά. Τα διάφορα μέταλλα, όπως χαλκός, μόλυβδος, ψευδάργυρος, μόνα τους ή σε συνδυασμό, συνιστούνταν ιδιαίτερα στη θεραπεία τραυμάτων και ελκών ως συστατικά σε αλοιφές οφθαλμικών παθήσεων. Τα συστατικά τους προσέφεραν στυπτικές, καυστικές, καθαρτικές, στεγνωτικές και διαβρωτικές ιδιότητες. Από την άλλη, ο Γαληνός χωρίζει τις φαρμακευτικές ύλες σε τέσσερις κατηγορίες, τις φυτικές, ζωικές, μεταλλικές και θαλάσσιες. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος κατέκρινε την χρήση ακαθαρσιών ως φαρμακευτική ύλη αν και αναγνώριζε τη θεραπευτική τους δράση. Θεωρούσε ότι οι ιατροί έπρεπε να γνωρίζουν και τα στοιχεία της λαϊκής φαρμακολογίας, αλλά να μην τα χρησιμοποιούν. Ο Γαληνός συνετέλεσε στην φαρμακολογική θεωρία όσον αφορά την σύνθεση, την αξιολόγηση και τη θεωρητική γνώση των φαρμάκων, έχοντας μελετήσει τα φάρμακα ενδελεχώς, χάρη στη πρόσβαση που είχε σε όλες τις φαρμακευτικές ύλες της Pax Romana στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία⁷⁸.

⁷⁶ Μαλαπάνη (2014-2015) 12., Daxecker (2009) 198-201 και Κριτσωτάκη (2018) 31.

⁷⁷ Andorlini (2017) 11.

⁷⁸ Μαλαπάνη (2014-2015) 4-6.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Από την αυγή της αρχαίας ιατρικής οι άνθρωποι βασίζονταν στη φύση ως την κύρια πηγή θεραπειών, χρησιμοποιώντας πλήθος διαφορετικών φυτών. Η αρχαία αιγυπτιακή φαρμακολογία περιελάμβανε μία ευρεία ποικιλία θεραπειών, οι οποίες περιείχαν μέταλλα και φυτικά και ζωικά συστατικά. Υπήρχε ένα μεγάλο φάσμα φυτών, το οποίο είτε το χρησιμοποιούσαν ολόκληρο είτε μόνο το καρπό, τα φύλλα, το χυμό ή τη ρίζα του. Μέσω των παπύρων έχουν σωθεί μαρτυρίες για τη χρήση διαφόρων φυτών, όπως ακακία, γλυκάνισο, κριθάρι, κασσία, καστορέλαιο, κόλιανδρο, αγγούρι, κύμινο, χουρμά, μάραθο, σύκο, μουριά, σκόρδο, κολοκύθα, άρκευθο, πράσο, μαρούλι, λωτός, αρακά, παπαρουνόσπορο, σαφράν, ηλίανθος, στύραξ, τερεμπίνθο, σιτάρι, μπουμπούκια ιτιάς, λευκό γαϊδουράγκαθο, αψιθιά και άλλα. Τα φυτά αυτά περιέχουν διάφορες βιοδραστικές δευτερογενείς ενώσεις που ανήκουν σε μία τεράστια ποικιλία χημικών τάξεων⁷⁹. Παρακάτω αναφέρονται οι ιδιότητες φυτών κάποιων, από τα οποία εντοπίζονται στις οφθαλμικές συνταγές των παρακάτω παπύρων.

Οι «ύαλοι», δηλαδή οι σφαίρες ή οι φακοί από ορεία κρύσταλλα ή και υαλόμαζα, χρησιμοποιούνταν για την ανακούφιση των οφθαλμών. Ο Αριστοφάνης στο έργο του «Νεφέλα 766-768» αναφέρεται στην ικανότητα του υάλου να προσελκύει και να συγκεντρώνει τις ακτίνες του ήλιου, σε σημείο που είναι ικανό να ανάψει φωτιά. Με αυτή την άποψη συμφωνεί και ο Πλίνιος στο έργο του «Φυσική Ιστορία 36.199»⁸⁰.

Η χρήση του φυτού «ακακίας» αποτελεί συχνή χρήση στις οφθαλμικές ιατρικές συνταγές και όχι μόνο. Το «κόμμι της ακακίας» έχει ξηραντικές και εξομαλυντικές ιδιότητες. Οι αρχαίοι φαρμακοποιοί, συνήθως, το προσέθεταν στο τέλος των παρασκευών οφθαλμικών αλοιφών, διότι το κόμμι αποτελούσε συνδετικό παράγοντα. Ήταν γνωστό και ως «αραβική τσίχλα» με ιδιαίτερα χρήσιμο ρόλο στην παρασκευή αποξηραντικών κολλυρίων. Στη Ρώμη, κατά τον 1^ο αιώνα μ.Χ., ο λατίνος συγγραφέας Celsus παρατήρησε ότι το κόμμι (γνωστό ως τσίχλα στα ελληνικά), μεταξύ άλλων, είχε την ιδιότητα να προσδίδει μία κολλώδης υφή και μη διαλυτή, όταν προστίθονταν σε οφθαλμικές αλοιφές που είχαν στεγνώσει. Οι σπόροι των φυτών της ακακίας είναι πλούσιοι σε μέταλλα, ιδιαίτερα σε κάλιο, ασβέστιο,

⁷⁹ Metwaly et al. (2021) 5823-5832.

⁸⁰ Πλάντζος (2007) 61.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

μαγνήσιο και σε σίδηρο, όπως επίσης αντιοξειδωτικά, μειώνοντας το οξειδωτικό στρες που προκαλεί διάφορες καρδιαγγειακές παθήσεις⁸¹.

Το «νάρδο», «ναρδοστάχυ» ή «ναρδέλαιο» ήταν στην πραγματικότητα πολύ εγκωμιαστικές, ακριβές ουσίες, οι οποίες ανήκαν στην οικογένεια των φυτών της βαλεριάνας. Αυτές μπορούσαν να βρεθούν μόνο από ανατολικές επαρχίες και χώρες, όπως η Ινδία και η Συρία. Το φυτό αυτό έχει αφήσει το στίγμα του στις συνταγές των κολλυρίων, καθώς εμφανίζεται συχνά στα «νάρδινα κολλύρια»⁸². Ο όρος «νάρδο» δόθηκε από τους αρχαίους Έλληνες, οι οποίες ονόμαζαν έτσι την λεβάντα. Κατά τον Μεσαίωνα, χρησιμοποιήθηκε για την περιποίηση τραυμάτων και πληγών του δέρματος⁸³.

Μεταξύ των μαλακτικών βοτάνων, το «μύρο» αποτελούσε διάσημο προϊόν ελαιώδους ρητίνης *Commimhora myrrha*. Εμφανιζόταν σε διάφορα οφθαλμικά φάρμακα, δύο χιλιάδες χρόνια νωρίτερα, με χρήση κατά της φλεγμονής των ματιών και των τραχιών βλεφάρων. Το μύρο, δηλαδή μία ρητίνη τσίχλας που περιέχει διάφορα είδη *Commiphora*, στάζει από ένα δέντρο παρόμοιο με την αιγυπτιακή ακακία είτε έπειτα από χάραξη είτε αυθόρμητα. Η προέλευση του είναι από την Ανατολική Αφρική, Σομαλία και Αραβία. Οι αρχαίοι το καλύτερο προϊόν από αυτό το ονόμαζαν «εμύρνα ετακτή» ως το πιο αγνό. Η χρήση του στον ιατροφαρμακευτικό τομέα είναι ευρεία, καθώς καλύπτει ένα τεράστιο πεδίο θεραπευτικής δράσης. Συχνά συγκαταλέγεται στα μέσα που θεωρούνται κατάλληλα για διάφορες θεραπείες των οφθαλμών, καθώς το μύρο αποτελεί βασικό συστατικό των απλών οφθαλμικών σταγόνων. Η κολλώδης σύστασή του μύρου σε συνεργασία με το νερό βοηθάει στο να μεταφέρονται οι στυπτικές, μαλακτικές και ξηραντικές του ιδιότητες σε οφθαλμικές, δερματικές, ωτικές, αλλά και διάφορες εσωτερικές παθήσεις⁸⁴. Βοηθάει στην αντιμετώπιση κοκκώδων έλκων των ματιών, εξαλείφει τις ουλές και τις αδιαφάνειες του κερατοειδούς και καθαρίζει την τραχύτητα (τράχωμα)⁸⁵.

Ο «κρόκος» αποτελούσε ένα από τα κυριότερα συστατικά των οφθαλμικών αλεούρων, τόσο στους εξελιγμένους ιατρικούς συγγραφείς όσο και στους παπύρους.

⁸¹ Andorlini (2017) 8, 12, Adiamo (2019) 21-43.

⁸² Andorlini (2017) 11.

⁸³ <http://www.etherio.gr/lavender.htm>

⁸⁴ Andorlini (2017) 37-40.

⁸⁵ Daxecker (2009) 198-201.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Ονομάζεται και «κροκόμαγμα» με ήπιες στυπτικές και μαλακτικές ιδιότητες και διαλυτά χαρακτηριστικά. Αποτελεί προϊόν αποξηραμένων στιγμάτων του σκούρου κόκκινου κρόκου σαφράν (*Crocus sativus* L.) και οποιαδήποτε φαρμακευτική συνταγή το περιείχε ήταν ακριβή. Ο στυμμένος κρόκος βοηθούσε στην ελάφρυνση της θολότητας των ματιών. Το πλήθος των λουλουδιών του φυτού, που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή ενός γραμμαρίου φαρμάκου, το έκανε δαπανηρό σαν συστατικό. Η πολυτιμότητα του κρόκου επιβεβαιώνεται από την απεικόνιση του σε ένα πάπυρο του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., μία επιστολή κατά την οποία ο Καλέας ζητούσε τον ανταποκριτή του Φλάβιο να του στείλει μερικά αρώματα (συμπεριλαμβανομένου και του μύρου) που πωλούνταν στην περιοχή της Κόπτου και κατά μήκος της μέσης του Νείλου. Η αξία του εκχυλίσματος σαφράν πιστοποιείται από την ζήτηση κατάλληλου δοχείου αποθήκευσης του⁸⁶.

Το «κάδμειο/κάδμιο» πρόκειται για ένα οξείδιο του ψευδαργύρου, γνωστό για την χρήση του σε ιατρικές παθήσεις. Οι αρχαίοι Έλληνες το ονόμαζαν «καδμεία», ενώ οι λατίνοι «καδμία» ήταν γνωστό ακόμη από τη φαραωνική. Οι κλασικές πηγές προσδιορίζουν με την ίδια λέξη «κάδμειο και κάδμιο» και τα δύο ακατέργαστα ορυκτά, τα οποία αποτελούνταν από μείγματα θειούχων αλάτων χαλκού, ψευδαργύρου και άλλων μετάλλων που υπήρχαν σε λιγότερες συγκεντρώσεις. Το προϊόν αυτό, το οποίο πρόκειται για σκόνη οξειδίου του ψευδαργύρου είναι αποτέλεσμα δύο φάσεων διύλισης και θεωρείται ότι χρησιμοποιήθηκε από τους αρχαίους φαρμακολόγους και ιδιαίτερα από τους οφθαλμιάτρους. Ο Διοσκουρίδης (*Mat. Med.* 5.74) ανέφερε ότι η καδμεία εντοπιζόταν στο κυπριακό όρος Σόλων, με καλύτερο είδος της το «βοτρυίτις» και έπειτα την «όνυχίτιν», τα οποία χρησιμοποιούνταν στην αντιμετώπιση διάφορων οφθαλμικών παθήσεων. Ο Γαληνός, επίσης, αναφέρει την καδμεία ως ένα είδος πέτρας, λίθου, ομοίως με τον Διοσκουρίδη. Στο έργο του «Περί συνθέσεως φαρμάκων κατά τόπους», αλλά και σε άλλα, αναφέρει ότι η καδμεία είναι κατάλληλη για την αντιμετώπιση ποικίλων οφθαλμικών παθήσεων⁸⁷.

Αρχικά, περνούσε από το στάδιο της εξάχνωσης του ψευδαργύρου, ώστε το ακατέργαστο και ακάθαρτο υλικό να διαχωριστεί από τη σκωρία των άλλων

⁸⁶ Andorlini (2017) 12., Daxecker (2009) 198-202.

⁸⁷ Μαλαπώνη (2014-2015) 55-56.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

μετάλλων της φύσης. Από το μέταλλο του χαλκού δημιουργείται η καδμεία, μετά από την θέρμανση της σε υψηλή θερμοκρασία ώστε να ρευστοποιηθεί ο χαλκός και να απελευθερωθεί και να διαλυθεί στην υπερκείμενη ατμόσφαιρα. Με το ψήσιμο του μεταλλεύματος ο ψευδάργυρος εξαχνώνεται και συμπυκνώνεται στα τοιχώματα ή στην οροφή του κλιβάνου και μόλις αποθεθεί μπορεί να αφαιρεθεί μετά την ψύξη του. Η διαδικασία αυτή απελευθερώνει ενώσεις διαφορετικής φύσης, οι οποίες ταυτίζονται με τις ιδιότητες που γνώριζε ο Διοσκουρίδης (καθαρότητα, χρωματισμός, πυκνότητα). Το «επόδος» αποτελεί την σκωρία, το περισσότερο μολυσμένο ή σκονισμένο προϊόν μετά την επεξεργασία του. Η καδμεία εξαιτίας των διάφορων στυπτικών, καθαριστικών και αναγεννητικών ιδιοτήτων της διέθετε αποκλειστικό πεδίο δράσης, ειδικότερα σε οφθαλμικές σταγόνες και αλοιφές. Επίσης, αναφέρεται και η επεξεργασία του με νερό, διότι έτσι καθαρίζονταν οι σκουριές και αποκτούσε εκλέπτυνση με αποτέλεσμα να θεωρείται κατάλληλο για την ευαίσθητη περιοχή των ματιών σε οφθαλμικά σκευάσματα. Έπειτα από την επεξεργασία του με νερό ή κρασί ή λάδι για να «καθαριστούν» εκτίθεται στον ήλιο για να στεγνώσει και να αποκτήσει τις καταλληλότερες φαρμακολογικές ιδιότητες⁸⁸.

Πλήθος φυτών, καρπών ή και λουλουδιών αναφέρονται σε αιγυπτιακούς παπύρους, ωστόσο πολλά από αυτά δεν έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα ή δεν είναι δυνατή η αντιστοιχία τους με τα σημερινά. Γενικότερα, οι αρχαίοι Αιγύπτιοι συνδύαζαν πολλά βότανα με κρασί ή μύρα, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν διά στόματος. Ένα βασικό συστατικό ήταν και το μέλι, η χρήση του οποίου βοηθούσε στη διατήρηση των φαρμάκων για χρόνια. Είχε όμως και καλλυντικές ιδιότητες, διότι βοηθούσε στην εξαφάνιση ουλών και διάφορων άλλων πληγών. Αρκετά φυτά των Αιγυπτίων έχουν σωθεί μέσα από τοιχογραφίες (η ψηφιακή φωτογραφία βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο: https://onestep4ward.com/6-popular-video-games-inspired-by-egyptian-mythology/?utm_content=cmp-true), όπως αυτή που απεικονίζει την πριγκίπισσα Meretaten που προσφέρει μανδραγόρα στο σύζυγό της. Ο Ιπποκράτης δημιούργησε την φαρμακολογία του επηρεασμένος από τη φοινικική, ινδική, αιγυπτιακή, μινωική και μυκηναϊκή ιατρική. Πολλά κοινά φάρμακα εντοπίζονται, όπως το σκόρδο, το καρδαμώμο, το σησάμι, το κιννάμωμο, η σμύrna, ο ελλέβορος, η μέντα και άλλα. Για παράδειγμα, για τα διάφορα οφθαλμικά νοσήματα

⁸⁸ Andorlini (2017) 40-44.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

χρησιμοποιούσε μύρο, κρόκο, έβено, όπιο, ανεμώνη, αίγειρο (λευκά) και πικραμυγδαλέλαιο⁸⁹.

Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι ήταν διαδεδομένη και η χρήση πολλών φαρμάκων ζωικής προέλευσης στους διάφορους ιατρικούς παπύρους. Σε διάφορες συνταγές αναφέρεται η χρήση λιπών είτε για εσωτερική χρήση είτε τοπικά ως θεραπεία είτε ως βάση για τη δημιουργία αλοιφών. Αλλά και ούρα και αυγά και κόπρανα ή γάλα, αίμα, οστά, κρέας, μυελός των οστών, χολή, συκώτι, σπλήνα και δέρμα από ζώα αποτελούσαν συστατικά των διαφόρων συνταγών. Για παράδειγμα το συκώτι, χάρη στη βιταμίνη Α που διαθέτει, αποτελούσε συστατικό για τη θεραπεία της νυχτερινής τύφλωσης. Υπήρχε ένα ευρύ φάσμα ζώων, από τα οποία αντλούσαν τα συστατικά, όπως η αγελάδα, η χήνα, ο γάιδαρος, η γάτα, ο χοίρος, το ποντίκι, η κατσίκια, το πρόβατο, η νυχτερίδα, ο ιπποπόταμος, η αντιλόπη, ο σκύλος, το έντομο, η στρουθοκάμηλος, το περιστέρι, ο πελεκάνος, το κοράκι, ο βάτραχος, η σαύρα, το φίδι, η χελώνα, ο κροκόδειλος, διάφορα ασπόνδυλα (σκαθάρια, σκουλήκια) και ψάρια⁹⁰.

Καταλήγοντας, ακόμη και αν τα φυσικά προϊόντα έχουν αντικατασταθεί σε μεγάλο βαθμό από συνθετικά φάρμακα, η σύγχρονη φαρμακολογία αποδίδει διάφορες ευεργετικές ιδιότητες στα ανατολίτικα φάρμακα, τα οποία ήταν ευρέως γνωστά στην αρχαιότητα⁹¹. Άλλωστε δεν είναι λίγα τα συστατικά των φαρμάκων της αρχαιότητας τα οποία χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα, προσδίδοντας στα φάρμακα τον όρο «φυτικά». Οι βιολογικές τους ιδιότητες επιβεβαιώθηκαν με βάση τις σύγχρονες μεθόδους και τεχνικές. Διαδεδομένη ήταν η χρήση του κεριού της μελάσας ως συνδετικό υλικό σε αλοιφές για δερματικές παθήσεις ή πληγές, το οποίο χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. Ακόμη, το μέλι αποτελεί ένα από τα βασικότερα συστατικά διαφόρων φαρμάκων από την αρχαιότητα έως τη σημερινή εποχή. Σε περίπου πεντακόσιες αρχαίες συνταγές είχε χρησιμοποιηθεί χάρη στην αποτελεσματικότητά του ως συνδετικό υλικό, αλλά και κατά του βήχα, της διάρροιας, επουλωτικό, αντισηπτικό και για τον πονόδοντο⁹².

⁸⁹ Κριτωτάκη (2018) 7, 30-31.

⁹⁰ Metwaly et al. (2021) 15 και Χρόνη (2010) 152-153.

⁹¹ Andorlini (2017) 11.

⁹² Metwaly et al. (2021) 5823-5832.

6. ΜΟΝΑΔΕΣ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΒΑΡΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Στις παρακάτω συνταγές οφθαλμολογικών παθήσεων και γενικότερα στις ιατρικές συνταγές παρατηρείται ότι αναγράφονται δοσολογίες των συστατικών για τη δημιουργία του κάθε φαρμάκου. Κατά την αρχαιότητα, αφετηρία για τον καθορισμό των μονάδων μέτρησης αποτελούσε το ανθρώπινο σώμα. Ο ίδιος ο Ιπποκράτης και οι συνεχιστές του χρησιμοποιούσαν διάφορους όρους, όπως «χειροπληθής», «χειροπληθιαίος» (οτιδήποτε γεμίζει το χέρι), «δραχμής» (όσον λαμβάνεται από τρία δάκτυλα), «όσον αστράγαλον» (όσον το μέγεθος ζωικού αστραγάλου), «μαγίς» (ψίχουλο), αλλά και συγκρίσεις. Κάποιες από αυτές τις συγκρίσεις ήταν με κόκκους «κέγχρου», «φασιόλου όσον κυάμου» και υπήρχαν και ορισμένες αόριστες εκφράσεις, όπως «ολίγον» και «πολύ». Ωστόσο, στις διάφορες πόλεις της αρχαίας Ελλάδας τα μέτρα και τα σταθμά διέφεραν μεταξύ τους⁹³.

Στα ιπποκρατικά μέτρα, ο Διοσκουρίδης προσέθεσε ορισμένους όρους, όπως «περί το δάκτυλον πάχος», «περί το μικρόν δάκτυλον πάχος», «σπιθαμιαίος», «πηχυαίος», «ύψος ποδός», «αστράγαλος υός και χόνδρος» και άλλα. Επίσης, χρησιμοποιούσε και το «λιτριάιον κέρας», το οποίο ήταν ένα κέρας διαφανές και διηρημένο με χαραγές. Συνήθως, τις δοσολογίες των φαρμάκων τις ανέγραφαν σε «δραχμές», λέξη η οποία προέρχεται από το ρήμα «δράττομαι» που σημαίνει «όσο μπορεί κανείς να κρατήσει μέσα στο χέρι του». Ορισμένες από τις παρακάτω οφθαλμικές συνταγές εμφανίζουν ως μονάδα μέτρησης των συστατικών τους τις «δραχμές». Επίσης, υπήρχαν και το «μυστρόν» και το «κοχλιάριον», οι οποίες κυμαίνονταν ανάλογα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη το «κοχλιάριον» αντιστοιχούσε σε 1 δραχμή, ενώ για τον Γαληνό ισοδυναμούσε με μία κοτύλη και για τον Ορειβάσιο με 7 δραχμές⁹⁴.

7. ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΣΚΕΥΑΣΜΑΤΩΝ

Σύμφωνα με το έργο του Διοσκουρίδη *Materia Medica* του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. αναφέρεται ότι οι αρχαίοι φαρμακολόγοι είχαν στη διάθεσή τους μία ποικιλία δοχείων και κουτιών για την τοποθέτηση φαρμάκων. Η διαδικασία παρασκευής ιατρικών σκευασμάτων εκτελούνταν από διάφορους τοπικούς φαρμακοποιούς και τα

⁹³ Σκαλτσά (2015) 64-65.

⁹⁴ Σκαλτσά (2015) 64-65.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

βάλσαμα και οι σκόνες αποθηκεύονταν σε μπουκάλια ή κουτιά διαφορετικών μεγεθών και δοχείων υλικών. Αυτά ήταν κατασκευασμένα από διάφορα υλικά, όπως γυαλί, αλάβαστρο, πηλό, ξύλο, μπρούντζο ή μόλυβδο, για την συγκράτηση των φαρμάκων. Άλλωστε, τα δοχεία και τα διάφορα σκεύη αποτελούσαν και αυτά τμήματα του ιατρικού εξοπλισμού του εκάστοτε ιατρού. Στα δοχεία αυτά, συνήθως, τοποθετούνταν ετικέτες, οι οποίες προσδιόριζαν την ονομασία του φαρμάκου. Σύμφωνα με τον Γαληνό, οι μικρές αυτές ετικέτες ονομάζονταν “chartia”⁹⁵.

Τα λουλούδια και γενικότερα τα φυτά με γλυκό άρωμα τοποθετούνταν σε μικρά και στεγνά κιβώτια ξύλου βαμμένα με ασβέστη, αν και περιστασιακά τυλίγονταν επιμελώς σε παπύρους ή φύλλα για την διατήρηση των σπόρων τους. Τα υγρά φάρμακα τοποθετούνταν σε διάφορα δοχεία από ασήμι, γυαλί ή κέρατο. Συγκεκριμένα, τα χάλκινα δοχεία ήταν κατάλληλα για τα περισσότερα οφθαλμικά φάρμακα, έπειτα από την επεξεργασία τους με ακατέργαστη πίσσα ή λάδι αρκεύθου. Ζωικά λίπη και μυελά των οστών τοποθετούνταν σε τσίγκινα δοχεία. Το πυξάρι⁹⁶, επίσης, αποτελούσε ένα συνηθισμένο δοχείο διατήρησης φαρμάκων ή καλλυντικών, ειδικότερα αν ήταν κατασκευασμένο από μπρούντζο ή μόλυβδο. Ορισμένα βότανα από άλλες περιοχές αποθηκεύονταν σε περιτυλίγματα χαρτιού, στα οποία χαρασσονταν πάνω ονόματα βοτάνων και οι ιδιότητες τους. Τα διάφορα δοχεία αποθήκευσης φαρμάκων συνήθως έφεραν ετικέτες από μικρά κομμάτια παπύρων⁹⁷.

Για την αποθήκευση, την μεταφορά και την φύλαξη των φαρμακευτικών ουσιών και εργαλείων, οι ιατροί είχαν στη κατοχή τους φορητές εργαλαιοθήκες ή σταθερούς αποθηκευτικούς χώρους. Για παράδειγμα, όπως αναφέρεται στη διαθήκη P. Cair. Masp. 167006 υπήρχε το «πύργιτρον», ένα είδους ερμάριο για την αποθήκευση ιατροφαρμακευτικού εξοπλισμού, με γυαλιστερή και στιλπνή επιφάνεια. Επίσης, στην επιστολή P. Oslo II 54 (2^{ου}- 3^{ου} αι. μ.Χ.) αναφέρεται ο όρος

⁹⁵ Andorlini (2017) 10-11 και <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110536409-002/html> και Ρουμπέκας (2020) 243.

⁹⁶ Αειθαλής, ανθεκτικός θάμνος με πυκνό και συμπαγές φύλλωμα, γνωστό από την αρχαιότητα για τις θεραπευτικές του ιδιότητες, αλλά και για τη χρήση του ξύλου του για την κατασκευή ξύλινων αντικειμένων/ κουτιών αποθήκευσης χάρη στην ανθεκτικότητά του, <https://www.zeliosgi.gr/thamnos/pyxos/>.

⁹⁷ Andorlini (2017) 10-11.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

«φαρμακοθήκη» ως ένα φορητό μικρόσχημο κιβώτιο με εσωτερικές θήκες φύλαξης και μεταφοράς ουσιών⁹⁸

8. ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Πλήθος χειρουργικών εργαλείων της σύγχρονης εποχής αντλούν τις ρίζες τους από την αρχαιότητα. Φανερώνεται ότι η χειρουργική επέμβαση ήταν τόσο ανεπτυγμένη, διότι οι χειρουργοί χρησιμοποιούσαν παρόμοια εργαλεία με τα σημερινά⁹⁹. Η πλειονότητα των παπυρικών εγγράφων, τα οποία περιέχουν καταγραφές ιατρικού εξοπλισμού, χρονολογούνται περίπου την ρωμαϊκή περίοδο (2^ο με 3^ο αι. μ.Χ.). Σε αυτό ενδέχεται να συνέβαλε και η οικονομική, πνευματική και γενικότερα πολιτισμική ανάπτυξη του ρωμαϊκού κόσμου κατά τη περίοδο διακυβέρνησης των Φλαβίων και Αντωνίων, αποτελώντας παράγοντα προώθησης του γραπτού λόγου¹⁰⁰. Σε διάφορους ιατρικούς παπύρους εντοπίζονται αναφορές σε όργανα και χειρουργικά εργαλεία, όπως μαχαίρια, τρυπάνια, πριόνια, γάντζους, λαβίδες, τσιμπίδες, ζυγαριές, κουτάλια¹⁰¹. Ωστόσο, είναι λίγοι οι πάπυροι, οι οποίοι περιέχουν πλούσιες και ολοκληρωμένες πληροφορίες για τον ιατρικό εξοπλισμό της αρχαίας Αιγύπτου.

Ένας από τους ελάχιστους παπύρους με πλούσιο περιεχόμενο είναι η επιστολή “GMP II 10” του 6^{ου}- 7^{ου} αιώνα, που περιέχει έναν διευρυμένο κατάλογο ιατρικών εργαλείων. Στην ουσία πρόκειται για μία επιστολή ενός άγνωστου ιατρού σε έναν επίσης άγνωστο παραλήπτη, παραγγέλλοντας ορισμένα ιατρικά εργαλεία και σύνεργα *«πέμψον μου / τὸ ὀθώνι μου / καὶ τὸ κιάθι μ[ου] / καὶ τὸ τροχ[ό]εν / σφραγίδι μο[υ] / καὶ τὴν πήραν / το(ῦ) [[.]] ἰατρο(ῦ) καὶ τὴν / τιμίλαν μου / καὶ τὸ [[χ]] κωχλιάριον / ξηλικ(όν) (leg. μοι, τὸ ὀθόνιον, τὸ κυάθιον, τὸ τροχόεν σφραγίδιον, σμίλην, τὸ κοχλιάριον, ξυλικόν)»*. Αρχικά, ο αποστολέας ζητάει το εργαλείο «οθώνι» (οθόνιον), το οποίο ίσως ήταν ένα εργαλείο για να κατασκευάσει κομπρέσες, γάζες και επιδέσμους, το «κυάθιον» ένα μικρό δοχείο για υγρά ή για το ζύγισμα φαρμακευτικών ουσιών, τη «τροχόεν σφραγίδα» το οποίο αποτελεί την σφραγίδα για την κατασκευή θεραπευτικών χαπιών, τέλος δεν παραλείπει να ζητήσει «νυστέρι» και «κοχλιάριον», δηλαδή κουτάλι μέτρησης για την δοσολογία θεραπευτικών

⁹⁸ Ρουμπέκας (2020) 242-243.

⁹⁹ Metwaly et al. (2021) 4.

¹⁰⁰ Ρουμπέκας (2020) 247.

¹⁰¹ Saber (2010) 327.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

συστατικών ή ως μέσο για την επάλειψη κάποιας θεραπευτικής ουσίας. Για την μεταφορά αυτών των πραγμάτων ο εκάστοτε ιατρός χρειαζόταν και τσάντα μεταφοράς για αυτό και την παρήγγειλε από το παραλήπτη της επιστολής «καὶ τὴν πήραν / το(ῦ) [[.]] ἰατρο(ῦ)». ¹⁰².

Για την εκτέλεση διάφορων οφθαλμολογικών επεμβάσεων χρησιμοποιούνταν διάφορα εργαλεία, όπως πτερυγοτόμος¹⁰³, αναραφικό σμίλιο¹⁰⁴ για επεμβάσεις βλεφάρων, σταφυλοτόμος ¹⁰⁵ και διάφορα άλλα νυστέρια και λαβίδες από τους αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους ιατρούς. Επίσης, για τις θεραπείες οφθαλμικών παθήσεων, στις οποίες δίνονταν υγρό φάρμακο λέγεται ότι χρησιμοποιούσαν φτερό γύπα. Κατά κανόνα τα περισσότερα εργαλεία ήταν χάλκινα, αν και οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι κατασκεύαζαν διάφορα από σίδηρο και ατσάλι, αλλά τα χάλκινα έχουν σωθεί ¹⁰⁶.

Υποστηρίζεται ότι οι χάλκινες λεπίδες χρησιμοποιήθηκαν για κοφτερούς τεμαχισμούς και όχι για αμβλείες κοπές και ότι δεν ήταν απλώς μέρος της λαβής, όπως υποστήριζαν κάποιοι συγγραφείς. Αρκετά από τα παλαιά όργανα που χρησιμοποιούνταν στην γενική χειρουργική της αρχαιότητας φέρουν ελάχιστες τροποποιήσεις με τα σημερινά. Αξιοσημείωτη είναι και η χρήση θυμιατού ως ιατροτεχνολογικό εργαλείο, το οποίο πιθανότατα αποτελούνταν από δύο ταιριαστά πήλινα αγγεία με ανοίγματα. Οι Αιγύπτιοι ιατροί χρησιμοποιούσαν λειτουργικά εργαλεία κοπής, όπως μαχαίρια φτιαγμένα από πυριτόλιθο, τσιμπιδάκια ή πένσες¹⁰⁷.

¹⁰² Ρουμπέκας (2020) 239-240.

¹⁰³ Υποστηριζόταν ότι υπάρχουν δύο μέθοδοι θεραπείας του πτερυγίου, η πρώτη γινόταν με την ανύψωση του πτερυγίου με ένα μικρό κοφτερό αγκίστρι και από κάτω περνούσε μία βελόνα που έφερε μία τρίχα αλόγου και μία δυνατή κλωστή λιναριού. Με την τάνυση του νήματος από κάποιον βοηθό, ο χειριστής πριόνιζε το πτερύγιο προς την κορυφή με την αλογότριχα, αποκόβοντας τη βάση του πτερυγίου με το νυστέρι για την πλαστική επέμβαση στο εντρόπιο. Η δεύτερη μέθοδος γινόταν και πάλι με το τέντωμα με μία κλωστή και με το όργανο «πτερυγοτόμο» να λαμβάνεται προσοχή ώστε να μην υπάρξει τραυματισμός των βλεφάρων. Έτσι, γίνεται συμπεραίνεται ότι πρόκειται για ένα μικρού μεγέθους μαχαίρι με κοφτερή μύτη (Milne, p.45).

¹⁰⁴ Πρόκειται για ένα μαχαίρι για πλαστική επέμβαση βλεφάρου και χρησιμοποιούνταν για την τομή σε βλέφαρο με τρόπο ώστε να περικλείει μία φυλλόμορφη περιοχή και να αποκόβει το περιβάλλον δέρμα της τομής. Απεικονίζεται ως ένα μικρό νυστέρι, με φαρδιά λεπίδα και στρογγυλεμένη κοπτική άκρη, αλλά και αιχμηρό (Milne, p.46).

¹⁰⁵ Αναφέρεται ως ένα ειδικό νυστέρι για λαιμό, του οποίου το σχήμα είναι άγνωστο. Χρησιμοποιούνταν για εκτομή ουλών και μάλλον πρόκειται για ένα μαχαίρι με ένα μικρό καμπυλωτό βιστούρι. Σύμφωνα με αναφορές μάλλον χρησιμοποιούνταν μαζί με το νυστέρι για την επέμβαση βλεφαρίδων (αναραφικό σμίλιο) (Milne, p.47).

¹⁰⁶ Είναι πιθανό ότι οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι είχαν δεισδαιμονίες σχετικά με την κοπή με χάλκινα μαχαίρια αντί ατσάλινα (Dedo (2016) 354-358).

¹⁰⁷ Saber (2010) 332.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Γενικότερα, οι οφθαλμικές επεμβάσεις των Αιγυπτίων ήταν άγνωστες σε μεγάλο βαθμό. Μέσω ενός γλυπτού τοίχου έχει σωθεί η μορφή ορισμένων χειρουργικών εργαλείων, όπως, πολλά μικρά χάλκινα νυστέρια και λαβίδες σε ανασκαφές¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Krause (1933) 272.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

9. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΦΘΑΛΜΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΥΝΤΑΓΩΝ ΣΕ ΠΑΠΥΡΟΥΣ

1) P.Oslo inv. 1654 / TM 118694

Η ψηφιακή φωτογραφία του παπύρου είναι διαθέσιμη στον εξής σύνδεσμο:

<https://ub-baser.uio.no/opes/record/190>.

Μεταγραφή

- 1 κολ(λύριον) μογοήμερον
- 2 [±4] . (δραχμ) δ
- 3 [±7] (δραχμ) δ
- 4 [χα]λκοῦ κεκαυ[μ(ένου) (δραχμ) .]
- 5 [± 1]οῖμος (ή: κόμμεος) (δραχμ) θ
- 6 [ἀ]μύλου (δραχμ) β
- 7 [- - -]

Η ψηφιακή φωτογραφία του παπύρου είναι διαθέσιμη στον εξής σύνδεσμο:

<https://ub-baser.uio.no/opes/record/191>.

Μεταγραφή

- 1 ξηρίον ὀφθαλμι .[- - -] (ή: ὀφθαλμικ[όν] / ὀφθαλμικ[ὼν])
- 2 [κα]δμίας (ή μεγάλο [κα]δμείας) (δραχμ) α
- 3 [χαλκί]τεω[ς] (δραχμ) .]
- 4 [χαλκο]ῦ κεκ[αυμ(ένου) (δραχμ) .]
- 5 [ἐρεί]κης (δραχμ) α
- 6 [ναρ]τοσσάχος(ή μεγάλο [ναρ]δοσσάχος) (δραχμ) α
- 7 [± 4]ς (δραχμ) .

Το μικρό θραύσμα παπύρου χρονολογείται περίπου το 4^ο με 5^ο αιώνα μ.Χ. και είναι γραμμένο στα ελληνικά και στις δύο πλευρές. Βρέθηκε στην Αίγυπτο και πλέον

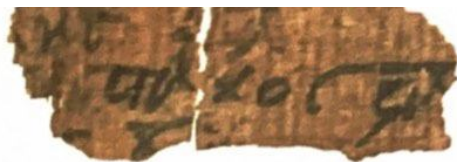
Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ανήκει στη Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη του Όσλο. Οι διαστάσεις του παπύρου είναι 5,3x3,3 εκ. αν και δεν σώζεται σε όλη του την έκταση. Ωστόσο, το θέμα του κειμένου είναι εύκολο να διαπιστωθεί, χάρη στην επικεφαλίδα «κολ(λύριον)» στο recto και στη λέξη «ὀφθαλμ» στο verso.

Αναλυτικότερα, τα γράμματα των δύο πλευρών του παπύρου μοιάζουν ότι σχεδιάστηκαν με τον ίδιο τρόπο, για αυτό συμπεραίνεται ότι είναι γραμμένα από το ίδιο χέρι και κατ' επέκταση χρονολογούνται και στην ίδια εποχή. Το θραύσμα του παπύρου είναι κάπως σκουρόχρωμο και η γραφή χαρακτηρίζεται λίγο πρόχειρη και όχι με μεγάλη συνοχή, διότι τα γράμματα σε άλλα σημεία είναι μεγάλα και σε άλλα μικρότερα. Επίσης, παρατηρείται ότι ο γραφέας δυσκολεύεται να γράψει σε ευθεία και εντοπίζεται μία καμπύλη, όπως επίσης και μία ωμότητα στην γραφή του. Ακόμη, διαπιστώνεται ότι δεν είναι ιδιαίτερα επιδέξιος στο χειρισμό του στυλού, όπως μαρτυρείται και από τη χοντρή σταγόνα μελανιού ενδιάμεσα στο πρώτο με το δεύτερο στίχο (βλ. εικόνα 8). Τέλος, κάνει λάθη, όπως στη λέξη «[ναρ]τοσσάχος», στην οποία έγραψε δύο φορές το γράμμα «σ», όπως επίσης παρατηρείται ότι και τα τρία πρώτα γράμματα της λέξεως ήταν αχνά. Ενδέχεται να τελείωσε το μελάνι και να το ξαναγέμισε, δημιουργώντας και πάλι το ίδιο γράμμα και συνεχίζοντας με το υπόλοιπο της λέξεως (βλ. εικόνα 9).

Εικόνα 1 Σταγόνα Μελανιού.

Εικόνα 2 Λάθος γραφή της λέξεως «[ναρ]τοσσάχος».

Με μία πρώτη ματιά, συμπεραίνεται ότι πρόκειται για δύο ιατρικές συνταγές, στις οποίες δίνονται οδηγίες για την παρασκευή οφθαλμικών φαρμάκων. Στο recto εντοπίζεται μία οφθαλμική συνταγή, η οποία προσφέρει ανακούφιση μετά την εφαρμογή μίας ημέρας, για την αντιμετώπιση είτε του τραχώματος είτε ρευματικών

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

εκκρίσεων. Δυστυχώς το verso του παπύρου (στ.2-6), στο οποίο αναφέρονται τα συστατικά και οι δοσολογίες είναι κατεστραμμένο. Ωστόσο, επειδή πρόκειται για ιατρική συνταγή, τα σωζόμενα γράμματα βοηθούν στην εύρεση των χαμένων λέξεων ευκολότερα, διότι ενδέχεται να πρόκειται για κάποια γνωστά συστατικά. Οι μικρές ποσότητες των συστατικών για την προετοιμασία των αντίστοιχων συνταγών υποδεικνύουν ότι προορίζονταν για ατομική χρήση.

Αναλυτικότερα, στο recto του θραύσματος του παπύρου έχει σωθεί μόνο το πάνω μέρος του δεξιού περιθωρίου και τα υπόλοιπα έχουν χαθεί. Τα σπασίματα που φέρει δυσκολεύουν την ανάγνωση ολόκληρης της συνταγής. Ο πρώτος στίχος «κολ(λύριον) μογ(ή)μερον», ο οποίος έχει σωθεί σχεδόν ακέραιος, μας εισάγει στο θέμα του κειμένου, διευκολύνοντας την ανάγνωση. Πρόκειται για ένα οφθαλμικό φάρμακο σε ξηρή μορφή, το οποίο προορίζεται για ατομική χρήση, διότι αναφέρονται μικρές ποσότητες συστατικών. Σύμφωνα με άλλες συνταγές, τα πιο κοινά συστατικά του «μονοήμερου κολλυρίου» ήταν η καλαμίνη/καδμεία, ο χαλκός, το σαφράν/κρόκος, το όπιο, η ακακία, το αραβικό κόμμι, ο τραγάκανθος, το μύρο και το άμυλο. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιούνταν και οξείδιο του ψευδαργύρου, άνθη χαλκού, στυπτήρια βράχων, κόκκοι πιπεριών, μέλι, λευκός μόλυβδος, περσικό κόμμι, νιφάδες χαλκού, νάρδο, μεταλλεύματα κόκκινου σιδήρου, ινδικό λύσιο, χυμούς από κερασφόρο παπαρούνα, τριαντάφυλλα, αλόη και αντιμόνιο σε σκόνη¹⁰⁹. Ακόμη, ο γραφέας κάνει χρήση συντομογραφιών, όπως στη λέξη κολλύριο, στην οποία έγραψε μόνο τα τρία πρώτα γράμματα «κολ». Η συγκεκριμένη συντομογραφία επαναλαμβάνεται σε διάφορες συνταγές, για αυτό και είναι εύκολη η αποκρυπτογράφηση της.

Στο verso σώζονται επτά γραμμές, από τις οποίες μόνο η πρώτη και η έκτη μπορούν να διαβαστούν στο μεγαλύτερο μέρος τους. Το στυλ της γραφής μοιάζει ίδιο με το recto, τα γράμματα χαρακτηρίζονται ως μεσαία προς μεγάλα και έντονα, όπως επίσης φαίνεται η τάση του γραφέα ότι ασκεί πίεση στο στυλό. Ο πάπυρος σε αυτή την πλευρά είναι πιο σκουρόχρωμος και η υφή του είναι τραχιά, διατηρώντας τα υπολείμματα μιας συνταγής για οφθαλμικό φάρμακο σε ξηρή μορφή. Επίσης, στη πρώτη γραμμή στη λέξη «ξηρίον» μετά το δεύτερο γράμμα εντοπίζεται ένα σημάδι (βλ. εικόνα 10), το οποίο μάλλον δείχνει την πρόθεση του γραφέα να

¹⁰⁹ Andorlini (2009) 115.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

συντομογραφήσει τη λέξη. Όμως, στην πορεία άλλαξε γνώμη και τελικά την έγραψε σε όλη της την έκταση, αν και το σημάδι μαρτυρεί την αρχική του πρόθεση¹¹⁰.

Εικόνα 3 Ένδειξη συντομογραφίας στη λέξη «ξηρίον».

Πρόκειται για μία συνταγή ξηρής μορφής, σε μορφή σκόνης. Αρκετές φορές χρησιμοποιούνταν φάρμακα σε μορφή σκόνης από αρχαίους ιατρούς και κτηνιάτρους. Αναλυτικότερα, η σκόνη χρησιμοποιούνταν είτε ως θεραπεία από μόνη της είτε ως βάση σε κάποιο φάρμακο, το οποίο το αναμίγνυε με άλλα ο εκάστοτε φαρμακοποιός¹¹¹. Στη συγκεκριμένη συνταγή αναμειγνύονται και ορυκτά φάρμακα, ένα από τα οποία είναι το κάδμιο («[κα]δμίας»), το οποίο σύμφωνα με το Διοσκουρίδη στο έργο του «Περί Ιατρικής Ύλης» λέγεται και «πομφόλυξ». Πρόκειται για ένα μεταλλικό συστατικό οξειδίου του ψευδαργύρου με στυπτικές, επουλωτικές σε κακοήθη έλκη και στην οφθαλμιατρική ιδιότητες¹¹².

Τέλος, γίνεται χρήση και του χαλκού, ο οποίος αποτελεί συστατικό πολλών φαρμάκων, όπως ο χαλκίτης και κεκαυμένος χαλκός. Ο χαλκίτης «[χαλκί]τεω[ς]» είναι ένα ορυκτό χαλκού, κατάλληλο για την επούλωση οφθαλμικών πόνων, αλλά και αντιψωριακό. Πρόκειται για ένα μεταλλικό συστατικό με θερμότητα, ήπιο, με στυπτική, καταπραϋντική και απορροφητική δράση. Σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη, χρησιμοποιούνταν σε καμένη μορφή σε συνδυασμό με μέλι. Ο κεκαυμένος χαλκός «[χαλκο]ῦ κεκ[αυμ(ένου)]» πιθανότατα ήταν ένα είδος οξειδίου με στυπτικές, εμετικές, επιπαστικές και επουλωτικές δράσεις. Ο Ορειβάσιος στις συνταγές του το χρησιμοποιούσε για την αφαίρεση της υγρασίας από τους οφθαλμούς¹¹³.

¹¹⁰ Andorlini (2009) 111-122.

¹¹¹ Andorlini (2007) 117.

¹¹² Σκαλτσά (2015) 71.

¹¹³ Σκαλτσά (2015) 71-74, Andorlini (2009) 119.

2) TM 63019

Η ψηφιακή φωτογραφία είναι διαθέσιμη στον εξής σύνδεσμο:

<https://berlrap.smb.museum/00994/>.

Μεταγραφή

- 1 [χαλκού κεκαυ-]
 μένου (δραχμαὶ) η [ἐρεί-]
 κης καρποῦ (δραχμαὶ) δ
 ἀκακίας (δραχμαὶ) ιβ
- 5 γείνονται (δραχμαὶ(?)) ξ[- - -]
 >----
 κολλύριον τὸ [ἐρικηρὸν κα-]
 λούμενον. ἐ[ρείκης καρποῦ]
 (δραχμαὶ) η ὀπίου(ή οπιος) (δραχμαὶ) β
 κόμεως (δραχμαὶ(?)) ι[- - -]
 >----

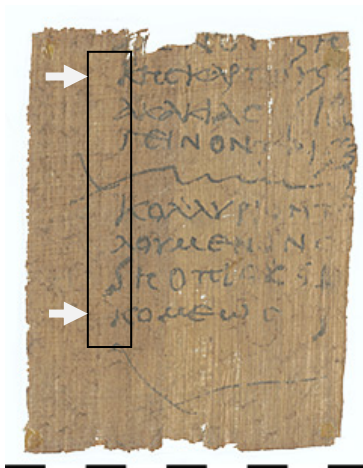
Πρόκειται για ένα φύλλο παπύρου (8,2x10,5 εκ.), το οποίο δεν έχει σωθεί σε όλη του την έκταση. Χρονολογείται περίπου τον 3^ο αιώνα μ.Χ. και είναι γραμμένος στα ελληνικά. Προέρχεται από τον Αρσινοΐτη νομό της Αιγύπτου και περιέχει δύο ιατρικές συνταγές για οφθαλμικά άλατα. Οι συνταγές αυτές έχουν συνταχθεί στο πίσω μέρος (verso) μίας έκθεσης δικαστικών διαδικασιών (SB XXIV 15940), ωστόσο δεν σώζονται σε όλη τους την έκταση. Ο πάπυρος έχει σπάσει κατά μήκος του άνω περιθωρίου και αποκόπηκε μία κάθετη λωρίδα από το δεξί περιθώριο, με αποτέλεσμα να έχει διατηρηθεί μόνο το κάτω και το αριστερό περιθώριο του¹¹⁴.

Ο γραφέας φαίνεται να έγραφε μεγάλα και προσεγμένα γράμματα σχεδόν σε διπλάσιο μέγεθος από αυτά του γραφέα της μπροστινής πλευράς. Τα μεμονωμένα γράμματα

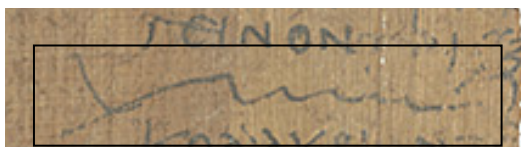
¹¹⁴ Andorlini (2001) 139.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

είναι τακτικά και στρογγυλεμένα, ωστόσο όσο προχωρά το κείμενο εντοπίζεται η τάση του γραφέα να πηγαίνει προς τα αριστερά. Από την 8^η και ειδικότερα στην 9^η γραμμή φαίνεται ότι το πρώτο γράμμα της κάθε πρότασης βρίσκεται αριστερότερα σε σχέση με το πρώτο γράμμα της πρώτης γραμμής περίπου όσο μισό γράμμα (βλ. εικόνα 11). Επίσης, για να δηλωθεί το τέλος κάθε συνταγής, ο γραφέας σχηματίζει έναν κυματισμό κάτω από το τέλος τους (βλ. εικόνες 12 & 13). Τέλος, η ορθογραφία του κειμένου χαρακτηρίζεται ορθή, χωρίς την παρουσία ορθογραφικών λαθών.

Εικόνα 4 Το πλαίσιο και τα δύο βέλη απεικονίζουν ότι το κάθε γράμμα τοποθετείται πιο αριστερά όσο προχωρά η γραφή.

Εικόνα 5 Ο "κυματισμός" συμβολίζει την λήξη της συνταγής.

Εικόνα 6 Ο "κυματισμός" συμβολίζει την λήξη της συνταγής.

Αναλυτικότερα, στην πρώτη συνταγή αναφέρονται τα εξής υλικά «χαλκού κεκαυ-]μέγου, [έρει-]κης καρπού και ἀκακίας», τα οποία αποτελούν μέρος των επτά υλικών για το «αχάριστον κολλύριο». Τα υπόλοιπα τέσσερα υλικά (οξείδιο του ψευδαργύρου/καδμία, χυμός παπαρούνας/όπιο, μύρο και αραβικό κόμμι) θα

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

μπορούσαν να είχαν γραφτεί στο επάνω χαμένο μέρος του παπύρου πριν την πρώτη σωζόμενη γραμμή¹¹⁵.

Στη συνέχεια, η δεύτερη συνταγή περιέχει τα εξής τρία υλικά «ἐ[ρείκης καρποῦ], ὀπίου και κόμεως» και ονομάζεται κολλύριο φτιαγμένο από έrika «κολλύριον τῷ [ἐρικηρόν». Ωστόσο, η ποσότητα των μετάλλων (οξειδίου του ψευδαργύρου και χαλκού) ήταν ίση με του αναλγητικού (χυμός παπαρούνας/όπιο) και του συνδυαστικού παράγοντα (κόμμι), με αποτέλεσμα να θεωρείται περισσότερο καυστικό παρά να μετριάξει το πρόβλημα. Σύμφωνα με τον κατάλογο των απλών ναρκωτικών του Γαληνού, η έrika συμπεριλαμβάνεται στη συνταγή για την καθαρτική ιδιότητα των λουλουδιών της και των φύλλων της. Επίσης, συχνά εμφανίζεται η έrika ως συστατικό στις συνταγές του Γαληνού και όχι μόνο στα κολλύρια. Φημολογείται ότι ήταν ένα ήπιο στυπτικό, καταπραϋντικό και ξηραντικό παρά ερεθιστικό, σύμφωνα με τις συνταγές που χρησιμοποιήθηκε. Έτσι, βασιζόμενοι στα συστατικά των δύο συνταγών συμπεραίνεται ότι η δεύτερη συνταγή στον πάπυρο είναι πιο ήπια από την πρώτη¹¹⁶.

¹¹⁵ Andorlini (2001) 140.

¹¹⁶ Andorlini (2001) 143-144.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

3) TM 63789

Η ψηφιακή φωτογραφία του παπύρου βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο:

<https://papyri.info/dclp/63789>.

Μεταγραφή

1^η στήλη

----- (22-23 lines)

1 [- - -] . vac [- - -]

2 [- - -] . vac (τριώβολοι)

3 [- - -] (δραχμή) α

4 [- - -] vac (δραχμή) α

5 [- - -] vac [ῥδ]ωρ χρῶι(ή χρῶ)

2^η στήλη

7 [χ]α[λκού κεκαυ]μ[ένο]υ [- - -]

8 μ[άγμα]τος [- - -]

9 [στίμμ]εως [- - -]

10 ζ[μύρν]ης [- - -]

11 ὀ[πίου] - - -]

12 κόμμεως [- - -]

13 [. . . με]τ' ὀίνου χρῶι(ή χρῶ) [- - -]

14 παδ[ι]κ[ὸ]ν(παιδ[ι]κ[όν]) κολ[λ]ύρ[ιο]ν πρὸς

15 τὰ τρ[α]χέα βλέφαρα

16 κατμή[α]ς λε[ίας] (δραχμή) α

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

- 17 χαλκοῦ κεκαυμένου (δραχμαὶ) δ
- 18 ὕδ[ω]ρ χρῶι(ή χρῶ)
- 19 [ἄλ]λο· χαλκοῦ κεκαυμέν(ου) (δραχμή) α
- 20 [ὀ]πίου (δραχμαὶ) β (ὀβολος)[ῖο]ν (δραχμή) α
- 21 [ῖο]ν (δραχμή) α
- 22 ζμ[ύρ]νης (τετρώβολος)
- 23 ὕδωρ χρ[ρ]ῶι(ή χρ[ρ]ῶ)
- 24 τ[ὸ ἐ]γαντιώ[τα]τον κολλύριον
- 25 στίμμεως(ή Στίμμεως)
- 26 ψιμιθίου
- 27 νάρδ[ο]ν
- 28 ὀπίου
- 3^η στήλη
- 12 - - - - - (11 lines)
- 13 [ἄλ]λ[ο] κολλ[ύ]ριον
- 14 [τὸ] διὰ χαλκίδιδος(ή χαλκίτιδος) (δραχμή) α
- 15 ἡ [τὸ] διὰ κατμήας(ή καδμείας) (δραχμαὶ) η
- 16 υ(ή ιοῦ)[ῖοῦ](ή ὕ[ῖοῦ]) κ[υπ]ρί[ου] (δραχμή) α
- 17 χαλκοῦ κεκαυμένου (δραχμή) α
- 18 στίμμεως (δραχμή) α
- 19 ζμ[ύρνη]ς (δραχμή) α
- 20 ὀπίου (δραχμή) α
- 21 χαλβ[άνης] (δραχμή) α
- 22 καλκά[νθ]ου(*) [- - -]
- 23 λιθα[ργύ]ρ[ο]ν [- - -]
- 24 κόμμι[εως] .- - -]
- 25 ἀμμ[ωνιακοῦ] - - -] vac 2 lines
- 4^η στήλη

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

----- (2 lines)

- 3 [- - -] . [- - -]
- 4 [- - -] α [- - -]
- 5 ὕ[δ]ωρ χ[ρῶ]ι(ή χρῶ)
- 6 κ[ολλύριον] πρὸς πᾶν ἄ[ρ]γεμον τριβό-
- 7 [μενον κατὰ] δύο τρόπους. [ἔσ]τι δε
- 8 [- - -] (δραχμαὶ) [- - -]
- 9 [- - -] (δραχμαὶ) [- - -]
- 10 . [. . .] (δραχμαὶ) ι
- 11 [- - -]ς (δραχμαὶ) ι
- 12 τ[- - -] . [- - -] (δραχμαὶ) ιε
- 13 . κ[- - -] αλ[- - -] (δραχμαὶ) [- - -] β
- 14 χ[- - -] (δραχμαὶ) [- - -]
- 15 λι[βάνου] (δραχμαὶ) [- - -] β
- 16 ὁ[ποπ]άγκακος (δραχμαὶ) ια
- 17 χαλβ[άνης] (δραχμαὶ) ιβ
- 18 ἐλ[α]ί[ο]υ χ[ε]ιμῶνος κοτύλης α
- 19 ἐ[λαίου] θέ[ρους κοτ]ύ[λης] α (ἥμισυ)
- 20 ὄξ[ο]υ[ς] κ[οτύλ]η(ς) α
- 21 πᾶ[ντα] μετ' ὄξους τρίβε
- 22 κ[α]θεψ[ή]σας τὰ ἄτη[κτ]α
- 23 χλ[ω]ρὰ ἢ ἀμίμητος
- 24 πρὸς κυνοδήκτους
- 25 καὶ ἀνθρωποδηκτος(ή ἀνθρωποδήκτους)
- 26 καὶ ἀσπιδοκτους(ή ἀσπιδοδήκτους)
- 27 [καὶ κρ]οκοδιλοπλήκτους
- 28 [φλυ]κτίδας
- 29 χαλκῶ κε[καυμένου] (δραχμαὶ) ς

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

5^η στήλη

1 [- - -]

2 λ[ίθου σ]χι[στοῦ - - -]

3 κ[αλ]κάνθ[ου](*) [- - -]

4 κ[α]τμία[ς](*) [- - -]

5 π[ηγ]άν[ου . . .]

6 σ[α]ραπιάδος χλ[ωρ]ᾶς [- - -]

7 ῥητίνης κυπ[ρί]σου(*) [- - -]

8 κηροῦ μγᾶ [- - -] α

9 αἰλέ[ου](ή ἐλαίου) κοτ(υλ) [- - -]

10 ὄξο[υς] κ[ο]τ[υ]λ() [- - -]

11 τὰ ἄτ[ηκτ]α σ[ὺν τ]οῖς ὑγροῖς

12 σκεύαζε [κ]αὶ ὕδ[ω]ρ προσανάλαμψε

13 τῆς [συ]γθέ[σε]ως α[- - -]

14 τὸ πρὸς ὑπ[οσφάγματα](*) [διὰ]

15 πυξαν[θου](ή . πυξακάνθου ή πυξακάνθης) κολλούριον

16 λίθος σχιστός (δραχμ) .

17 χαλκοῦ κεκαυμένου [- - -]

18 κρόκου μάγματος [- - -]

19 ζμύρνης (δραχμ) [- - -]

20 υ(ή ιοῦ)[ίου](ιοῦ) κυπρίου [. . .]

21 φλοιοῦ λιβάνου[- - -]

22 ἄμ[μ]ω[νιακ]οῦ[- - -]

23 κόμμεως (δραχμαί) [- - -]

24 ὕδω[ρ χ]ρῶι(ή [χ]ρῶ)

25 τὸ ὑγρὸν κολλύριον πρ[ὸς] πᾶσαν

26 ὀφθαλμίαν

27 χαλκοῦ κεκαυ[μένου] (δραχμή) α

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

6^η στήλη

----- (2 lines)

3 -----

4 -----

5 [χ]αλκά[νθου (δραχμ)]

6 ψιμι[θίου] (δραχμαί) δ

7 στίμμεω[ς] (δραχμαί) δ

8 όπίου (τετρώβολοι)

9 χάρτου (δραχμή) α

10 κόμμεως (δραχμαί) β

11 ύδ[ω]ρ χρῶι(ή χρῶ)

12 [τὸ Δημοκ]ρήτου(*) πρὸς τὰ βραχ(έα)

13 βλέφαρα

14 κατμήας(*) (δραχμή) α

15 χαλκοῦ κεκαυμένου (δραχμή) α

16 υἱοῦ(*) κυπρίου (δραχμή) α

17 μάγμα[το]ς (δραχμή) α

18 ζμύνης(ή Ζμύρνης) (δραχμή) α

19 πεπέρεως (δραχμή) α

20 όπίου (δραχμή) α

21 κόμμεως (δραχμή) α

22 τὸ διὰ τῆς χαλκίτιδος

23 χαλκίτιδος (δραχμαί) η

24 κατμίας(*) (δραχμαί) β

25 ζμύρνης (όβολοι)

26 όπίου (δραχμή) α

27 κόμμεως (δραχμαί) δ

28 ύδωρ χρῶι(ή χρῶ)

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

7^η στήλη

----- (2 lines)

3 [- - -] (τριώβολον)

4 [- - -] (τριώβολον)

5 [- - -] (διώβολον)

6 [- - -] (τετρώβολον)

7 [- - -] (τριώβολον)

8 [(δραχμαί)] ε

9 . . [- - -] (δραχμή) α

10 ὕ[δωρ χ]ρῶι(ή χρῶ) (δραχμαί) η (τριώβολον)

11 [τὸ διὰ π]ηγά[νου πρ]ὸς ἔλ-

12 κώματα

13 πηγάγου ἀ[γρίου - - -]

14 πεπέρεως [- - -]

15 μάγματος [- - -]

16 κόμμεως [- - -]

17 ὕδ[ωρ χρῶ - - -]

18 τ[ὸ δ]ι[α ±11]ον(ή ±4 κολλύρι]ον)

19 [- - -]ου [- - -] [(δραχμαί)] β

20 [- - -] . [- - -] (τριώβολον)

21 κρόκου [- - -](ή κρόκου [μάγματος]) (τριώβολον)

22 ὀπίου [- - -] (τριώβολον)

23 κόμμε[ω]ς [- - -] (δραχμή) α

24 ὕδωρ χρῶι(*) (δραχμαί) δ (τριώβολον)

----- (2 lines)

8^η στήλη

----- (2 lines)

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

- 3 υ(ή ιοῦ)[ιοῦ](ή ιοῦ) [κυπρίο]υ [- - -]
 - 4 κόμ[μεως - - -]
 - 5 ὕ[δωρ] χρ[ῶ]ι(ή χρῶ)
 - 6 τὸ ξ[η]ρὸ[ν διὰ] ἄλκυ[ονίου]
 - 7 πρὸς πεπαχυ[σμέν]α [βλέ]φ[αρα]
 - 8 ἄλκυονόου(*) (δραχμ) . [- - -]
 - 9 ἀμμωνιακῆς (δραχμ) [- - -]
 - 10 μάγματος (δραχμ) [- - -]
 - 11 υ(ή ιοῦ)ιοῦ(ή : ὕιου) κυπρίου (δραχμή) α
 - 12 χαλκοῦ κεκαυμ[ένου - - -]
 - 13 ζμύρνη[ς - - -]
 - 14 κόμμεως[- - -]
 - 15 ὕδωρ χρ[ῶ]ι(ή χρῶ) [- - -]
 - 16 ἐτιοπικοῦ(*) κολλούρ[ιον]
 - 17 λίθος σχιστό[ς - - -]
 - 18 ὀμφακ[ί]ου[- - -]
 - 19 χαλκ[οῦ] κε[καυ]μ[ένου - - -]
 - 20 ζμύρνης[- - -]
 - 21 κόκους κνιδ() (ή κόκκου κνιδ(ίου) ή κόκκους κνιδ(ίους)) [- - -]
 - 22 ὕδωρ χρ[ῶ]ι(ή χρῶ) (δραχμ) [- - -]
 - 23 πρὸς ῥεύματα παλ[αία]
 - 24 καὶ σποδρά(ή Σφοδρά) κ[ο]λλ[ύ]ρ[ιο]υ
 - 25 χαλκοῦ κεκαυ[μέν]ου (δραχμή) α
 - 26 λίθος σχιστ(ός) (δραχμή) α
- [[. . .]]

Στον πάπυρο περιέχονται ιατρικές συνταγές οφθαλμολογικών παθήσεων, οι οποίες έχουν αντιγραφεί στην όψη ενός θραύσματος, το οποίο μετά την αποκάλυψη του διαμελίστηκε σε δύο κομμάτια (26x32,5 εκ.) και (28,1x33 εκ.). Ο πάπυρος ανήκε

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

σε ρολό παπύρου¹¹⁷ και χρονολογείται περίπου τον 2^ο με 3^ο αιώνα μ.Χ., προερχόμενος από τον Αρσινοΐτη νομό της Αιγύπτου¹¹⁸. Το recto του παπύρου (P. Tebt. 2.342) φέρει εντολή κατάσχεσης περιουσίας γραμμένη στα ελληνικά, χρονολογούμενη το 161 μ.Χ. στην Ερμούπολη. Στο verso του παπύρου εντοπίζονται διάφορες ιατρικές συνταγές, οι περισσότερες από τις οποίες φέρουν ως ετικέτα τον όρο «κολλύριον» και προορίζονται για φαρμακευτική αγωγή ματιών και λίγες για δερματολογική χρήση.

Το κείμενο είναι δομημένο σε οκτώ στενές στήλες, από τις οποίες η 3^η και η 7^η είναι συντομότερες σε έκταση κατά μία με δύο γραμμές από την 2^η, 4^η, 6^η και 8^η. Παρατηρείται ότι μόνο το κάτω περιθώριο του παπύρου σώζεται ολόκληρο, το οποίο όμως δεν φέρει γραφή (περ. 2-3 εκ.) διότι ενδέχεται ο γραφέας να μην επιθυμούσε να κάνει χρήση του (βλ. εικόνα 14). Όσο προχωρά η ανάγνωση εντοπίζεται η δυσκολία του αντιγραφέα στην αντιγραφή του κειμένου, διότι μπορεί να μην ήταν εξοικειωμένος με το συγκεκριμένο είδος γραφής ή να μην γνώριζε ελληνικά αλλά και ίσως να περιοριζόταν χρονικά.

Εικόνα 7 Κάτω περιθώριο παπύρου.

Ο προσδιορισμός των συνταγών συνήθως γινόταν με τη χρήση επικεφαλίδων, οι οποίες περιέγραφαν την πάθηση που είχαν σκοπό να αντιμετωπίσουν. Έπειτα, ακολουθούσε μία λίστα συστατικών και οι ποσότητες που απαιτούνταν για την ανάμειξη του φαρμάκου¹¹⁹. Οι περισσότερες συνταγές στο σωζόμενο πάπυρο αφορούν τα κολλύρια. Ορισμένες φορές περιέχονταν και οδηγίες σε αυτές. Ο όρος «κολλύριον» εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην κλασσική Ελλάδα, περιγράφοντας ορισμένα φάρμακα που εφαρμόζονταν εξωτερικά. Μάλλον προέρχεται από την λέξη

¹¹⁷ Για την κατασκευή ενός ρολό παπύρου, ο κατασκευαστής ένωνε τα φύλλα του παπύρου σε κατιούσα σειρά σχηματίζοντας ένα μακρύ κύλινδρο, αποτελούμενος περίπου από 20 φύλλα. Η εσωτερική του πλευρά θεωρούνταν η καλή του πλευρά (recto), διότι ήταν λεία και γραφόταν πρώτα το κείμενο, Παπαθωμάς (2016) 42-43.

¹¹⁸ Πρόκειται για το Φαγιούμ, νοτιοδυτικά του Καΐρου, μία περιοχή που κατοικούνταν από Έλληνες μέχρι την παραμέληση της άρδευσης, κατά την οποία αναγκάστηκαν να μετακινηθούν, Turner (1989) 71-72.

¹¹⁹ <https://bancroft.berkeley.edu/Exhibits/ctp/religion-magic-and-medicine/magic-and-medicine.html>

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

“kolla”, η οποία σημαίνει πάστα ή κόλλα και το υποκοριστικό αυτής «κολλύριο». Άλλοι θεώρησαν ότι προήρθε από το «κωλύω» (αποφεύγω) και το «ρέω» ή από την «κόλλα» (πάστα) και την «ουρά», διότι τα αρχαία κολλύρια ήταν ζυμωμένα σε σχήμα ουράς αρουραίου για εύκολη αποθήκευση, αλλά και για χρήση είτε για τις οφθαλμικές παθήσεις είτε ως υπόθετα για τον κόλπο, τον πρωκτό, την ουρήθρα, τον ρινικό βάθρο, αφτί ή συρίγγια. Σύμφωνα με την ελληνική ετυμολογία του όρου η κατάληξη «-ίον» χρησιμοποιούνταν για τον σχηματισμό υποκοριστικών για τα αρσενικά, θηλυκά και ουδέτερα ουσιαστικά, τα οποία με την κατάληξη αυτή θεωρούνταν ουδέτερα και ο πληθυντικός δημιουργούνταν με την κατάληξη «-α». Με το πέρασμα των χρόνων, ο όρος «κολλύριο» άρχισε να περιορίζεται για την ονομασία των αλοιφών για οφθαλμικές παθήσεις¹²⁰.

¹²⁰ Murube (2007) 264-268.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

4) SB XIV12086 / P. Princ III 155 / TM 63920

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://dpul.princeton.edu/papyri/catalog/9p290d85w>.

Μεταγραφή

Recto

- 1 παιδικ(όν)
- 2 χαλκ(οῦ) κεκαυμ(ένου) vac (δραχμὰς) δ
- 3 καδμίας vac (δραχμὰς) ς — η
- 4 ὀπίου vac (δραχμὰς) β — ς
- 5 ζμύρνης(ή διώβολον) vac (δραχμὰς) β (τρίτον)(ή διώβολον)
- 6 ἐρίκης(ή ἐρείκης) καρπ(οῦ) vac (δραχμὰς) β
- 7 ἀκακίας vac (δραχμὰς) ς
- 8 κόμμ(εως) vac (δραχμὰς) ς
- 9 ὕδωρ χρ(ῶ) ἕως
- 10 γένητ(αι) γλυοῦ(Μεγάλο. γλοιοῦ) τὸ
- 11 πάχος

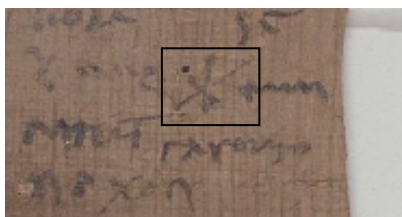
Verso

- 1 στατικ(όν) πρὸς φλυκ(...)
- 2 πεπέρ(εως) μου vac (δραχμὰς) β
- 3 λιθάργ(ου) vac (δραχμὰς) β
- 4 ζμυρναίας vac (δραχμὰς) δ
- 5 πιάσματος vac (δραχμὰς) β
- 6 κόμμεως vac (δραχμὰς) ι
- 7 οἴνου χρ(ῶ)(*) τὸ κομμ(...)

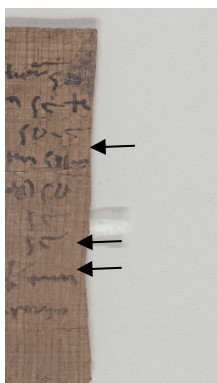
καὶ ἐπιβάλλοντα

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Πρόκειται για ένα φύλλο παπύρου, χρονολογούμενο το 2^ο με 3^ο αιώνα μ.Χ., με ιατρικό περιεχόμενο. Σε καθεμία από τις δύο πλευρές του περιέχεται από μία ιατρική συνταγή για οφθαλμική χρήση. Το φύλλο του παπύρου (3x6 εκ.) βρέθηκε στην Αίγυπτο, δεν φέρει σελιδοποίηση (σύμφωνα με το κομμάτι που έχει σωθεί) και το κείμενο είναι γραμμένο σε μία στήλη και στις δύο πλευρές του. Αρχικά, δημοσιεύτηκαν ως λογαριασμοί για ιατρικές προμήθειες. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι το recto και το verso είναι γραμμένα από το ίδιο χέρι. Δεδομένου του μικρού μεγέθους του φύλλου του παπύρου, παρατηρείται ότι και τα δύο κείμενα έχουν συμπιεστεί και γραφτεί γρήγορα. Αυτό φέρει ως αποτέλεσμα, τα γράμματα να συνδέονται μεταξύ τους και η αποκρυπτογράφηση των λέξεων να γίνεται περίπλοκη εξαιτίας των συμβόλων (βλ. εικόνα 15) και των συντομογραφιών. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις οι καταλήξεις των λέξεων γράφονται με μία ταλαντευμένη γραμμή (βλ. εικόνα 16).

Εικόνα 8 Συντομογραφία της λέξεως «ὕδωρ».

Εικόνα 9 Καταλήξεις λέξεων με ταλαντευμένη γραμμή.

Αν και τα παπυρικά αυτά κείμενα δημοσιεύθηκαν ως λογαριασμοί φαρμάκων, στην πραγματικότητα ήταν δύο ιατρικές συνταγές με τίτλους και οδηγίες χρήσεως. Κάθε είδος ακολουθείται από ένα βάρος εκφρασμένο σε λίτρα, ουγκιές και γραμμάρια. Το recto περιέχει μία οφθαλμική αλοιφή, η οποία ονομάζεται

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

«παιδικ(όν)» και πρόκειται για το γνωστό «ἀχάριστον κολλύριον», ένα είδος οφθαλμικού άλατος που ενδείκνυται και για παιδιά. Υπήρχαν πολλά «ἀχάριστα» που χρησιμοποιούνταν και πολλές φορές οι συνταγές επαναλαμβάνονταν από τον έναν συντάκτη ιατρό στον άλλον. Όπως, ο Αέτιος (6^{ος} αιώνας) που επανέλαβε τις δύο πρώτες συνταγές του Γαληνού και προσέθεσε και άλλες δύο δικές του, από τις οποίες η τελευταία περιγραφόταν ως χρήσιμη για παιδιά «παιδικ(όν)»¹²¹.

Το verso περιέχει μία συνταγή με τον τίτλο «στατικ(όν)», που έχει τη σημασία μίας στυπτικής αλοιφής. Πρόκειται για έναν τίτλο συχνά χρησιμοποιούμενο σε αλοιφές είτε με την προσθήκη της λέξεως «κολλύριον» είτε χωρίς, ως ευκόλως ευνοούμενη. Είναι δύσκολο το συμπλήρωμα της τελευταίας λέξεως «φλυκ» της πρώτης γραμμής, την οποία ο γραφέας μπορεί να την είχε γράψει ως συντομογραφία. Ενδέχεται να πρόκειται για την συντομογραφία της λέξεως «φλυκτίδας» ή «φλυκταίνας», η οποία έχει την έννοια του ερυθρού πρηξίματος του δέρματος. Στο απόσπασμα αναφέρεται ο όρος «πιάσματος», ο οποίος μάλλον είναι η μεταγενέστερη ελληνική κοινή ορθογραφία στη θέση του κλασσικού ελληνικού όρου «πίεσμα» (οτιδήποτε πιέζεται). Ωστόσο, στην μεταγραφή του παπύρου που εμφανίζεται στο “papyri.info”¹²², ο όρος αυτός εμφανίζεται με την μορφή «πιάρματος»¹²³.

Σύμφωνα με την παράδοση γύρω από τα «αχάριστα», αυτά χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Αρχικά αυτά που συντίθενται με μία σταθερή δομή επτά θεμελιωδών συστατικών, έπειτα τις πιο σύνθετες συνθέσεις του Κέλσου και Μαρκέλλου και τέλος του Αέτιου. Το τελευταίο φέρει και την ονομασία «Philoxenos» και διαφέρει από τα άλλα ως προς την σύνθεση, διότι η θεραπευτική ιδιότητα του σκευάσματος ήταν διαφορετική. Σκοπό είχε την θεραπεία της ξηροφθαλμίας (ξηρότητα, ξηρότητα του επιπεφυκότα ή κερατοειδούς) και εκδορές ή έλκη γύρω από το μάτι. Για αυτό, κατά την παρασκευή του χρησιμοποιούνταν το συστατικό «χαλκίτις», το οποίο ήταν ένα μετρία στυπτικό προϊόν αλλά ειδικό για την χρήση σε οφθαλμούς. Ο χαρακτήρας και η αξιοπιστία αυτού του φαρμάκου είναι συνδεδεμένες με το όνομα και τον κίνδυνο ασυμβατότητάς του. Άλλωστε δεν είχε μόνο μία θεραπευτική δράση και ούτε η φόρμουλα του ήταν σταθερή. Αν και ήταν

¹²¹ Youtie (1976) 121-129.

¹²² <https://papyri.info/dclp/63920>

¹²³ Andorlini (2019) 8.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ένα επώδυνο φάρμακο, για αυτό και η ονομασία «αχάριστον» έφερε ριζικά αποτελέσματα και εξασφάλιζε την καλή έκβαση των εκάστοτε θεραπειών,¹²⁴

Σύμφωνα με τα αναφερόμενα συστατικά προκύπτει ότι πρόκειται για ένα «παιδικ(όν)» κολλύριο, όπως αναφέρεται και σε αντίστοιχες οφθαλμικές συνταγές του Γαληνού. Αξίζει να σημειωθεί ο εναλλακτικός τρόπος καταγραφής των ποσοτήτων των συστατικών στην 3^η και 4^η γραμμή «ς — η» και «β — ς», δίνοντας την ευχέρεια να χρησιμοποιηθούν διαφορετικές ποσότητες. Ο ίδιος το ονομάζει «γκρίζο κολλύριο» για όλες τις περιπτώσεις καταρροής και κάθε είδους οφθαλμίας, που σε άλλες συνταγές φέρει το όνομα «παιδικό κολλύριο». Τα χρησιμοποιούμενα υλικά είναι ίδια με τα «αχάριστα» εκτός από την προσθήκη του ερικού καρπού «ἐρίκης(*) καρπ(οῦ)», παραπέμποντας ότι πρόκειται για «παιδικό κολλύριο». Τα συστατικά του συγκεκριμένου κολλυρίου περιορίστηκαν μόνο στα επτά βασικά συστατικά, οξείδιο του ψευδαργύρου, χαλκού, ακακίας, έρικας, οπίου, μύρου και κόμμεως.

Αναλυτικότερα, αναφέρεται η χρήση καμένου χαλκού «χαλκ(οῦ) κεκαυμ(ένου)» σε οφθαλμικές αλοιφές, το οποίο άλλες φορές αναφέρεται ως σκέτος χαλκός «χαλκοῦ» (Αέτιος) ή χαλκός καμένος «χαλκοῦ κεκαυμένου» ή χαλκός καμμένος και πλυμένος «χαλκοῦ κεκαυμένου καί πεπλυμένου» (Γαληνός και Ορειβάσιος). Ακόμη, το όπιο «ὀπίου», δηλαδή ο χυμός παπαρούνας, βρίσκεται συχνά στις αλοιφές, αλλά και τα σμύρνα «ζμύρνης», το οποίο είναι μύρο, το κόμμι δηλαδή ενός αραβικού δέντρου, γνωστό και ως βαλσαμόδεντρο. Η χρήση της «Commiphora myrra» σε συνδυασμό με το όπιο, τα οποία χρησιμοποιούνταν ως φάρμακο σε εξωτερικές πληγές¹²⁵. Επιπλέον, αναφέρεται το συστατικό κάδμιο «καδμίας», το οποίο είναι η καλάμινη, ένα οξείδιο του ψευδαργύρου, ένα από τα συνηθέστερα συστατικά σε οφθαλμικές αλοιφές, αλλά και το «ἐρίκης(*) καρπ(οῦ)», το οποίο εμφανίζεται περισσότερο σε συνταγές παπύρων ή όστρακων της Βιβλιοθήκης Bodleian στην Οξφόρδη. Η ακακία «ἀκακίας», επίσης, αποτελεί ένα συστατικό των συνταγών για οφθαλμικές παθήσεις, όπως και το «κόμμι(εως)», το οποίο είναι προϊόν της ακακίας και βρίσκεται σε πολλές τέτοιες συνταγές. Το προϊόν αυτό έχει το πλεονέκτημα, ακόμη και όταν στεγνώσουν οι αλοιφές, να προσδίδει κολλώδους

¹²⁴ Andorlini (2017) 57-58.

¹²⁵ <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110536409-002/html>

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

σύσταση στα συστατικά μεταξύ τους και συνήθως προστίθεται τελευταίο στις συνταγές. Τέλος, προστίθεται το νερό «ὕδωρ χρ(ῶ)», το οποίο εμφανίζεται στο πάπυρο με αυτό το σύμβολο (βλ. εικόνα 17), όπως και σε άλλες συνταγές μάλλον για συντομογραφία, και αποτελεί την συνδετική βάση για όλα τα ξηρά συστατικά αντί για γάλα, κρασί ή κάποιο άλλο υγρό. Άλλωστε όπως αναφέρει και η συνταγή «ἕως γένητ(αι) γλυοῦ(*) το πάχος» το νερό προστίθεται σε τέτοια ποσότητα μέχρι να είναι επαρκώς κολλώδης η αλοιφή. Επίσης, η λέξη «γλυοῦ» (γλοιός) δεν συναντάτε συχνά στους παπύρους, ωστόσο στις περισσότερες ιατρικές συνταγές συνήθως αντιστοιχίζεται με το μέλι. Για παράδειγμα στον πάπυρο «P. Oxy 1220» μεταφράστηκε από τον Hunt ως «τσίχλα»¹²⁶.

Εικόνα 10 Συμβολισμός της λέξεως νερού «ὕδωρ χρ(ῶ)»

Η ασθένεια που χαρακτηρίζεται από τρέξιμο ή θολά μάτια και πρήξιμο ήταν διαδεδομένη στην Αίγυπτο και ως τυπική θεραπεία ήταν η εφαρμογή αυτής της αλοιφής «ἀχάριστον». Και οι δύο καταγεγραμμένες συνταγές του παπύρου αποκολλούνται ως «αχάριστες» από τους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς¹²⁷. Σύμφωνα με τον Λατίνο συγγραφέα Κέλσο (1^ο αιώνας) η συνταγή αυτή αποδίδεται στο γιατρό Θεόδοτο, ενώ ο Μαρκέλλος, ο οποίος έγραφε τρεις αιώνες αργότερα, παραθέτει την ίδια συνταγή αλλά με κάποιες παραλλαγές στις ποσότητες των συστατικών και το ονομάζει “Collyrium acharistum”. Τα βασικά συστατικά της αλοιφής είναι επτά, το οξείδιο του ψευδαργύρου (καλαμίνη), ο χαλκός, η ακακία, το έρικα, το όπιο, το μύρο και το κόμμι, από τα οποία μπορεί να παραληφθεί το μύρο ή το έρικα, όπως στις συνταγές του Κέλσου και του Μαρσέλ, αλλά και ανάλογα την συνταγή υπάρχουν ορισμένες αλλαγές στους εκάστοτε συγγραφείς ιατρούς. Η εφαρμογή της προκαλούσε δυσανεξία και ταλαιπωρία για αυτό πήρε και το όνομα «αχάριστον». Οι ποσότητες των συστατικών στο παπυρικό κείμενο μετριοούνται σε δραχμές και εμφανίζεται η συντομογραφία της λέξεως «δ», όπως και στα κείμενα του

¹²⁶ Youtie (1986) 121-129.

¹²⁷ <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110536409-002/html>

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Γαληνού, Ορειβάσιου και Αέτιου ενώ ο Κέλσος χρησιμοποιούσε γραμμάρια και ο Μαρκέλλος δηνάρια¹²⁸.

¹²⁸ Youtie (1976) 121-129.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

5) SB XIV 11964 / P. Mich. Inv. 482 / TM 64889

Η ψηφιακή φωτογραφία του παπύρου βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο:

<https://quod.lib.umich.edu/a/apis/x-2327>.

Μεταγραφή

1^η στήλη

1 κατμίας(ή καδμείας) (δραχμαὶ) κδ

2 ψιμιθίου (δραχμαὶ) κδ

3 χαλκοῦ (δραχμαὶ) ς

4 λεπίς χα(λκοῦ) (δραχμὴ) α

5 ζμύρ(νης) (δραχμαὶ) δ

6 ὀπίου (δραχμαὶ) δ

7 ἀκακίας (δραχμαὶ) β

8 τρακα(κάνθης)(ή τραγα(κάνθης) (δραχμαὶ) η

9 ἀμύλ{λ}ου (δραχμαὶ) κδ

10 κόμ<μ>εως (δραχμαὶ) κδ

11 ἄλλο πιλάριον

12 ψιμίθου (δραχμαὶ) μη

13 καδμ<ε>ίας (δραχμαὶ) η

14 χαλκοῦ (δραχμαὶ) β

15 πιβέ[ρ(εως)](ή πιπέ[ρ(εως)]) (δραχμαὶ) β

16 ζμύρ(νης) (δραχμαὶ) δ

17 τρακα(κάνθης)(ή τραγα(κάνθης)) (δραχμαὶ) ιβ

18 ἀμύλ{λ}ου (δραχμαὶ) ιβ

19 ἀκακίας (δραχμαὶ) κcolumn ii

20 πιλάριον

21 καδμ<ε>ίας (δραχμαὶ) ις

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

- 22 ψιμίθου (δραχμαὶ) μη
- 23 χαλκοῦ [(δραχμαὶ)] γ
- 24 κρόκου (δραχμή) [α (ἥμισυ)]
- 25 ζμύρ(νης) (δραχμαὶ) γ
- 26 ὀπίου (δραχμαὶ) κδ
- 27 ἀκακίας (δραχμαὶ) κδ
- 28 τρακα(κάνθης)(ή τραγα(κάνθης)) (δραχμαὶ) ιβ
- 29 ἀμύλ{λ}ου (δραχμαὶ) ιβ
- 30 κόμ<μ>εως (δραχμαὶ) ιβ

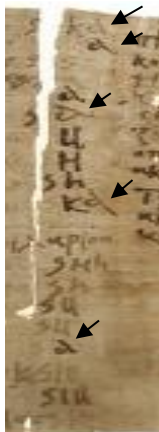
Ο παραπάνω πάπυρος περιέχει τρεις ιατρικές συνταγές για οφθαλμικά άλατα, χρονολογούμενος περίπου τον 5^ο με 6^ο αιώνα μ.Χ.. Βρέθηκε στην Αίγυπτο, είναι μεσαίου καφέ χρώματος (12,5x5,9 εκ.), γραμμένος στα ελληνικά. Με μία πρώτη ματιά αντιλαμβανόμαστε ότι ο πάπυρος είχε διπλωθεί δύο φορές κατακόρυφα, με αποτέλεσμα να έχει σπάσει κατά μήκος αυτών των πτυχών, χωρίς όμως να φέρει και οριζόντια σπασίματα.

Αναλυτικότερα, το κείμενο είναι γραμμένο στο recto του παπύρου, δομημένο σε 15 γραμμές και δύο στήλες. Αρχικά, ο τρόπος που είναι τοποθετημένο το κείμενο στο πάπυρο δίνει την εντύπωση ότι ο πάπυρος κόπηκε στο σημερινό του μέγεθος μετά την ολοκλήρωση της γραφής του. Η εντύπωση αυτή δημιουργείται, διότι τα περιθώρια του είναι στενά. Επίσης, παρατηρείται ότι το πρώτο γράμμα της πρώτης γραμμής της κάθε στήλης ξεκινάει διαδοχικά πιο δεξιά, έτσι ώστε καμία στήλη να μην έχει ίσο περιθώριο με το προηγούμενο. Ωστόσο, η αριστερή πλευρά του πάπυρου φαίνεται ότι κόπηκε για να ακολουθεί το αντίστοιχο αριστερό περιθώριο. Το μελάνι πολύ σκούρο καφέ, σχεδόν μαύρο, έχει ξεθωριάσει σε μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα πλέον να είναι ανοιχτό κοκκινωπό καφέ και σε ορισμένα σημεία σχεδόν ίδιο χρώμα με τον πάπυρο.

Στη συνέχεια, η γραφή του κειμένου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ημιλογοτεχνική, διότι τα γράμματα δεν είναι καλοσχηματισμένα και η κάθε γραμμή δεν φέρει συνοχή στο τρόπο γραφής. Τα γράμματα έχουν σχηματιστεί με κάποιο

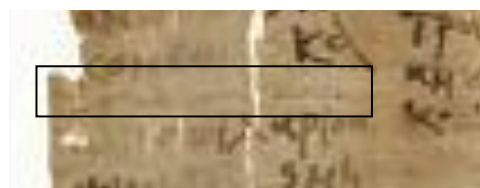
Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

αμβλύ στυλό, χαρακτηριστικό του 5^{ου}-6^{ου} αιώνα, δίνοντας έμφαση στα γράμματα «α» και «δ». Η χρήση των γραμμάτων αυτών στις συντομογραφίες παρουσιάζουν μία διαγώνια διαδρομή στο τέλος του σχηματισμού του γράμματός τους. Παρατηρείται ότι ανάμεσα στις δύο συνταγές στο άγραφο μέρος του παπύρου, ο γραφέας καθώς σχηματίζει το τελευταίο γράμμα «α» και «δ» των μονάδων μέτρησης των συστατικών «σέρνει» τον κάλαμο προς τα δεξιά (βλ. εικόνα 18).

Εικόνα 11 Τα βέλη δείχνουν τον τρόπο γραφής των γραμμάτων "α" και "δ".

Στον πάπυρο εντοπίζονται τρεις ιατρικές συνταγές οφθαλμικών αλάτων, οι οποίες ονομάζονται πιλάρια «πιλάριον». Οι συνταγές αυτές ήταν κατάλληλες σε διάφορες οφθαλμικές παθήσεις, όπως τραχιά βλέφαρα, φλεγμονές, φλεγμονώδεις όγκους ή βρασμούς και στον κερατοειδή. Η πρώτη στήλη αποτελείται από δύο συνταγές, οι οποίες χωρίζονται μεταξύ τους με μία σειρά από λοξές παύλες (βλ. εικόνα 19).

Εικόνα 12 Μία σειρά από παύλες για τον διαχωρισμό των δύο συνταγών της πρώτης στήλης.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

6). SB XVI 13045 / TM 26761

Η ψηφιακή φωτογραφία του παπύρου βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο:

https://search.onb.ac.at/primo-explore/fulldisplay?docid=ONB_alma71249247910003338&context=L&adaptor=Local%20Search%20Engine&vid=ONB&lang=de_DE&search_scope=ONB_gesamtbestand&tab=default_tab&query=addsrcrid,exact,RZ00000682.

Μεταγραφή

- 1 [±15] . . κα[δ]μίας
- 2 [κεκαυμένης (δραχμαί) ιβ χαλκο[υ] κ[εκα]υ[μέ-]
- 3 [νου (δραχμ-) . ζμύ]ρνης (δραχμαί) δ [ἐ]ρίκης καρ[πο]υ
- 4 [(δραχμαί) . ἀκα]κίας (δραχμαί) ις ὀπ[ί]ου (δραχμαί) δ κόμ<μ>εως
- 5 [(δραχμαί) . ἥμι]σσ. ἡ χρῆσ[ι]ς μεθ' ὕδατος.
- 6 [vac κολ]λύριον τὸ νάρδινον πρὸς
- 7 [τας φλε]γμονὰς καὶ διαθέσεις
- 8 [- - - χ]αλκοῦ κεκαυμένου (δραχμαί) ιδ
- 9 [- - - λ]υκίου (δραχμαί) δ κ[α]στορίου (δραχμαί) β χαλ
- 10 [κίτεως] [(δραχμαί)] β ζμύρνης (δραχμαί) δ ψιμιθείου
- 11 [(δραχμαί) - - - ο]υ (δραχμή) α ἀλόης (δραχμή) α ἀκακί[ας] (δραχμαί) μ
- 12 [- - - (δραχμαί)] οβ

1. [- - -] . [± 6] . . . [. .]νος prev. ed.
2. [- - -]ης prev. ed.
- 2-3. or κ[εκα]υμέ[νου], χαλκοῦ (δραχμαί) [- - - ζμύ]ρνης prev. ed
3. [ἐ]ρίκης (δραχμή) α ἰ[ο]υ prev. ed.
4. κόμμεως prev. ed.
5. [(δραχμαί) . . .]ου (or [- - -]οῦ or [αὐτ]οῦ) prev. ed.
7. [ὀφθαλ(μῶν) φλε]γμονὰς prev. ed.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

9. [- - - κρ]όκου prev. ed.

9-10. χαλ|[. . .] (or χαλ|[βάνης] or χαλ|[χίτεως] or χαλ|[κάνθου]) prev. ed.

10. 1. Ψιμυθίου

11. . (or α or λ) prev. ed.

12. [- - -](δραχμαί) prev. ed.

Ο πάπυρος βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Βιέννης, χρονολογούμενος το 2^ο με 3^ο αιώνα μ.Χ. στην Αίγυπτο. Πρόκειται για ένα θραύσμα παπύρου (11x7,5 εκ.), το οποίο περιέχει δύο ιατρικές συνταγές και ανήκε σε ρολό παπύρου. Αρχικά, φέρει σπασίματα στην επάνω και αριστερή πλευρά του, αλλά και εσωτερικά, και το επάνω περιθώριο υπολογίζεται 1,5εκ., το κάτω 5,2 εκ. και το δεξί 1 εκ.. Τα κάθετα σπασίματα που φέρει (βλ. εικόνα 20) παραπέμπουν ότι μάλλον ήταν διπλωμένος στα δύο. Το κάτω μισό μέρος του παπύρου δεν φέρει γραφή, με αποτέλεσμα να μην δημιουργείται δυσκολία στην ανάγνωση λόγω των εσωτερικών σπασιμάτων του φύλλου. Επίσης, το χέρι του γραφέα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί βιβλιακό, χάρη στην προσεγμένη γραφή, στην οποία δεν εντοπίζονται λάθη, δεν είναι «γρήγορη» και οι γραμμές/στίχοι δεν παρεκκλίνουν βάση της νοητής οριζόντιας γραμμής. Το κείμενο είναι γραμμένο κατά μήκος των ινών (recto), χωρίς την παρουσία σελιδοποίησης, ενώ το verso δεν φέρει γραφή.

Εικόνα 13 Κάθετα σπασίματα.

Αναλυτικότερα, από την 1^η έως την 5^η γραμμή εντοπίζεται η πρώτη συνταγή με τα εξής έξι συστατικά «χαλκο[ῦ, ζμύ]ρνης, [ἐ]ρίκης, ἀκα]κίας, ὀπ[ί]ου και

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

κόμ<μ>εως». Τα συστατικά αυτά παραπέμπουν ότι πρόκειται για ένα «αχάριστον» κολλύριο αν και απουσιάζει το «κάδμειο». Ωστόσο, τα υπολείμματα των γραμμών στην πρώτη γραμμή παραπέμπουν ότι εκεί ήταν γραμμένο αυτό το συστατικό «[κᾱ[δ]μίας». Στις επόμενες γραμμές του κειμένου εντοπίζεται ένα ακόμη κολλύριο με νάρδο.

Το όνομα του «αχάριστον κολλύριον» προκύπτει από τη δυσάρεστη αίσθηση που προκαλούσε κατά την εφαρμογή του. Ο συνδυασμός των συστατικών του δημιουργούσε αυτή τη δυσάρεστη αίσθηση και ειδικότερα τα μέταλλα, τα οποία χρησιμοποιούνταν κατά την παρασκευή του. Ωστόσο, η χρήση του έφερε άμεσα αποτελέσματα ειδικά στις ανάγκες των αγροτών της ερήμου, οι οποίοι εξέθεταν τα μάτια τους σε ξηρό περιβάλλον και με τόση έκθεση στον ήλιο¹²⁹. Από την άλλη, το συστατικό «νάρδος» αποτελούσε συχνά συστατικό των κολλυρίων, το οποίο βοηθούσε στην αντιμετώπιση πληγών του δέρματος και τραυμάτων. Το φυτό «νάρδος» είναι το γνωστό στη σημερινή εποχή ως λεβάντα. Επίσης, έφερε και τις ονομασίες «ναρδοστάχυ» και «ναρδέλαιο».

¹²⁹ Andorlini (2017) 9.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

7). P.Oslo inv. 1657 / TM 118693

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://ub-baser.uio.no/opes/record/189>.

Μεταγραφή

Α' Θραύσμα

1 [- - -] υτρ() (ή [- - - χ]ύτρ(ια), ή [- - - χ]υτρ(ίον), ή [- - - χ]υτρ(ίδιον), ή [- - - ἐν χ]ύτρ(α), ή [- - - ἐν χ]ύτρ(ιδίω)) δι' οἴνου ῥόδων

2 . ολων δρ(αχμάς) [δ] κρόκου δρ(αχμάς) [δ] . [- - -]

3 [- - -] δρ(αχμάς) [δ] .. [- - -] μ[- - -]

4 [- - -] . [- περίπου;-]

5 - - - - -

Β' Θραύσμα

- - - - -

1 [- - -] . δ[- - -]

2 [- - -] . αμε[- - -]

α.1. ή [- - - χ]ύτρ(ια), or [- - - χ]υτρ(ίον), or [- - - χ]υτρ(ίδιον), or [- - - ἐν χ]ύτρ(α), or [- - - ἐν χ]ύτρ(ιδίω)

a.1. κορρ. ex oonou, N.Reggiani, from photo : οἴνου prev. εκδ.

α.2. ή β, ή γ, ή βόλων (λ. βόλων)

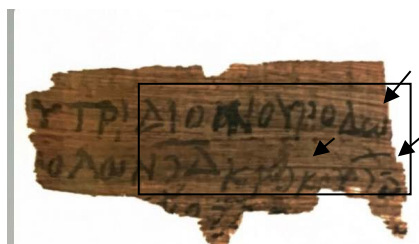
Πρόκειται για δύο θραύσματα παπύρου (3,9x1,7 εκ., 1,3x1,1 εκ.), τα οποία ανήκουν στο ίδιο φύλλο. Τα θραύσματα είναι καφέ χρώματος, γραμμένα από το ίδιο χέρι στα ελληνικά, προερχόμενα από την Αίγυπτο. Η χρονολόγησή τους δεν μπορεί να γίνει με μεγάλη ακρίβεια, διότι δεν σώζονται αρκετά γράμματα ώστε να συγκριθούν με αντίστοιχα της εκάστοτε εποχής. Ωστόσο, υπολογίζεται ότι γράφτηκαν περίπου τον 3^ο αιώνα μ.Χ..

Με μία πρώτη ματιά, στο recto του παπύρου και των δύο θραυσμάτων εντοπίζεται γραφή κατά μήκος των ινών από το ίδιο χέρι, ενώ το verso δεν φέρει

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

γραφή. Το πρώτο θραύσμα αποτελείται από 4 γραμμές/στίχους και έχει διασωθεί το άνω περιεχόμενο του κειμένου και το δεύτερο από δύο γραμμές/στίχους και διατηρείται το κάτω περιεχόμενο του κειμένου. Οι σωζόμενες λέξεις με φαρμακευτικά, καλλυντικά και διατροφικά προϊόντα παραπέμπουν ότι πρόκειται για μία ιατρική συνταγή, η οποία μάλλον προοριζόταν για ατομική χρήση, διότι αναφέρονται μικρές ποσότητες συστατικών.

Αναλυτικότερα, ο γραφέας χρησιμοποίησε μεσαίου πάχους στυλό με αποτέλεσμα τα σχηματιζόμενα γράμματα να είναι μεσαίου προς μικρού μεγέθους. Επίσης, κατά τη διάρκεια της γραφής προς τα δεξιά παρατηρείται ότι υπάρχει μία μικρή κλίση στις γραμμές προς τα κάτω (βλ. εικόνα 21). Ακόμη, η γραφή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σχετικά άκομψη εξαιτίας του πάχους των γραμμάτων από το χρησιμοποιούμενο στυλό, αλλά είναι αρκετά ευανάγνωστη. Δίνεται η εντύπωση ότι ο γραφέας συντάσσει το κείμενο με άνεση, ωστόσο με μία πιο προσεκτική ματιά φαίνεται ότι είναι και απρόσεκτος σε ορισμένα σημεία, λόγω του μεγέθους ορισμένων γραμμάτων.

Εικόνα 14 Κλίση των γραμμών κατά τη διάρκεια της γραφής.

Σύμφωνα με αρχαίες πηγές, συνήθως τα τρία αυτά συστατικά (οίνος, ρόδο και κρόκος) χρησιμοποιούνταν ως βάση για την παρασκευή «κολλύριων». Αναλυτικότερα, τα μέρη της τριανταφυλλιάς (σύμφωνα και με το Γαληνό) έχουν αποξηραντική και ήπια στυπτική δράση, βοηθώντας στις θεραπείες για τους οφθαλμούς, τα έλκη, τις φλύκταινες και τις ρευματικές εκκρίσεις. Τα τριαντάφυλλα αποτελούσαν ένα από τα βασικότερα συστατικά στα «κολλύρια» και κάποιες φορές συνδυάζονται με σαφράν. Τέλος, ο κρόκος αποτελούσε συστατικό αρκετών φαρμακευτικών παρασκευασμάτων για θεραπείες πληγών, αλλά χρησιμοποιούνταν και σε συνδυασμό με άλλα ως παυσίπονο, αντισπασμωδικό, αντιπυρετικό, διουρητικό, επουλωτικό σε δερματικές παθήσεις και ως συστατικό οφθαλμικών αλοιφών. Ο Διοσκουρίδης το σύστηνε ως χωνευτικό, μαλακτικό και στυπτικό, αλλά

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

χρησιμοποιούνταν και ως διουρητικό, καθώς προσέδιδε μία υγιής επιδερμίδα, καταπολεμούσε τις ναυτίες και τις συλλήψεις και τέλος ως κατάπλασμα για διάφορα αφροδίσια νοσήματα στο κόλπο και τον πρωκτό. Αντίθετα, ο Γαληνός τόνιζε την θερμαντική του ιδιότητα, τη στυπτική και τη χωνευτική του δράση, αλλά και την αποτελεσματικότητά του για τη θεραπεία των οφθαλμών¹³⁰.

Οι ποσότητες των συστατικών της συνταγής παραπέμπουν ότι πρόκειται για ατομική χρήση της ιατρικής συνταγής. Σύμφωνα και με τον κατάλογο του Διοσκουρίδη για τις μονάδες μέτρησης των συστατικών, υπολογίζεται ότι μία δραχμή («δρ(αχμᾶς)») αντιστοιχεί σε 3 γράμματα, δηλαδή σε 3.411 γραμμάρια¹³¹. Αν και στο σωζόμενο απόσπασμα δεν αναφέρονται τα «γνωστά» συστατικά άλλων οφθαλμικών κολλύριων, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι και αυτό το κολλύριο έχει οφθαλμική χρήση. Ενδέχεται είτε στο χαμένο κείμενο να υπήρχαν καταγεγραμμένα τα υπόλοιπα «γνωστά» συστατικά είτε αυτό να αποτελεί ένα κολλύριο, το οποίο δεν ήταν ευρέως γνωστό και δεν έχουν βρεθεί άλλες μαρτυρίες για την παρασκευή του.

8). P. Oxy. LXXIV 4977

Η ψηφιακή φωτογραφία του παπύρου βρίσκεται στον εξής σύνδεσμο:

https://portal.sds.ox.ac.uk/articles/online_resource/P_Oxy_LXXIV_4977_Medical_Recipes/21180598.

Μεταγραφή

1 κῶμ<μ>εως (δραχμή) α , ὕδωρ (ή ὕδωρ) χρ(ῶ)

2 vac [±8] μεθ' ὕδατος.

3 κολ(λ)ύριον) τὸ διὰ τῶν ῥῶν· καδμεί-

4 ας (δραχμαί) [δ], ψιμυθί(ο)υ (ή ψιμυθί(ο)υ) (δραχμή) [α], κό-

5 μεως (ή κό|μμεως) (δραχμαί) [β], κρόκου (δραχμή) [α] (τριώβολον),

6 ὀπίου (δραχμή) [α] (τριώβολον), ῥῶν [δ]. τὸ

7 ὕγρον ἐπίβαλε καὶ

¹³⁰ Andorlini (2009)105-109 και Σκαλτσά (2015) 20.

¹³¹ Σκαλτσά (2015) 65.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

8 τρ {ε}ῖβε καὶ ἀναλάμβαν(ε).

9 ποιει δὲ πρ(ὸς) διαθέσεις.

10 τρυφερὸν γάρ ἐστιν. ἴστᾱ (ή ἴστα)

11 δὲ καὶ ἐπιφορὰν μετ' ὧδ

12 μέση κράση (ή κράσει) ι παχυτέ-

13 [ρα] . [- - -]

14 , ms ξ . . . ρ . [- - -]

15 , ms πεπέρεως (δραχμή) α , ε . [- - -]

16 , ms vac. [± 5] κόμ<μ>εως (δραχμ) . [- - -]

4. 1. ψιμυθί(ο)(υ)

4-5. 1. κόμμεως

12. 1. κράσει ἢ (corr)

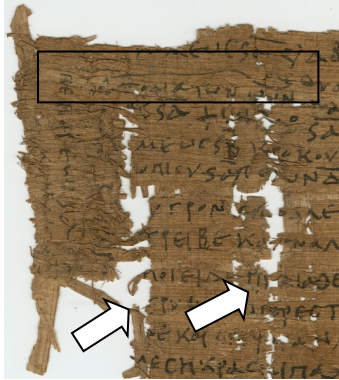
Ο παραπάνω πάπυρος χρονολογείται περίπου στα τέλη του 2^{ου} με 3^{ου} αιώνα μ.Χ., προερχόμενος από την Οξύρυγχο της Αιγύπτου. Το σωζόμενο κομμάτι (9x8,5 εκ) περιέχει στο recto του μία στήλη 13 γραμμών με ένα σύντομο κείμενο ιατρικού περιεχομένου, γραμμένο στα ελληνικά και στο αριστερό περιθώριο εντοπίζεται ένα κείμενο τριών γραμμών γραμμένο κάθετα του παπύρου (βλ. εικόνα 22). Η λέξη «κολ(λύριο)» στην 3^η σειρά του κειμένου μας παραπέμπει ότι μάλλον πρόκειται για ιατρική οφθαλμική συνταγή. Έτσι, εξάγεται το συμπέρασμα ότι και η πρώτη συνταγή έχει αντίστοιχο περιεχόμενο και ονομασία με την δεύτερη.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Εικόνα 15 Τρεις γραμμές κειμένου κάθετες στο οριζόντιο τμήμα του κειμένου.

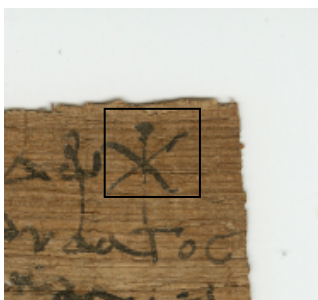
Με μία πρώτη ματιά, φαίνεται ότι ο πάπυρος έχει διπλωθεί δύο φορές από τα αριστερά προς τα δεξιά (βλ. εικόνα 23). Το κείμενο χωρίζεται σε δύο ενότητες με μία μαιανδρική οριζόντια γραμμή, έπειτα από το δεύτερο στίχο του κειμένου. Μέσω της οριζόντιας διαχωριστικής γραμμής δηλώνεται η ύπαρξη δύο συνταγών, δηλαδή το τέλος της πρώτης και η αρχή της επόμενης. Οι δύο πρώτες σειρές του κειμένου του παπύρου αποτελούν μέρος της πρώτης συνταγής, η οποία έχει χαθεί σχεδόν ολοκληρωτικά, και από την οριζόντια γραμμή και έπειτα εντοπίζεται η επόμενη, η οποία και πάλι δεν έχει σωθεί σε όλη της την έκταση (βλ. εικόνα 23). Το κομμάτι ήταν μέρος ενός ρολού παπύρου, από το οποίο έχει αποκοπεί, με αποτέλεσμα να λείπει το επάνω και κάτω μέρος του. Επίσης, το μελάνι στην κάθετη στήλη των 13 γραμμών δεν έχει ξεθωριάσει σε αντίθεση με το αριστερό περιθώριο, στο οποίο η ανάγνωση είναι σχεδόν αδύνατη. Ο τρόπος γραφής του κειμένου των δύο συνταγών δείχνει ότι ο ίδιος γραφέας έγραψε ή αντέγραψε το κείμενο ολοκληρωτικά. Αντιθέτως το περιθωριακό κείμενο στα αριστερά είναι γραμμένο από ένα άλλο ανεπίσημο, καμπυλωτό χέρι γραφέα περίπου στα τέλη του δεύτερου ή τρίτου αιώνα μ.Χ..

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Εικόνα 16 Τα βέλη δείχνουν τις δύο κάθετες διπλώσεις του κειμένου και το πλαίσιο τη μαιανδρική οριζόντια γραμμή.

Αναλυτικότερα, η λέξη «κολ(λ)ύριον» της δεύτερης συνταγής και τα σωζόμενα συστατικά «καδμείας, ψιμιθί(ο)υ, κόμεως, κρόκου, όπιου, φῶν τὸ ὑγρὸν» της παραπέμπουν ότι πρόκειται για ένα οφθαλμικό κολλύριο. Τα δύο σωζόμενα συστατικά «κῶμ<μ>εως» και «ὔδωρ χρ(ῶ)» της πρώτης συνταγής αποτελούν μέρος των οφθαλμικών κολλυρίων και σε συσχέτιση με την δεύτερη, γίνεται αντιληπτό ότι μάλλον πρόκειται για οφθαλμική συνταγή. Επίσης, και η επανειλημμένη αναφορά του νερού «ὔδωρ χρ(ῶ)», το οποίο εντοπίζεται με την μορφή μονογράμματος (βλ. εικόνα 24), υποδηλώνει ότι πρόκειται για μία οφθαλμολογική συνταγή κολλύριου, όπως η παρακάτω.

Εικόνα 17 Μονόγραμμα του «ὔ(*)δωρ χρ(ῶ)».

Έπειτα, από τον διαχωρισμό των δύο συνταγών με μία μαιανδρική οριζόντια γραμμή, μάλλον ο γραφέας ή ο αντιγραφέας συνειδητοποίησε την παράληψή των λέξεων «μεθ' ὕδατος» (βλ. εικόνα 25). Για αυτό έκανε την συμπλήρωση των λέξεων στο κενό χώρο στη δεξιά πλευρά μετά το τέλος της οριζόντιας γραμμής. Αυτή η προσθήκη είχε ως αποτέλεσμα, οι λέξεις να συμπιεστούν και να έχουν μία κλίση προς τα κάτω και κατ' επέκταση όλο το υπόλοιπο κείμενο να φέρει καθοδική κλίση. Το γεγονός ότι το κομμάτι του παπύρου ανήκε σε ρολό παπύρου κάνει ευκολότερη την

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

κατανόηση ότι έχουν κοινό θέμα μεταξύ τους και συγκεκριμένα ως περιεχόμενο τις οφθαλμολογικές παθήσεις. Διάφορες οφθαλμικές παθήσεις, όπως φλύκταινες, εξογκώσεις, πληγές, κηλίδες στους κερατοειδείς χιτώνες, φλεγμονές, αντιμετωπίζονται με οφθαλμικά άλατα.

Εικόνα 18 Προσθήκη των λέξεων «μεθ' ὕδατος».

Τέλος, το κάθετο τμήμα του αριστερού περιθωρίου έχει διαβρωθεί, με αποτέλεσμα να γίνεται αδύνατη η ανάγνωση του σχεδόν σε όλη του την έκταση. Μπορούν μόνο να εντοπισθούν ορισμένα γράμματα και όχι ολοκληρωμένες λέξεις και φράσεις, με αποτέλεσμα να μην είναι γνωστό το περιεχόμενό του.

9) TM 64848 / P. 21272

Οι ψηφιακές φωτογραφίες του παπύρου βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://berlpap.smb.museum/record/?result=0&Alle=P.+21272>.

Μεταγραφή

- 1 [. . .] εἰς τὸ τραῦμα [τ]οῦτο [. . .]
- 2 [. . . χαλ]κοῦ(*) : κρόκου : ὄπιου : τραγακάνθης
- 3 [. . . ζμύρ]νης(*) : ἀνὰ (οὐγκίας) ἅ : ἀμύλου(*) [(οὐγκίαν)] α΄
- 4 [. . .] : ἀνάλα[βε](ή ἀναλα[β(ὼν)]) καὶ ποίησ[ον ...]
- 5 [. . .],ρα() □ [. . .]... τηχ[. . .](*)
- 6 [. . .],κα(*) καὶ χρ[ῶ . . .](ή χρ[ῆσις . . .]).
- 7 [. . .] ὡ

4. or ἀναλα[β(ὼν)]

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

6. ογ χρ[ήσις . . .]

Το παραπάνω θραύσμα παπύρου (13x9,7 εκ.) χρονολογείται τον 5^ο με 6^ο αιώνα μ.Χ. μάλλον στην Ερμούπολη της Αιγύπτου. Το φύλλο του παπύρου φέρει αρκετά ενδιάμεσα και περιμετρικά σπασίματα, καθώς επίσης έχει χαθεί και ένα μεγάλο μέρος της δεξιάς πλευράς του έπειτα από τον τρίτο στίχο. Εντοπίζεται γραφή στο recto του παπύρου και καθόλου στο verso του. Με μία πρώτη ματιά, το κείμενο είναι σχετικά ευανάγνωστο και το μελάνι είναι έντονο μαύρο, χωρίς να έχει ξεθωριάσει σε μεγάλο βαθμό. Το χέρι του γραφέα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ημιλογοτεχνικό, διότι τα γράμματα δεν είναι καλοσχηματισμένα σε όλη την έκταση του κειμένου. Το αριστερό περιθώριο του παπύρου έχει χαθεί και σώζονται μόνο το πάνω και κάτω περιθώριο, αλλά και στα δεξιά.

Αρχικά, το κείμενο αποτελείται από ένα τίτλο «εἰς τὸ τραῦμα [τ]οῦτο», ο οποίος καταλαμβάνει την πρώτη γραμμή και εισάγει το θέμα. Τα συστατικά του παραπέμπουν στην ιατρική συνταγή για την παρασκευή της αλοιφής «πιλάριον», η οποία ενδείκνυται για χρήση στους οφθαλμούς. Πρόκειται για ένα οφθαλμικό φάρμακο τύπου κολλύριο για πληγές ματιών¹³². Δεν έχουν σωθεί αρκετές οφθαλμικές συνταγές με την ονομασία «πιλάριον». Στο πάπυρο για την παρασκευή της συνταγής αναφέρονται ως συστατικά ο κρόκος, το όπιο, η τραγακάνθη, η σμύρνα και το άμυλο.

Αναλυτικότερα, ο κρόκος χρησιμοποιούνταν συχνά ως βασικό συστατικό σε ιατρικά σκευάσματα, ως παυσίπονο, αντιπυρετικό, υπνωτικό, επουλωτικό και αφροδιασιακό, αλλά και σε καλλυντικά¹³³. Το όπιο αποτελούσε ένα συχνό συστατικό των ιατρικών συνταγών ως παυσίπονο, ανακουφίζοντας από το πόνο¹³⁴. Η τραγακάνθη είναι κόμμι παρασκευασμένο από τους χυμούς φυτών του γένους αστράγαλος και η ανάμειξή της με το νερό, την διόγκωνε και παραγόταν γέλη. Έχει διάφορες γαλακτωματοποιητικές, συνδετικές και πηκτικές ιδιότητες. Η χρήση της σε φαρμακευτικές συνταγές γινόταν χάρη στις πηκτικές και συνδετικές της ιδιότητες¹³⁵. Η σμύρνα γνωστή και ως μύρο, χρησιμοποιούνταν ως άρωμα, θυμίαμα και φάρμακο για τις αντιβακτηριδιακές, αντικές, αναλγητικές, αναζωογονητικές, αντιβηχικές,

¹³² LSJ

(<https://lsj.gr/wiki/%CF%80%CE%B9%CE%BB%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%BD>).

¹³³ <https://www.itrofi.gr/fytika/mpaxarika/article/291/ta-ofeli-toy-safran-krokoy-gia-tin-ygeia>.

¹³⁴ <https://www.healthyliving.gr/2015/11/29/opio-idiotites-parenergeies-xrhsh/>.

¹³⁵ <https://rotamathe.com/2020/04/11/tragacanth-lanolin-kaolin/>.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

αντιμυκητιακές, αντισηπτικές, αντιπαρασιτικές, αντισπασμωδικές και τονωτικές ιδιότητές του¹³⁶.

¹³⁶ <https://botanologia.gr/tag/smyrni/>.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

10) P. Grenf. I 52 / SB XVI 12329/ TM 64213

Οι ψηφιακές φωτογραφίες των παπύρων βρίσκονται στον εξής σύνδεσμο:

<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/35f6aea8-4c41-4849-a757-b6751a8d8413/surfaces/1f5411a3-5f6d-491c-9aec-95835ab6e867/>.

Μεταγραφή

Recto

1 ἀχάριστον

2 καδμείας(ή Καδμίας) □ vac. ? □ (δραχμαὶ) η

3 χαλκοῦ [. . .] (δραχμαὶ) η

4 ὀπίου [. . .] (δραχμαὶ) η

5 κόμμεως(ή Κόμμεως) [. . .] (δραχμαὶ) η

6 Μάλαγμα

7 Κολοφωνείας

8 (δραχμαὶ) η

.ρ. υ(*)

Verso

9 μάλαγμα Κολοφωνείας (δραχμαὶ) μ, κηροῦ (δραχμαὶ) κη, χαλβάνης (δραχμαὶ) ιβ

10 μάλαγμα Κολοφωνείας (δραχμαὶ) μ, κηροῦ (δραχμαὶ) κη,

χαλβάνης (δραχμαὶ) ιβ, ὀποπάνακος (δραχμαὶ) β, πίσης(*) (δραχμαὶ) β

—

ἀχάριστον καδμείας(*) (δραχμαὶ) η, ὀπίου (δραχμαὶ) η,

χαλκοῦ κεκαυμένου(*)

13 χαλκοῦ κεκαυμένου(*)

r.2. l. Καδμίας

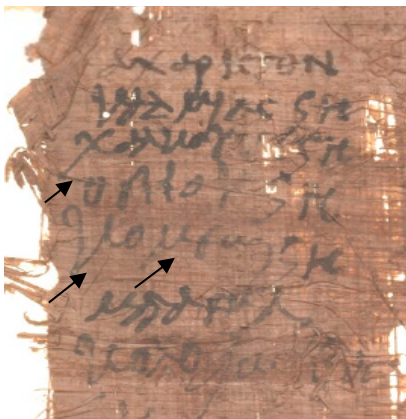
r.5. l. Κόμμεως

v.11. l. Πίσης

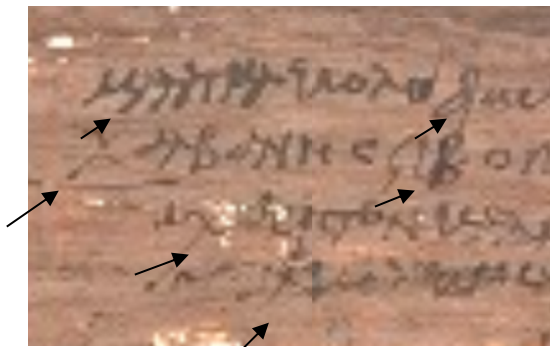
△ v.12. l. Καδμίας

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Πρόκειται για ένα μακρόστενο φύλλο παπύρου (6,7x13,3 εκ.) γραμμένο στα ελληνικά περίπου του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., προερχόμενο από την Αίγυπτο. Το θραύσμα μάλλον έχει κοπεί από ένα ήδη χρησιμοποιούμενο φύλλο παπύρου και είναι γραμμένο και στις δύο πλευρές του. Ωστόσο, εξαιτίας της ίδια φοράς των ινών του παπύρου και στις δύο πλευρές καθίσταται δύσκολη η αναγνώριση του recto και του verso. Ο πάπυρος παρουσιάζει μία ακατέργαστη μορφή, στην οποία εμφανίζεται μία ανωμαλία των στρωμάτων του παπύρου στις ίνες του. Η γραφή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μη λογοτεχνική, γρήγορη και πρόχειρη και στις δύο πλευρές του παπύρου. Το χέρι του γραφέα φαίνεται να είναι το ίδιο και στις δύο πλευρές του παπύρου, ωστόσο στην πρώτη εικόνα τα γράμματα είναι λίγο μεγαλύτερα συγκριτικά με την δεύτερη. Ακόμη, αξιοσημείωτη είναι η τάση του γραφέα να προσπαθεί να σχηματίζει κάποια γράμματα «καλλιγραφικά» και οι απολήξεις ορισμένων γραμμάτων να προεξέχουν είτε προς τα κάτω είτε προς τα πάνω από τις δύο οριζόντιες νοητές γραμμές (βλ. εικόνες 26 & 27).

Εικόνα 19 Απολήξεις γραμμάτων.

Εικόνα 20 Απολήξεις γραμμάτων.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Με μία πρώτη ματιά, φαίνεται ότι οι δύο πλευρές του παπύρου περιέχουν τις ίδιες συνταγές. Αρχικά, η μία πλευρά περιέχει μία ιατρική συνταγή «ἀχάριστον» μέχρι την 5^η σειρά και έπειτα μία συνταγή «μάλαγμα», η οποία δεν ολοκληρώνεται αλλά σταματάει στην 3^η γραμμή. Στη συνέχεια, ο ίδιος γραφέας στην άλλη πλευρά του παπύρου ξαναέγραψε ολόκληρο το κείμενο με το «μάλαγμα» και έπειτα προσέθεσε ένα σχεδόν πλήρες αντίγραφο του προηγούμενου «ἀχάριστον» με μόνη παράληψη το συστατικό «κόμμι».

Ίσως στην πρώτη περίπτωση της συνταγής του μαλάγματος ο γραφέας να σκέφτηκε ότι ο κενός χώρος του φύλλου του παπύρου να μην επαρκούσε για να την γράψει εξ ολοκλήρου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να αποφασίσει να μην την ολοκληρώσει αλλά να την ξανά γράψει στην άλλη πλευρά. Άλλωστε, η κίνηση του να γυρίσει το φύλλο σε οριζόντια θέση δείχνει ότι επιθυμούσε να συγγράψει την συνταγή ομοιόμορφα και καλαίσθητα στο χώρο. Τέλος, παρατηρείται ότι έπειτα από την πρώτη συνταγή ο γραφέας ξανά έγραψε και την συνταγή «ἀχάριστον», διότι μάλλον επιθυμούσε να εμφανίζονται και οι δύο στην ίδια πλευρά του παπύρου για λόγους συνοχής και καλαισθησίας μάλλον.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αδιαμφισβήτητη θεωρείται η ιστορική σημασία της αρχαίας ιατρικής στην σύγχρονη, καθώς παρά την αποσπασματική τους κατάσταση οι ιατρικοί πάπυροι ρίχνουν φως στις δραστηριότητες των γιατρών και προσφέρουν πλήθος γνώσεων για την ιατρική πραγματικότητα κατά τους αιώνες. Μέσω της έρευνας μου ανακάλυψα ένα μεγάλο μέρος από το θαυματοργό έργο των βοτάνων στην αντιμετώπιση των οφθαλμικών παθήσεων. Ένας επίγειος θησαυρός βοτάνων που δεν γνωρίζουμε τις ευεργετικές του ιδιότητες και μήπως ήρθε η στιγμή να τις ανακαλύψουμε; Οι ιατρικοί πάπυροι διασώζουν μία τεράστια χαμένη ιατρική βιβλιογραφία του αρχαίου κόσμου, όπως διάφορα έργα από το Ιπποκρατικό Σώμα, τον Διοσκουρίδη, τον Σωρανό, τον Γαληνό και διάφορες πραγματείες ή συνταγές αγνώστων συγγραφέων¹³⁷. Ωστόσο, όσον αφορά τα Αιγυπτιακά έγγραφα είναι αξιοπρόσεκτη η απουσία του ονόματος του Ιπποκράτη, σαν να μην υπήρξε. Δεν υπάρχει καμία ένδειξη του Ιπποκράτη στην εικονογραφία ούτε ανάμεσα στις γραπτές μαρτυρίες της καθημερινής ζωής (δημόσιας και ιδιωτικής)¹³⁸.

Σταδιακά παρατηρείται ότι, οι προσευχές και τα ξόρκια αντικαθίστανται από εμπειριστατωμένες και τεκμηριωμένες ιατρικές γνώσεις. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι για να αποτρέψουν τις οφθαλμικές ασθένειες, χρησιμοποιούσαν μαγικά αντικείμενα, είδωλα, φυλακτά, επιγραφές και ονόματα, όπως και ξόρκια¹³⁹. Ένα μεγάλο τμήμα του παπύρου του «Ebers» περιγράφει τη σύνθεση πολλαπλών οφθαλμικών σκευασμάτων¹⁴⁰. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος των ιατρικών παπύρων αποτελείται από κείμενα για πρακτικούς σκοπούς, τα οποία αντανakλούν την ζήτηση για θεραπευτικές δεξιότητες στην άσκηση του θεραπευτικού επαγγέλματος. Επίσης, παρατηρείται ότι ως επί το πλείστον τα περισσότερα κείμενα είναι γραμμένα στο πίσω μέρος (verso) των παπύρων, οι οποίοι στο recto συνήθως έφεραν τελείως διαφορετικό περιεχόμενο. Αυτό υποδηλώνει ότι πρόκειται για έγγραφα ιδιωτικού χαρακτήρα, τα οποία δεν προορίζονταν για ευρεία κυκλοφορία. Η χρησιμότητα της εκάστοτε συνταγής προσδιοριζόταν με τον τίτλο που έφερε¹⁴¹.

¹³⁷ Andorlini (2017) 3,7.

¹³⁸ Andorlini (2017) 106.

¹³⁹ Krause (1933) 273.

¹⁴⁰ Andorlini (2017) 267.

¹⁴¹ Andorlini (2017) 3,7.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο καρκίνος είχε κάνει την εμφάνισή του από τα αρχαία χρόνια και θεωρήθηκε ως μία ξεχωριστή νοσολογική οντότητα στην αρχαία ελληνική ιατρική. Το όνομα της νόσου του καρκίνου προέρχεται από τον «κάβουρα», καθώς συνδεόταν με το ζώο με σκοπό είτε η νόσος να απομακρυνθεί από τον άνθρωπο και να πάει στο ζώο είτε το ζώο μέσω των άγριων δυνάμεων του να θεραπεύσει τον άνθρωπο από την ασθένεια του. Ωστόσο, αν και ο καρκίνος ήταν γνωστός από την αρχαιότητα, δεν τον αντιλαμβάνονταν με την έννοια που έχει στη σύγχρονη ιατρική. Από τον 19^ο αιώνα και έπειτα, η έννοια της νόσου αναδιατυπώθηκε από τον Virchow και έχει την σημασία «κακοήθους νεοπλασία» βασιζόμενη στο ότι ένα κύτταρο παράγει το επόμενο. Ως οφθαλμικός καρκίνος, κατά την αρχαιότητα, θεωρούνταν οι διάφορες οφθαλμικές φλεγμονές από διάφορες αιτίες, από τις οποίες ορισμένες συμφωνούν και με την σύγχρονη ιατρική. Με βάση τα σωζόμενα γραπτά της αρχαίας ελληνικής γραμματείας συμπεραίνεται ότι οι οφθαλμικές νόσοι απασχόλησαν τους αρχαίους Έλληνες ιατρούς και τους μεταγενέστερους. Δυστυχώς, πολλές από τις εξειδικευμένες οφθαλμολογικές πραγματείες της Ελληνορωμαϊκής περιόδου, δεν σώζονται στα πρωτότυπά τους (όπως του Ρούφου του Εφέσιου, του Σωρανού του Εφέσιου, του Γαληνού, του Δημοσθένη του Φιλαλήθη και του Αρεταίου του Καππαδόκη), αλλά μέρος αυτών υπάρχει σε βυζαντινά κυρίως κείμενα¹⁴².

Καταλήγοντας, διαπιστώνεται ότι από τη στιγμή ύπαρξης του ανθρώπου στη γη οι ασθένειες και οι τραυματισμοί ταλαιπωρούσαν το ανθρώπινο είδος. Η αιγυπτιακή ιατρική και φαρμακολογία συνετέλεσαν καθοριστικά στην εξέλιξη της ελληνικής ιατρικής και φαρμακολογίας, προσφέροντας όχι μόνο θεωρίες όσο φάρμακα και θεραπευτικές μεθόδους¹⁴³. Οι αρχαίοι λόγιοι Αιγύπτιοι ανέπτυξαν την ιατρική και χειρουργική, αποτελώντας τις βάσεις πολλών σύγχρονων ιατρικών πρακτικών, οι οποίες χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα. Οι παραπάνω οφθαλμικές συνταγές φυτικών φαρμάκων στους πάπυρους πιστοποιούν την χρησιμότητα των βοτάνων ως απαραίτητο συστατικό της θεραπευτικής αγωγής. Ωστόσο, σε ορισμένες

¹⁴² Λάιος (2019) 92.

¹⁴³ Μαλαπάνη (2014-2015) 21.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

αιγυπτιακές συνταγές είναι δύσκολη η συσχέτιση των φυτών με κάποιο αντίστοιχο της σημερινής εποχής¹⁴⁴.

Συμπεραίνεται ότι το επάγγελμα του ιατρού στην αρχαιότητα αποτελούσε ένα κοινωνικό λειτούργημα υψίστης σημασίας, το οποίο συνεχίζει να θεωρείται έως τις μέρες μας. Οι αρχαίοι αιγυπτιακοί πάπυροι τεκμηρίωσαν αρκετές πληροφορίες για τον τρόπο άσκησης της ιατρικής κατά την αρχαιότητα. Μέσω των περιγραφών των ασθενειών σε βάθος από τους παπύρους, των τρόπων διαγνώσεων και των διαφόρων δοθειςών φαρμάκων εξάγονται διάφορα συμπεράσματα για τον τρόπο άσκησης της ιατρικής τέχνης¹⁴⁵. Παπυρικά έγγραφα της ελληνορωμαϊκής και βυζαντινής Αιγύπτου παρέχουν πληροφορίες για την κατασκευή, προμήθεια και χρήση των διαφόρων ιατρικών εξοπλισμών. Η πλειονότητα των παπυρικών εγγράφων χρονολογείται τον 2^ο με 3^ο αιώνα μ.Χ., εντοπιζόμενα στις μεγάλες πόλεις όπου και η άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος για την φροντίδα των ασθενών ήταν επιτακτική. Με το πέρασμα των χρόνων, οι ιατροί οδηγήθηκαν στο να προσαρμόσουν τα ιατρικά εργαλεία στα ήδη υπάρχοντα λόγω των εξαιρετικά λεπτών χειρουργικών τομών, των οποίων έπρεπε να φέρουν εις πέρας. Έτσι, βελτίωσαν τη σύσταση και το σχήμα τους και σε ορισμένες περιπτώσεις δημιουργούσαν νέα ιατρικά εργαλεία¹⁴⁶ για να καλύψουν τις διάφορες χειρουργικές ανάγκες. Παρά τη φειδώ των παπυρικών κειμένων, όσον αφορά την πληροφόρηση των διαφόρων ιατρικών οργάνων, αποδεικνύεται ότι η χώρα του Νείλου συμμετείχε στην εξέλιξη του ιατρικού και φαρμακευτικού εξοπλισμού και της διακίνησης αυτού. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι αυτά τα κείμενα έχουν ιδιωτικό και εφήμερο χαρακτήρα, χωρίς την παρουσία επιστημονικού και διδακτικού χαρακτήρα σε σχέση με άλλες ιατρικές λογοτεχνικές πραγματείες¹⁴⁷.

Οδηγούμενοι από την βαθιά τους επιθυμία για αιώνια ζωή σε ένα υγιές σώμα, οι αρχαίοι Αιγύπτιοι αποτέλεσαν έναν από τους πρώτους πολιτισμούς, οι οποίοι άρχισαν να συλλέγουν και να καταγράφουν ιατρικές παραδόσεις και φάρμακα. Το καλά ανεπτυγμένο και ιεραρχικό ιατρικό επάγγελμα στη Φαραωνική Αίγυπτο συνέβαλε στη συγγραφή ιατρικών παπύρων και πραγματειών, τα οποία αποτελούν

¹⁴⁴ Κριτσωτάκη (2018) 7.

¹⁴⁵ Metwaly et al. (2021) 5.

¹⁴⁶ Έφεραν το όνομα του εφευρέτη τους.

¹⁴⁷ Ρουμπέκας (2020) 249-251.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

αξιόπιστες πηγές πληροφοριών για ιατρικές και χειρουργικές πρακτικές¹⁴⁸. Η μεγάλη γνώση των αρχαίων Αιγυπτίων στην ανατομία, τη χειρουργική και γενικότερα την ιατρική φανερώνεται χάρη στην ικανότητά τους να αναγνωρίζουν και να θεραπεύουν πλήθος ασθενειών με επιτυχία, όπως αναφέρουν οι σωζόμενοι πάπυροι. Μέσα από αυτό το πολύ αποσπασματικό εγχειρίδιο παπύρων, μαθαίνουμε πολλά για τον τρόπο της ιατρικής σκέψης και πρακτικής στην ελληνορωμαϊκή και βυζαντινή Αίγυπτο¹⁴⁹. Οι διάφοροι ιατρικοί φαραωνικοί πάπυροι μεταφέρουν και διασώζουν πληροφορίες της ιατρικής και φαρμακευτικής τέχνης των αρχαίων κατά τους αιώνες¹⁵⁰. Όπως ανέφερε και ο Ιπποκράτης «Ανάμεσα στη φιλοσοφία και την ιατρική δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά.»¹⁵¹, μήπως ήρθε η στιγμή να προσθέσουμε και εμείς το λιθαράκι μας στην περαιτέρω μελέτη των αρχαίων κειμένων για τη διάδοση των φαρμακευτικών βοτάνων ως εναλλακτικό τρόπο αντιμετώπισης των ασθενειών μας;

¹⁴⁸ Saber (2010) 327.

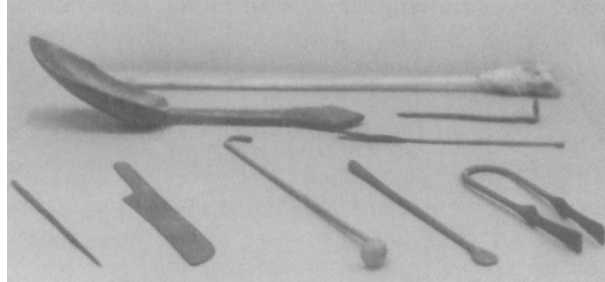
¹⁴⁹ <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110536409-002/html>

¹⁵⁰ Metwaly et al. (2021) 5823-5832.

¹⁵¹ <https://www.sansimera.gr/quotes/authors/279>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ. ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΑΪΡΟΥ.

ΛΑΒΙΔΕΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ ΟΦΘΑΛΜΙΚΗΣ ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΗΣ.

(Α) ΛΑΒΙΔΑ, (Β) ΒΕΛΟΝΑ ΓΙΑ ΚΑΤΑΡΡΑΚΤΗ, (Γ) ΜΙΚΡΟ ΝΥΣΤΕΡΙ ΜΕ ΚΕΦΑΛΗ ΒΕΛΟΥΣ, (Δ) ΝΥΣΤΕΡΙ ΜΕ ΚΕΦΑΛΗ ΒΕΛΟΥΣ, ΜΑΛΛΟΝ ΚΕΡΑΤΟΜΟΣ, (Ε) ΣΥΓΧΡΝΟΣ ΚΕΡΑΤΟΜΟΣ.

ΑΜΠΕΛΟΣ

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ΑΡΓΥΡΟΣ

ATROPUS BELLADONA

ΑΨΘΙΑ

BELLA DONNA

ΓΑΪΔΟΥΡΑΓΚΑΘΟ

ΚΑΔΜΕΙΟ

ΚΑΣΣΙΑ

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ΚΟΛΙΑΝΔΡΟΣ

ΚΟΜΜΙ ΑΚΑΚΙΑΣ

ΚΡΟΚΟΣ (ΑΓΡΙΟΣ)

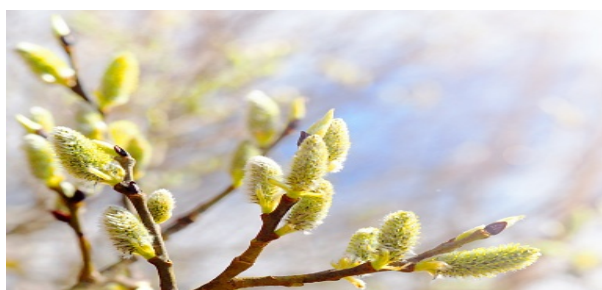
ΚΡΟΚΟΣ (ΣΑΦΡΑΝ)

ΛΕΒΑΝΤΑ

ΜΠΟΥΜΠΟΥΚΙΑ ΙΤΙΑΣ

ΝΑΡΔΟΣ

ΟΠΙΟ

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ῥόδον (ΤΡΙΛΑΝΤΑΦΥΛΛΟ)

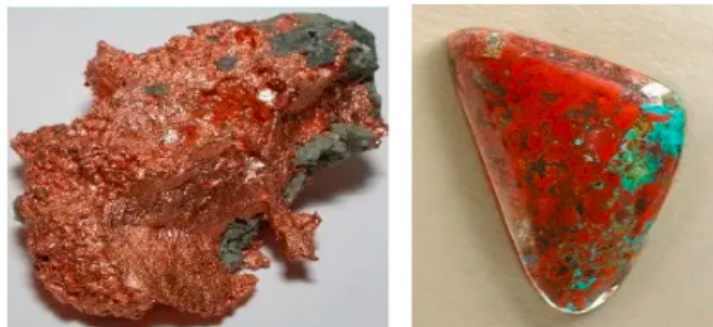
ΣΤΥΡΑΞ

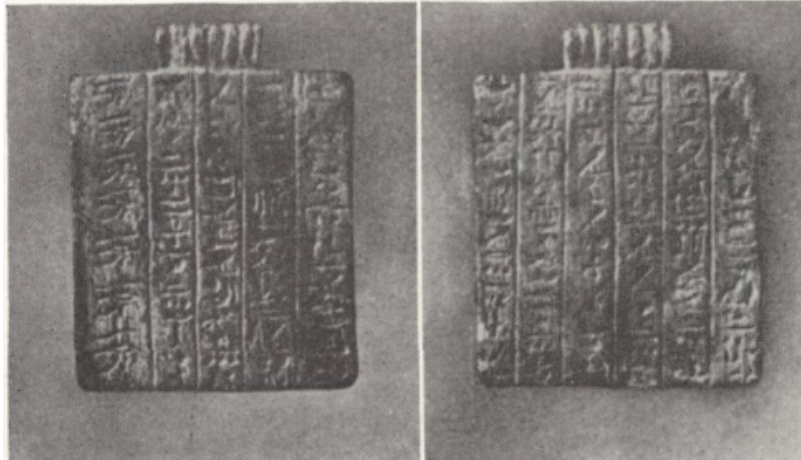
ΧΑΛΚΙΤΗΣ

ΧΑΛΚΟΣ (Aes Cyprium)

ΦΥΛΛΑΧΤΟ

ΦΥΤΟ ΚΑΝΑΒΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ MATERIA MEDICA

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adiamo, O. Q., Netzel, M. E., Hoffman, L. C., Sultanbawa, Y. (2019) Acacia seed proteins: Low or high quality? A comprehensive review. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety/ Volume 19, Issue 1*, p.21-43. Ανακτήθηκε: 30/11/22.
- Andersen, S. (1997) The eye and its diseases in Ancient Egypt. *Acta Ophthalmologica Scandinavica*, Volume 75, p. 338-344.
- Andorlini, I. (2009) *Greek Medical Papyri II*, ISTITUTO PAPIROLOGICO “G. VITELLI”, FIRENZE
- Andorlini, I (2017) Πολλά ἱατρῶν ἔστι συγγράμματα *Scritti sui papyri e la medicina antica a cura di Nicola Reggiani.*, LE MONNIER UNIVERSITA.
- Andorlini, I. (2004) TESTI MEDICI SU PAPIRO, *Atti del Seminario di studio (Firenze, 3-4 giugno 2002)*, ISTITUTO PAPIROLOGICO “G. VITELLI”, FIRENZE.
- Bryan, B., P. (1930) *The Papyrus Ebers.*, London: Geoffrey Bles.
- Budka, J. (2000) Heilkunst und Zauberei- Medizin im Alten Ägypten. *Kemet*, 9, Nr. 4, p.13-19. Ανακτήθηκε: 23/12/22.
- Dedo, H., H. (2016) Observations on a set of Greco-Roman eye, ear, nose, and throat surgical instruments. *The Laryngoscope*, Volume 127, Issue 2, p. 354-358. Ανακτήθηκε: 23/12/22.
- Καραμπερόπουλος, (2004) Καραμπερόπουλος, Δ. (Επιμ. – Επανατ.), *Αριστοτέλης Κούζης, Ὁ καρκίνος παρά τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἰατροῖς*, 1902. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Krause, A. (1933) Ancient Egyptian Ophthalmology. *Bulletin of the Institute of the History of Medicine.*, Volume 1, Issue 7, p. 258-276. Ανακτήθηκε: 10/1/23.
- Κριτωτάκη, Α. (2018) Τα φυτά και τα βότανα στη θεραπεία της Δυτικής Ιατρικής. Μία μελέτη από την Αρχαιότητα μέχρι τον Μεσαίωνα. Ανακτήθηκε: 22/12/22.
- Λάϊος, Κ. (2019) Ο ΚΑΡΚΙΝΟΣ ΤΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ ΚΑΙ Η ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ., Αθήνα.
- Μαλαπάνη, Α. (2014-2015) MATERIA MEDICA ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ. Αθήνα. Ανακτήθηκε: 5/1/23.
- Metwaly, A., Ghoneim, M., Eissa, I., Elsehemy, I., Mostafa, A., Hegazy, M., Afifi, W., Dou, D. (2021) Traditional ancient Egyptian medicine: A review. *Saudi J Biol Sci*, Volume 28, Issue 10, p. 5823-5832. Ανακτήθηκε: 20/12/22.
- Milne, J., S. (1907) *Surgical Instruments in Greek and Roman Times.*, Oxford: At the Clarendon Press. Ανακτήθηκε: 22/9/22.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

<https://www.gutenberg.org/files/40424/40424-h/40424-h.htm>

- Murube, J. (2007) Collyrium: Where Does This Word Come From?. The Ocular Surface, Volume 5, Issue 4, p. 264-268. Ανακτήθηκε: 5/1/23.
- Παπαδοπούλου- Νταϊφώτη, Ζ., Κεφάλα, Θ. (1998) ΦΑΡΜΑΚΟΛΟΓΙΑ., Αθήνα.
- Pardon-Labonnelie Muriel (2014) Collyrium names attested on stone tablets: the example of the Helvetian corpus. Brill: 240-241. Ανακτήθηκε: 11/1/23.
- Potter, D. (2006) A Companion To The Roman Empire. Blackwell Companions To The Ancient World. Blackwell Publishing.
- Rajput, H. (2013) Effects of Atropa belladonna as an Anti-Cholinergic. Essence Natural Health Clinic, Canada: p:1-2.
- Ρουμπέκας, Δ. (2020) Ιατρικά εργαλεία και εξοπλισμός στην αρχαιότητα. Η συμβολή των παπυρικών εγγράφων της ελληνορωμαϊκής Αιγύπτου. Athens University Review of Archaeology, Volume: 3, p. 237-254. Ανακτήθηκε 15/12/22.
- Ρουμπέκας, Δ. (2017) Το σύστημα υγείας στην ελληνορωμαϊκή και βυζαντινή Αίγυπτο υπό το φως των παπύρων. ΕΚΠΑ. Ανακτήθηκε: 10/10/22.
- Σκαλτσά, Ε. (2015) Ιστορία της φαρμακευτικής., Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. Ανακτήθηκε: 13/10/22. <https://ekfechanion.eu/files/Books/FarmakeytikiBook-final.pdf>
- Stiefel, M., Shaner, A., Schaefer, D. (2006) The Edwin Smith Papyrus: The Birth of Analytical Thinking in Medicine and Otolaryngology. The Laryngoscope, Lippincott Williams & Wilkins, Inc., The American Laryngological, Rhinological and Otological Society, INC. Ανακτήθηκε: 22/12/22.
- Τσαγκαράκη, Β. (2019) «Αρχαία ελληνική ιατρική και σύγχρονες αντιλήψεις», Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ανακτήθηκε: 10/10/22.
- Saber, A. (2010) Ancient Egyptian Surgical Heritage. Journal of Investigative Surgery. Ανακτήθηκε: 26/12/22. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21208098/>
- Schott, H. (1993) Erste Medizinkonzepte zwischen Magie und Vernunft. Die Chronik der Medizin, Chronik- Verlag, Dortmund, p. 16-33. Ανακτήθηκε: 15/12/22.
- Χρόνη, Μ. (2011) Θεραπείες ασθενειών με ζωϊκής προελεύσεως ύλες στα βυζαντινά κείμενα. Συμβολή στην μελέτη των αντιλήψεων για τις ασθένειες και τις θεραπείες τους στο Βυζάντιο. Byzantina Symmeikta, 20, p. 143-194. Ανακτήθηκε: 25/9/22. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/3752>, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/3752/3601>
- Youtie, L., C. (1976) A Medical Prescription for an Eye-Salve (P. Princ. III 155 R) Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 1976, Bd 23 (1976), p.121-129. Ανακτήθηκε: 25/7/22.

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παύρους της ύστερης αρχαιότητας.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Edwin_Smith_Papyrus Ανακτήθηκε: 9/12/22.
- https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ebers_Papyrus, Ανακτήθηκε: 9/12/22.
- [http://195.251.197.1/pharmacology/images/plant_images/23\) Atropus belladonna/1\) Atropus belladonna.jpg](http://195.251.197.1/pharmacology/images/plant_images/23) Atropus belladonna/1) Atropus belladonna.jpg), Ανακτήθηκε: 23/12/22.
- <http://www.etherio.gr/lavender.htm>, Ανακτήθηκε: 22/12/22.
- <https://bancroft.berkeley.edu/Exhibits/ctp/religion-magic-and-medicine/magic-and-medicine.html> Ανακτήθηκε: 5/1/23.
- https://eyewiki.aao.org/History_of_Ophthalmology, Ανακτήθηκε: 3/1/23.
- <https://brusselseyedocors.be/en/ophtalmology-the-ancient-times/>, Ανακτήθηκε: 3/1/23.
- <https://papyri.info/dclp/63920>, Ανακτήθηκε: 21/12/22.
- <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/lary.26247>, Ανακτήθηκε: 2/12/22.
- <https://lsj.gr/wiki/%CE%80%CE%B9%CE%BB%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%BD>, Ανακτήθηκε: 23/12/22.
- <https://rotamathe.com/2020/04/11/tragacanth-lanolin-kaolin/>, Ανακτήθηκε: 4/1/23.
- <https://www.healthyliving.gr/2015/11/29/opio-idiothtes-parenergeies-xrhsh/>, Ανακτήθηκε: 4/1/23.
- <https://www.itrofi.gr/fytika/mpaxarika/article/291/ta-ofeli-toy-safran-krokoy-gia-tin-ygeia>, Ανακτήθηκε: 4/1/23.
- <https://botanologia.gr/tag/smyrni/>, Ανακτήθηκε: 4/1/23.
- <https://el.lambdageeks.com/is-trypsin-an-enzyme/>, Ανακτήθηκε: 20/1/23.
- <https://www.zeliosgi.gr/thamnos/pyxos/>, Ανακτήθηκε: 2/2/23.
- <https://lsj.gr/wiki/%CE%BA%CE%BF%CF%87%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF>, Ανακτήθηκε: 10/2/23.
- <https://enallaktikidrasi.com/2016/03/apsiua-idiothtes-syntages/>, Ανακτήθηκε: 23/2/23.
- https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fmedfloraacademy.org%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F07%2Fbelladonna.png&tbnid=5GjUm6iaDZ6U9M&vet=12ahUKEwjM1dbM_Oj9AhVPpycCHWLUBjsQMygLegQIARBM..i&imgrefurl=https%3A%2F%2Fmedfloraacademy.org%2F%25CE%25AC%25CF%2584%25CF%2581%25CE%25BF%25CF%2580%25CE%25BF%25CF%2582-

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

- [%25CE%25BC%25CF%2580%25CE%25B5%25CE%25BB%25CE%25B1%25CE%25BD%25CF%2584%25CF%258C%25CE%25BD%25CE%25B1%2F&docid=QK0GbUpmPzsynM&w=1600&h=926&q=BELLA%20DONNA%20%CE%B2%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%BF&ved=2ahUKEwjM1dbM_Oj9AhVPpycCHWLUBjsQMygLegQIARBm](#), Ανακτήθηκε: 23/2/23.
- <https://enallaktikidraasi.com/2019/07/gaidouragkatho-therapeutikes-idiotites-tropoixrxis/>, Ανακτήθηκε: 23/2/23.
 - http://195.134.76.37/quali/quali_C02_Cd.htm, Ανακτήθηκε: 24/2/23.
 - <https://www.gardenguide.gr/cassia-corymbosa/>, Ανακτήθηκε: 24/2/23.
 - <https://www.itrofi.gr/fytika/votana/article/1429/yparhoyn-polloi-logoi-gia-na-valeton-koliandro-sto-piato-sas>, Ανακτήθηκε: 24/2/23.
 - https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CE%B1%CE%B2%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%BA%CF%8C%CE%BC%CE%BC%CE%B9, Ανακτήθηκε: 24/2/23.
 - <https://fiva.gr/en/%CE%AC%CE%B3%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CF%81%CF%8C%CE%BA%CE%BF%CF%82/>, Ανακτήθηκε: 24/2/23.
 - <https://www.itrofi.gr/fytika/mpaxarika/article/292/safran-krokos-kai-i-diatrofiki-toy-axia>, Ανακτήθηκε: 24/2/23.
 - <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9B%CE%B5%CE%B2%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B1>, Ανακτήθηκε: 24/2/23.
 - <https://pixabay.com/el/photos/%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%AC-%CE%B1%CF%86%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B1-%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B9%CE%B1-4186255/>, Ανακτήθηκε: 26/2/23.
 - <https://astrolife.gr/nardos/>, Ανακτήθηκε: 27/2/23.
 - <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%8C%CF%80%CE%B9%CE%BF>,
 - <https://www.agriamanitaria.gr/styrax-officinalis-%CF%83%CF%84%CF%8D%CF%81%CE%B1%CE%BE-%CE%BF-%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82/>, Ανακτήθηκε: 27/2/23.
 - <http://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=10922&-V=limmata>,
 - <https://www.jewelpedia.com/lex222-xalkos-copper.html>, Ανακτήθηκε: 27/2/23.
 - <https://www.sansimera.gr/quotes/authors/279>, Ανακτήθηκε: 2/3/23.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΑΠΥΡΩΝ

1. P. Oslo. Inv. 1654/ TM 118694: <https://papyri.info/dclp/118694>, <https://ub-baser.uio.no/opes/record/190>, <https://ub-baser.uio.no/opes/record/191>, <https://www.trismegistos.org/text/118694>.
2. TM 63019: <https://www.trismegistos.org/text/63019>, <https://berlpap.smb.museum/00994/>, [https://papyri.info/dclp/63019?q=SUBSTRING:\(%CE%BA%CE%B1%CF%81%CF%80%CE%BF%CF%85\)SUBSTRING:\(%CE%BA%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CF%85%CE%BC\)SUBSTRING:\(%CF%87%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%BF%CF%85\)&rows=2&start=4&fl=id,title&fq=transcription_gram_ia:\(%CE%BA%CE%B1%CF%81%CF%80%CE%BF%CF%85\)&fq=transcription_gram_ia:\(%CE%BA%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CF%85%CE%BC\)&fq=transcription_gram_ia:\(%CF%87%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%BF%CF%85\)&sort=series+asc,volume+asc,item+asc&p=5&t=5](https://papyri.info/dclp/63019?q=SUBSTRING:(%CE%BA%CE%B1%CF%81%CF%80%CE%BF%CF%85)SUBSTRING:(%CE%BA%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CF%85%CE%BC)SUBSTRING:(%CF%87%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%BF%CF%85)&rows=2&start=4&fl=id,title&fq=transcription_gram_ia:(%CE%BA%CE%B1%CF%81%CF%80%CE%BF%CF%85)&fq=transcription_gram_ia:(%CE%BA%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CF%85%CE%BC)&fq=transcription_gram_ia:(%CF%87%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%BF%CF%85)&sort=series+asc,volume+asc,item+asc&p=5&t=5).
3. TM 63789: <https://papyri.info/dclp/63789>, <https://www.trismegistos.org/text/63789>,
4. SB 14 12086/ P. Princ. 3 155 - TM 63920: <https://papyri.info/dclp/63920>, <https://dpul.princeton.edu/papyri/catalog/9p290d85w>, <https://www.trismegistos.org/text/63920>.
5. SB XIV 11964/ P. Mich. Inv. 482/ TM 64889: <https://papyri.info/ddbdp/sb;14;11964>, <https://www.trismegistos.org/text/64889>, <https://quod.lib.umich.edu/a/apis/x-2327>.
6. SB 16 13045/ TM 26761: <https://papyri.info/dclp/26761>, <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/hgv/26761>, https://search.onb.ac.at/primo-explore/fulldisplay?docid=ONB_alma71249247910003338&context=L&adaptor=Local%20Search%20Engine&vid=ONB&lang=de_DE&search_scope=ONB_gesamtbestand&tab=default_tab&query=addsrcrid,exact,RZ00000682.
7. P. Oslo. Inv. 1657/ TM 118693: <https://ub-baser.uio.no/opes/record/189>, <https://papyri.info/dclp/118693?rows=3&start=13893&fl=id,title&fq=collection:dclp&sort=series+asc,volume+asc,item+asc&wt=xml&p=13894&t=14760>, <https://www.trismegistos.org/text/118693>.
8. P. Oxy. 74 4977: <https://www.trismegistos.org/text/119322>, <http://163.1.169.40/gsd/collect/POxy/index/assoc/HASH0191/039fdc82.dir/POxy.v0074.n4977.a.01.hires.jpg>, https://portal.sds.ox.ac.uk/articles/online_resource/P_Oxy_LXXIV_4977_Medical_Recipes/21180598,

Ιατρικές συνταγές για οφθαλμικές παθήσεις σε παπύρους της ύστερης αρχαιότητας.

[https://papyri.info/dclp/119322?rows=3&start=8&fl=id,title&fq=collection:dclp&fq=\(ddbdp_series:p.oxy+OR+hgv_series:p.oxy+OR+dclp_series:p.oxy\)&fq=\(ddbdp_volume:74+OR+hgv_volume:74+OR+dclp_volume:74\)&sort=series+asc,volume+asc,item+asc&p=9&t=11](https://papyri.info/dclp/119322?rows=3&start=8&fl=id,title&fq=collection:dclp&fq=(ddbdp_series:p.oxy+OR+hgv_series:p.oxy+OR+dclp_series:p.oxy)&fq=(ddbdp_volume:74+OR+hgv_volume:74+OR+dclp_volume:74)&sort=series+asc,volume+asc,item+asc&p=9&t=11).

9. TM 64848/ P. 21272: <https://papyri.info/dclp/64848>,
<https://www.trismegistos.org/text/64848>,
<https://berlpap.smb.museum/record/?result=0&Alle=P.+21272>.
10. P. Grenf 1 52/ SB 16 12329/ TM 64213: <https://www.jstor.org/stable/24518806>,
<https://papyri.info/dclp/64213>, <https://www.trismegistos.org/text/64213>,
<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/35f6aea8-4c41-4849-a757-b6751a8d8413/>.